

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
DİN EĞİTİMİ BİLİM DALI

**KUR'AN'DAKİ AZAP AYETLERİNİN
VAAZ VE İRŞATTA KULLANILMASININ
DİN EĞİTİMİ AÇISINDAN TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU

Hazırlayan
Paşa ODABAŞ

KONYA - 2006

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	I
ÖNSÖZ	III
KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ	1
1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE PROBLEM	3
2. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ	3
3. HİPOTEZLER	4
4. ÇALIŞMANIN SINIRLARI	4
1. BÖLÜM	5
İNSANIN YAPISI.....	5
1.1. İnsan Psikolojisinde Korku ve Ümit.....	6
1.2. Korku ve Ümit Dengesi.....	9
1.3. Korku ve Ümidin Yönü	13
2. BÖLÜM	17
KUR'AN'DAKİ AZAP AYETLERİNİN TAHLİLİ	17
2.1. Azap Kelimesinin Anlamları	17
2.2. Kur'an'da Azap Kavramı	18
2.2.1. Bilgilendirme olmadan azap olmaz	18
2.2.2. Azabın ardında insanın kendisi vardır	20
2.2.3. Allah dilediğine azap eder	23
2.2.4. Tevbe edenlere azap yoktur	24
2.2.5. Azabın nedeni inkâr ve isyandır	25
2.2.6. Azap dünyevi ve uhrevidir	35
2.2.6.1. Dünyadaki azap	36
2.2.6.2. Ahiretteki azap.....	40
2.3. Azabın Anlatılış Gayesi.....	44

3. BÖLÜM.....	51
AZAP AYETLERİNİN VAAZ VE İRŞATTA KULLANILMASI	51
3.1. Vaaz ve İrşat	51
3.1.1.Vaaz kavramı	51
3.1.1.1. Vaaz kelimesinin anlamları	51
3.1.1.2. Kur'an'da vaaz	52
3.1.2. İrşat kavramı	53
3.1.2.1. İrşat kelimesinin anlamları	53
3.1.2.2. Kur'an'da irşat	53
3.2. Vaaz ve İrşatta Uyarı ve Müjde.....	54
3.2.1. İnzar ve tebşir kavramları	54
3.2.1.1. İnzar ve tebşir kelimelerinin anlamları	54
3.2.1.2. Kur'an'da inzar ve tebşir	55
3.2.1.2.1. Allah korkusu	57
3.2.1.2.2. Allah'ın rahmeti.....	60
3.3. Vaaz ve İrşatta Azap-Rahmet Dengesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi.....	62
SONUÇ	81
KAYNAKÇA.....	83

ÖNSÖZ

İslam'ın temel kaynaklarından ilki olan Kur'an-ı Kerim üzerinde birçok çalışmalar yapılmış ve özellikle eğitim açısından bakılarak gerek kısmî gerekse bütün olarak ele alınmıştır.

Hiç şüphesiz İslam eğitiminin ilk kaynağı Kur'an'dır. O'nu insanlara tebliğ eden Hz. Peygamber de kendisinin bir muallim olarak gönderildiğini beyan etmiştir. Kur'an'ı insanlara tebliğde çeşitli metotlar izlemiş ve bu metotlar din eğitimcileri tarafından tespit edilerek ortaya konmuştur. Ancak bugün her köyde, ilçede, mahallede, şehir merkezlerindeki büyük camilerde cuma günleri toplanan cemaate İslam'ı anlatan vaizler, hatipler ve bunun yanında çeşitli sohbetlerle irşat faaliyetlerini yürüten din görevlileri, okullarda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenleri vs. bulunmasına rağmen, insanımız gerekli islami bilgiye ve duyarlılığa yeterince sahip değildir. Kur'an'ın mesajını insanlara ulaştırmada kullanılan yöntemlerde gereken başarı elde edilememektedir.

Bu noktadan hareketle, İslâmî eğitimin anlatma problemi ile ilgili bir metot denemesi olarak Kur'an'daki azap ayetlerini incelemeyi düşündük. İnsan psikolojisini önemli ölçüde etkileyen korku çizgisini harekete geçiren, azap unsurunun Kur'an'da nasıl işlendiğini araştırdık. Bunu yaparken azap unsurunun tek başına kullanılmadığını, müjdeleyici unsurlarla denge sağlandığını gördük ve bu felsefeyi temel alarak çalışmamızı bu doğrultuda hazırladık.

Kur'an'ı, metin taraması yöntemiyle baştan sona okuyup incelemeye ve azap konusunda Kur'an metninin vermek istediği manayı yakalamaya, anlamaya, açıklamaya ve yer yer de olsa azabın karşıtı olan rahmet ile karşılaştırma yapmaya çalıştık. Hatta Kur'an'daki kullanım gereği son bölümde azap ile rahmeti birlikte inceledik.

Çalışmamız bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu ve amacı, ele aldığımız problem, çalışmanın sınırları ve Kur'an'da azap ayetleri hakkında genel bilgi verdik. Birinci bölümde insanın psikolojik yapısı hakkında bilgi verdikten sonra, bu yapıyı etkileyen korku ve ümit duygularının insan fitratındaki yerini, hedefini ve yönünü belirlemeye çalıştık.

İkinci bölümde Kur'an'da azabın mahiyetinin anlaşılabilmesi için bilinmesi gerektiğine inandığımız azap kelimesinin anlamları üzerinde durduk. Kur'an'da insanlara anlatılan azabın temel ilkelerini açıklamaya çalıştıktan sonra azabın kimleri, nasıl ve nerede kapsadığı konusunu ayetlerle ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde daha sonra azabın insanlar açısından ifade ettiği anlamları ve Kur'an'a göre azabın hedef ve hikmetlerini ortaya koymaya çalıştık.

Üçüncü ve son bölümde ise konumuzun önemli bir kısmını oluşturan Kur'an'da azap ayetlerinin, din eğitiminin vaaz ve irşat alanlarında nasıl kullanılması gerektiği üzerinde duruldu. Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için önce vaaz ve irşat kelimelerinin anlamlarını açıkladıktan sonra Kur'an'da vaaz ve irşat kavramlarının kullanımına bakmaya çalıştık. Vaaz ve irşadın amacının insanları bilgilendirmek, uyarmak ve müjdelemek olduğu ilkesinden hareketle Kur'an'da inzar ve tebşir (uyarma ve müjdeleme) konuları üzerinde durduk. Ayrıca Allah'ın güzel isimleri ile de bağlantılı olarak Allah'ın rahmetinin ve azabının vaaz ve irşat faaliyetlerine nasıl yön vermesi gerektiği konusunu açıklamaya çalıştık.

Çalışmamı hazırlamamda tavsiye ve önerileriyle ilgi ve desteğini gördüğüm danışmanım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Mustafa TAVUKÇUOĞLU'na, teşvik ve önerilerini esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK'e teşekkürlerimi sunuyorum. Çalışmamın yazım aşamasındaki katkılarından dolayı Esra HOCALAR ve Abdullah HOCALAR'a ayrıca katkılarından dolayı Sayın Dr. Hamza ERMİŞ'e teşekkür ediyorum.

Beni daima sabırla ve özveriyle destekleyen eşime teşekkür ediyorum.

Paşa ODABAŞ

2005 Konya

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
AÜİF	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
A.y.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
bs.	: Basım/baskı
c.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DEAD	: Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi
DED	: Değerler Eğitimi Dergisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
EAÜGSF	: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Enst.	: Enstitüsü
H.z.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı.
İst.	: İstanbul
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
md.	: madde, maddesi
Neş.	: Neşriyat
OMÜİF	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
Tah.	: Tahkik
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
tsz.	: Tarihsiz
Ün.	: Üniversitesi
vd.	: Ve devamı
vs.	: Ve saire
Yay.	: Yayını/yayınları

GİRİŞ

ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Kur'an kendisini bir hidayet kitabı olarak tarif ediyor. O, insanlığı doğru yola iletmek için gönderilmiş bir hayat nizamıdır. Mucize bir kitaptır. Lafzı ile de manası ile de mucizedir.

Kur'an'ın ele aldığı konu "insan" dır. O, insanı felaha veya helaka götüren hayat tarzlarını anlatır.¹ Şüphesiz bu kitap insana hitap eden her konuyu içine aldığı gibi insanı yetiştirmede, İslam'a davette, eğitmede mükemmel, harikulade esaslara dayanmaktadır. İnsanı lafzıyla ve manasıyla etkileyen bir üsluba sahiptir.

Kur'an işe öncelikle insana kendisini tanıtmayla başlar. Fizyolojik yapısından başlayarak psiko-sosyal tüm yönleriyle ilgili insana bilgi verir. İnsan kendisini tanıyacak; bu tanıma doğrultusunda kendisini ve diğer insanları eğitecektir. Neticede Rabbini bilecek ve rızasına ulaşmak için gerekeni yapmaya çalışacaktır.

İnsan topraktan yaratılmıştır.² Bunun gereği olarak da hayatı sevmek ve hayata değer vermek, insan bünyesinde mevcut olan en önemli bir içgüdüdür. Her türlü beşeri enerjisinin ilk kaynağı insanın hayatı sevmesidir.³ Eğer insan engellenmez ise cinsiyet, mülkiyet ve iktidar arzularında aşırı artma, ihtiras ve azma temayülleri görülebilmektedir.⁴ Bu engelleme ne ile olacaktır? Elbette azap ve rahmet olgusunun uygun şekilde işlenmesiyle bu engelleme gerçekleştirilebilir.

Yarattıktan sonra Allah insana kendi ruhundan üfledi⁵ ve halifelik yükünü yükledi.⁶ Bu yönüyle insan, meleklerden daha üstün olabilme konuma getirildi. Bu konunun mesuliyeti şüphesiz ağırdır. Al-i İmran suresinin 14. ayetinde "Nefsanî arzulara (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma

¹ Mevdudi, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l- Kur'an* (Çev.M.Han Kayani ve Diğerleri), İnsan Yay., İst.1996, s.19.

² *En'am*, 6/2, *Hicr*, 15/26,28, *Taha*, 20/55, *Hacc*, 22/5, *Mu'minun*, 23/12, *Rum*, 30/20, *Fatır*, 35/11, *Saffat*, 37/11, *Sad*, 38/7.

³ Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler* (Çev. Bekir Karlığa), İşaret Yay., 4. baskı, İst., 1992, s. 216.

⁴ Çamdibi, Mahmut, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İFAV, İstanbul 1994, s. 16.

⁵ *Secde*, 22/9, *Sad*, 38/72, *Mü'min*, 40/67.

⁶ *Bakara*, 2/30, *En'am*, 6/165, *Yunus*, 10/14,73, *Neml*, 27/62, *Fatır*, 35/39.

atlara, sađmal hayvanlara ve ekinlere karřı dűřkűnlűk insanlara çekici kılındı. Bunlar dűnya hayatının nimetleridir. Hâlbuki varılacak gűzel yer Allah'ın katıdır.” buyrulurak insanı bu halifelik tahtından indirecek ekicilikler sayılmıřtır. Uyarı yine Yaratıcı tarafından yapılmıř, insana dűnyada taptıđı her iřte “ Allah'tan kork ve ahiret gűnűnden sakın...”⁷ denilmiřtir.

İnsan tabiatűstű bir varlık olmadıđından maddi faydalara ve maddi zararlara daha çok bađlanır ve bu cihetle korku altında itaat, bađlılıkların en kuvvetlisi ve en ciddisidir. İnsanı gizli ařıkr bűtűn muamelelerinde takip eden ve hiç aldanmayan ilahi kontrolűn nihayetsiz tesir eden korkusu, muhabbet bađına kıyas edilemeyecek řekilde, itaat ve boyun eđmenin en amansız bir műeyyidesidir⁸

İřte Kur'an, azap ayetleriyle bunu gerçekleřtirmektedir. İnsanın hevasına uyarak kendisine műjdelenen gerçek nimetleri unutması ve dűnya nimetlerine yűnelmesi engellenmektedir. Bu engelleme onun ađzının tadını kaçıran uyarı ve korkularla sađlanmaktadır.

“Hiçbir kimse yok ki, ۆlűmű Allah'ın iznine bađlı olmasın. (ۆlűm), belli bir sűreye gűre yazılmıřtır. Her kim, dűnya nimetini isterse, kendisine ondan veririz; kim de ahiret sevabını isterse, ona da bundan veririz. Biz řűkredenleri műkfatlandıracađız.”⁹

İnsan eđitilebilir bir varlık olduđuna gűre ister azap isterse rahmetle muamele gűrsűn bu yűnűyle de eđitilebilecek fitratta yaratılmıřtır. Bu bakımdan insanın hem eđitim almaya hem de eđitim vermeye ihtiyacı vardır. Bu kavramlardan hareketle insan eđitilerek dűnya ve ahiret mutluluđuna ulařtırılabilir.

⁷ Haşr, 59/18.

⁸ Cebeci, Lutfullah, *Kur'an'a Gűre Takva*, Seha Neř., 2. Baskı, İst. 1991, s. 28; (Mustafa Sabri Efendi, Dini Műceddidler, s. 219-225 ۆzet olarak nakil).

⁹ *Al-i İmran*, 3 / 145.

1. ÇALIŞMANIN KONUSU VE PROBLEM

Din eğitiminin temel problemlerinden biri olan “anlatma problemi”, dinin en güzel şekilde insanlara aktarılması, anlatılması ve izlenecek etkili metotlarla aşılacaktır. Bu bakımdan her din eğitimcisi, mesajını insanlara ulaştırmak, dinin emir ve yasaklarını kavratmak ve tatbik safhasına geçirebilmek ve yine İslam’ın bir emri niteliğini taşıyan “iyiliği emretmek ve kötülükten sakındırmak” görevini yerine getirmek için en etkili yolları kullanmak durumundadır.

Korkutmanın insan üzerinde önemli bir etkisi olduğu noktasından hareketle; Kuran’daki azap ayetlerini ele almayı düşündük. Tabii olarak meselemiz dini anlatmak olduğundan, azap ayetlerinin bu anlatımdaki yerini ve tesirini inceleyeceğiz. Bu noktadan hareketle çalışmamızın adını “Kur’an’daki Azap Ayetlerinin Vaaz ve İrşatta Kullanılmasının Din Eğitimi Açısından Tahlili” koyduk.

İnsanın korku ile ümit arasındaki hayat dengesini sağlamada azap ayetlerinin fonksiyonunu tespit etmek gerekmektedir. Mü’minler için bir hidayet rehberi olarak indirilen Kur’an’ın pedagojik esasları dâhilinde konuya ışık tutmak gerekmektedir. Kur’an her yönüyle mükemmel bir kitap olmasına rağmen, Onun eğitimiyle uğraşanların, din eğitimiyle ilgili yeterli metot bilgisine sahip oldukları konusu tartışılmaktadır.

2. ÇALIŞMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Din eğitimcilerinin vaaz ve irşatta azap ayetlerini nasıl kullandıklarını ve nasıl kullanmaları gerektiğini tespit etmeyi düşündük. Bununla beraber azap ayetlerinin vaaz ve irşatta kullanılmasının insanlar üzerindeki etkisini ortaya koyarak, din eğitiminde Kur’an verileriyle hazırlanacak vaaz ve yapılacak irşat faaliyetlerinde takip edilecek metotlara mükemmellik kazandırmayı amaçladık.

Din eğitiminin vaaz ve irşat faaliyetleri ile ilgili çalışmalar halen çok sınırlıdır. Yapılan az sayıda çalışma da daha çok din görevlilerinde bulunması gereken özellikler,

kişisel tavır ve yaklaşımların nasıl olması gerektiği ile ilgilidir. Ayrıca din görevlilerinin problemleri ile ilgili alan araştırmalarıdır.

3. HİPOTEZLER

1.Dinin toplumsal hayatta zayıflaması, dine gösterilen ilginin azalması, gençleri dini hayattan iyice uzaklaştırdığı düşünülmektedir. Bu noktada din eğitimcileri özellikle vaaz ve irşat çalışmalarında bulunan din eğitimcileri insanları kuşatacak, din eğitiminin icra edildiği yerlere çekecek söylemler ve yöntemler geliştiremedikleri düşünülmektedir.

2.Yetişkinler din eğitiminde ağırlık vaazlara verilmektedir. Vaaz ve irşat yoluyla eğitim konusunda da bazı problemlerin olduğu düşünülmektedir.

3.Yapılan vaaz ve irşat faaliyetlerinde daha çok azap ayetleriyle korkutma yönünün ağır bastığı düşünülmektedir.

4. ÇALIŞMANIN SINIRLARI

Çalışma öncelikle Kur'an'la, kendi içinde de Kur'an'daki azap ayetleri ile sınırlandırılmış olup, azap ayetlerinin din eğitiminin vaaz ve irşat alanlarında kullanılması ele alınacaktır. Azap ayetlerinin sünnette nasıl kullanıldığı konusu çalışmamızın sınırları dışında tutulmuştur. Zira azap ayetlerinin sünnette kullanımı başlı başına bir çalışma konusudur. Bu sınırlandırma içerisinde azap ayetleri korku ve ümit dengesini sağlama noktasında rahmet ayetleriyle bağlantılı olarak ele alınacaktır. Araştırmamızı yaparken elbette temel referansımız Kur'an'dır. Tefsirler de büyük ölçüde yararlandığımız kaynaklar arasındadır. Bununla birlikte insanın psikolojik yapısını anlama açısından çeşitli psikoloji ve pedagoji kitapları başvurduğumuz kaynaklar arasına girmektedir. Kuşkusuz insanları sakındırma ve uyarma noktasında, din eğitiminin vaaz ve irşat alanlarında kullanılacak metotları Kur'an ayetlerinden tesbit etmeye çalıştığımız için çalışmanın sınırları kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

1. BÖLÜM

İNSANIN YAPISI

İnsan beden ve ruhtan oluşan bir varlıktır. İnsanın maddi yapısını oluşturan beden, ruhun aletidir. Ruh ise insanın muhatap ve mükellef yönünü teşkil eder. İnsanın aslı ruhtur. Ruh, bedenin ölmesiyle ölmez. Beden ruhun mekânı değil aletidir. Ruhun maddi âlemle alakası, bedeni bir alet olarak kullanmaktan ibarettir.

İnsan sadece dünya yurdu için yaratılmış olan hayvanlarla, ahiret için yaratılmış melekler arasında hem bu dünya hem de ahiret için yaratılmış olduğundan hayvanla ortak vasıfları bulunduğu gibi meleklerin cevher ve istidatları da nefsinde birlikte bulunmaktadır. Bunun için insan, hem dünyevi hem de uhrevi bir varlıktır. Dünyayı imar için yaratıldığı gibi ulvi âlemle alakasını kurup kemal vasıflarını da geliştirmelidir. Asıl görevi budur. Nitekim Kur'an'da Kasas suresinin 77. ayetinde Yüce Allah şöyle buyuruyor: “Allah’ın sana verdiği ile ahiret yurdunu iste; dünyadan da nasibin, unutma. Allah’ın sana ihsan ettiği gibi sen de ihsan et. Yeryüzünde fesat arama; çünkü Allah, fesat çıkaranları sevmez.”

Yüce Allah insanı birtakım zıt kuvvetlerin mücadele sahası olacak şekilde yaratmıştır. İnsanın iç dünyasında, nefis, benlik, heva, heves, şehvet ve gadap... gibi kötülük yapma amilleri mevcut olduğu gibi, akıl, kalp, şefkat, merhamet, insaf, adalet... gibi iyilik yapma amilleri de mevcuttur. Bundan başka insanın hem iç, hem de dış dünyasında iyilik ve kötülük bakımından tesirli olan şeytan ve melek gibi manevi varlıklar da vardır.¹⁰

¹⁰ Uludağ, Süleyman, *İslam'da İrşad*, Marifet Yay., İst., 1992, s.17.

Bütün insanlar belli fiziki ve ruhi özelliklere sahip olmalarına rağmen her insan aynı şeyi aynı şekilde öğrenmez. Ayrıca gücü, şiddeti, yönü farklı da olsa, insanlar aynı duygusal özelliklere, aynı duyu organlarına sahiptirler.

Doğrusu Allah insanoğlunu çok değişik özelliklerle donatmıştır. Bu özelliklerden birisi de insanların çok değişik tiplerinin bulunmasıdır. Hepsini aşağı yukarı birbirine yakın tipte olmakla beraber birinin diğerine bütünüyle benzediği görülmemiştir...¹¹

İnsanı tanımak ve anlamak en zor işlerden birisidir. İnsanın bedensel yapısını tanıma konusunda kaydedilen mesafe, maalesef onun ruhsal yapısını tanıma konusunda kaydedilememiştir. Bu konuda birçok araştırma ve çalışma yapılmış olmasına rağmen elbette insanla ilgili bilinmeyen daha pek çok şey vardır. Araştırılan insan ve araştıran da insan olduğuna göre eksikliğin olması doğaldır. Zira eksiksiz olan bir tek yaratıcıdır.

Tabii biz burada insanın yapısını bütünüyle ele alacak değiliz. Birçok çalışmada insanın özellikleriyle ilgili bilgi bulabilmek mümkündür.¹² Biz burada konumuzla bağlantılı olarak insan psikolojisindeki korku ve ümit özellikleri üzerinde duracağız. Konumuz azap ayetlerinin vaaz ve irşatta kullanımına olduğuna göre azabın ve onun zıttı olan rahmetin hitap edeceği özellikler ele alınacaktır.

1.1. İnsan Psikolojisinde Korku ve Ümit

İnsanda haz ve elem adlı iki duygu vardır. Korku da elem duyguları içinde incelenir. İnsanın elinde olmayan ve dış uyarıcılar sonucu ortaya çıkar.¹³ Aynı zamanda korku insan davranışlarını etkileyen önemli etkenlerden biridir.¹⁴ Korku insanın günlük yaşamının önemli bir parçasıdır. Bu nedenle insanın korkması, korkulu durumları

¹¹ Kutub, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler* (Çev. Bekir Karlığa), İşaret Yay., 4. baskı, İstanbul, 1992, s. 338.

¹² Geniş bilgi için bkz. Kutub, Muhammed, *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi* (Çev. Akif Nuri), 4.bs., Esmâ Yay., İstanbul, 1973. s. 91 vd.; Bayraklı, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, İFAV Yay., İstanbul, 1989, s.107- 128; Çamdibi, Mahmut, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2003, s.37.

¹³ Baymur, Feriha, *Genel Psikoloji*, 4. baskı, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1978, s. 74.

¹⁴ Tefvik, Mehmet, *Ruhi Bunalımlar ve İslam Ruhiyatı*, Bedir Yay., İstanbul, 1984, s. 202.

yaşamayı, korkuyu duyumsaması hayatın doğal gereğidir. Korkudan arınmış bir hayat düşünülemez.¹⁵

İnsan yapısının hayret edilecek özelliklerinden birisi de birbirine denk zıt ve karşılıklı ince çizgilere sahip olmasıdır. Bu çizgiler birbirine eş ve denk olmakla beraber, yolları ve yönleri birbirinden farklıdır. Mesela korku ve ümit... Sevgi ve nefret... Maddi enerji ve manevi enerji...¹⁶

Tabiatı itibarıyla insan ruhu hem korku hem de ümitle doludur. Fıtratı böyle bir terkiplerle kurulmuştur. Ümit ve korku realitede hayata yön verir, insanın hareket ve hedefini tespit eder, duygu ve düşüncelerini ayarlar. Davranışlarını korku ve ümide göre düzenler. İnsan ruhundaki korku ve ümit çizgisi diğer çizgilerden hem daha köklü hem de daha geniştir. Çünkü insan ruhunda ilk olarak karşılaşılan bir çizgidir ve insanın kendi "ben"ine en yakın olanıdır.¹⁷

Mekanizması topraktan ve ruhtan oluşan insanın maddi korkuları, sevgileri ve istekleri terkiplerindeki çamurdan, manevi korkuları, ümitleri ve istekleri ise kendisine üflenen ruhi yönünden kaynaklanmaktadır. "Nefsani arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere karşı düşkünlük insanlara çekici kılındı. Bunlar, dünya hayatının geçici menfaatleridir. Hâlbuki varılacak güzel yer, Allah'ın katındadır" mealindeki Al-i İmran suresinin 14. ayeti insanın terkiplerindeki çamurdan gelen özelliklerin yansımalarını ortaya koyarken, " Sen ancak zikre (Kur'an'a) uyan ve görmeden Rahman'dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte böylesini, bir mağfiret ve güzel bir mükâfatla müjdele." buyrulmuş Yasin suresi 11. ayette onun ruhi yönünden gelen özelliklerinin yansımasıdır.

Çocuk doğarken bu iki kabiliyetle doğar. Yan yanadır yeni doğan çocukta korku ve ümit. Hem karanlıktan korkar, hem de yalnızlıktan. Emin olmak ister. Rahat etmek, ısınmak ister. Korku ve ümidin boyutları, şekilleri zamanla değişir. Ama her iki çizgi

¹⁵ Köknel, Özcan, *Korkular*, Altın Kitaplar Yay., İst. 1990, s. 15.

¹⁶ Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine*, s. 98 vd., M. Kutub, *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi*, s. 97 vd.

¹⁷ Kutub, *a.g.e.*, s. 108.

olduğu gibi karşılıklı ve birbiri ile iç içe olarak devam edip gider. Ve bu duygular hayati hislerini belirleyerek onlara yön verir.¹⁸ Kur'an'ı Kerim'de Yüce Allah'ın İyi kulları için kullandığı "...korkuyla ve ümitle Rablerine dua ederler."¹⁹ ifadesi de korku ve ümit hislerinin insanın doğasındaki yerini ortaya koymaktadır.

İnsan yaratılış itibariyle lezzet, nimet ve refahı sever; sıkıntı ve elem veren şeylerden de korkar,²⁰ çevresinde kendisine zarar verecek şeylerden korkar, hayatını devam ettirmede kendisini engelleyici unsurlardan korkar, fakirlikten korkar, ölümden korkar. Kısaca bu korkular ve yaşama arzusu, sevgisi ve ümidi doğasında vardır insanın.

İnsan psikolojisinde korku kaçınılmazdır. Amerikalı Psikiyatrist ve Varoluşçu düşünürü Knapp'ın deyişiyle "Korku, insanın insan aşamasına ulaşabilmesi için ödediği bir ücrettir" ve çaresizlik neticesinde tehlikelere karşı doğan bir tepkidir. Freud'a göre de: "İnsanın giderilmesi konusunda bir şey yapamadığı bir gereksinme, gerginliğindeki tehdit edici tehlikenin işaretidir." Ayrıca korku içten değil de dıştan gelirse gerçek korku niteliğine sahip olur.²¹

Korkunun belirtileri, hemen tüm canlılarda izlenebilmektedir. Aslında her şey korkmaktadır. Çünkü korkunun sebebi, korkanın varlığıdır. Varlık sahasına inişidir.²²

Dinde mükâfat ve ceza fikri vardır. Cennet ve cehennem hakikati bu fikrin somut şekilde ifadesidir. Zira din, insanlar içindir. Mükâfat ve ceza ise, insanın hamurunda varolan birer histir. İnsan gönlünden bu hisleri kazıyıp almak mümkün değildir. Kudret eli insanı hazzı sever ve elemden kaçır fıtratta yaratmıştır. Mükâfat, insandaki hazzı arama meylinin, ceza da elemden kaçma yaradılışının cevabıdır.²³ İnsan, doğasında bulunan korku hissiyle cezalandırılmaktan kaçır, yine doğasında bulunan ümit hissiyle de mükâfat elde etmek ister.

¹⁸ Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine*, s.104.

¹⁹ *Secde*, 32 / 16.

²⁰ Özbek, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz Muhammet*, Esra Yay., Konya 1991. s. 233

²¹ Zülliger, Hans, *Çocuklarımızın Korkuları* (Çev. Kamuran Sipal), İst., 1975, s. 9

²² Baydar, Ahmet, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, Beyan Yay. İst. 1999, s.15.

²³ Başgil, Ali Fuad, *Din ve Laiklik*, 6 bs, Yağmur Yay., İst. 1991, s. 89.

Korku ve ümit aslında; su gibi, hava gibi, hayatımızda yaşamın gereği olarak vardır. Bunlara hayatın olmazsa olmazlarından ikisi de diyebiliriz.

Netice itibariyle insan tabiatında korku ve ümit hisleri doğuştan mevcuttur ve hayatın akışı içerisinde çeşitli şekillerde tezahür ederler. Bu hisler insan için faydalı da olabilir zararlı da. Bu fayda veya zarar insanın alacağı eğitimle doğru orantılıdır. Zira tarih boyunca insanoğlu korktuğu ve medet umduğu şeylere tapınmamış mı? Bu korku ve ümit eğitime tabi tutulmamış ve yanlış yöne kanalize olmuştur. Eğitildiğinde ise gerçek yörüngesine oturtulmuş ve insan için, insanı insan yapan vasıflar haline dönüşmüşlerdir.

1.2. Korku ve Ümit Dengesi

İnsan hayatında büyük önem taşıyan korku ve ümit, nasıl terbiye edilmeli, nasıl dengelenmeli ki insan için faydalı olsun? Yüce Allah kulunu fitratındaki korku ve ümitle yarattığından kendisini hem rahmetiyle hem de gazabıyla tanıtmıştır. Öyleyse korku ve ümit arasındaki münasebete bakmamız gerekecektir.

Belli ölçüler içinde korku insanın bedensel, ruhsal, toplumsal durumunu, rolünü, yerini kollaması, koruması, denge ve düzen içinde sürdürmesi, uyumunu sağlaması için gerekli bir duygudur. Dolayısıyla faydalıdır.²⁴ Belirli ölçüler içinde faydalı olan hatta insanın insanca duygularla yaşamasını sağlayan korku, bu ölçüler bozuldukça kişinin bütün yaşamını, amaçlarını, beklentilerini, duygularını, düşüncelerini, inançlarını etkilemeye başlar. İnsana haz ve mutluluk veren neşe, sevinç, umut gibi bütün duygularını silip götürür. Karamsar, kötümser, endişeli, kaygılı, korkularla çevrilmiş bir insan ortaya çıkar.²⁵

Korku psikolojisi değişken ve oynak bir alanı andırmaktadır. Aşırı bir korku psikolojisi olmayı olmuş gösterir ki bu tehlikeli bir hal alabilir.²⁶ Korku fazilete de,

²⁴ Köknel, *Korkular*, s. 17.

²⁵ Köknel, *a.g.e.*, s. 19.

²⁶ Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yay., c. 7, İstanbul 2002, s. 491.

rezilliğe de sebep olabilir. Aşırı ve yersiz korku, insanın hareket alanını ve teşebbüsünü daraltıp azaltır. Bu nedenle, bilinçli bir çaba ile korkuyu dengelemek gerekir.²⁷ Ümitsizlik hali de insan için tehlike arzeder. Ayrıca Yüce Yaratıcı Zümer suresinin 53. ayetinde bize rahmetinden ümit kesmemeyi bir emir niteliğinde bildiriyor.

“De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”

Yüce Allah insana hem ‘korkutucu’ hem de ‘cezbedici’ olarak görünür. İlahi kaynağa bağlı olan duygular hem istek hem de sakınma, hem korku hem ümit yönünde gelişen duyguların çeşitli tonları içerisinde kendilerini açığa vururlar. Bu korkutucu ve cezbedici özellikler insanda bir kontrol mekanizması oluşturmaktadır. İşte insandaki korku ve ümit hisleri bu kontrol mekanizmasının amilleri durumundadır. Kontrol mekanizması gelişmediği takdirde, şehvi duyguların hiçbir kayıt ve hudut tanımadan başını alıp gitmesi durumu ortaya çıkar. Ve insan Allah'ın yarattığı üstün seviyeden hilafet ve efendilikten düşüp aşağılaşması sonucunu doğurur.²⁸

Dini tecrübeyi meydana getiren duygular, zıt istikametlerde gelişme gösteren iki dizi heyecan türlerini bir araya getirirler. Birinci dizide ‘korku’ yönünde gelişen duygu ve heyecanlar vardır. Mutlak erişilemezliği ve yüceliği, tamamen başkılığı ve üstün kudreti ile ‘ilahi varlık’ insanda korkutucu bir etki meydana getirir. Dini metinlerde sıkça yer alan takva, haşyet, havf, tazim, heybet, hürmet, rahbet gibi ifadeler, Allah'ın gazabının ve “Celal” sıfatlarının insan üzerinde bıraktığı ürkütücü etkiyi dile getirirler...²⁹

Allah'ın varlığının insandaki etkisi korku ile sınırlı değildir. Esasen dini tecrübe içerisinde yaşanan korku hissi, cezalandırılma korkusundan çok daha farklı şeyler ihtiva eder. Bu, kişide dini sorumluluğun farkına varılmasına yol açan ahlaki bir etki yapar.

²⁷ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c. 2, s. 318; Coşkun, Selçuk, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamberin İnsan Anlayışı*, Ekev Yay., Erzurum ts., s. 283.

²⁸ Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine*, s.270.

²⁹ Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi*, 4. baskı, TDV Yay., Ankara 2001, s. 141.

Öte yandan, Allah'ın varlığı 'sevgi ve arzu' yönünde gelişen duygu ve heyecanlara da yol açar. Yüce Allah, hasret ve istek uyandıran sevgi, güven, minnettarlık ve şükran telkin eden ve ruh üzerinde karşı konulmaz bir cazibe kuvveti ile tesir ederek, insanı tam teslimiyete zorlayan mukaddes değer olarak da tecrübe edilir. Muhabbet, vedd, aşk, şevk, reca, üns, şükür, yakın, zevk, vecd...gibi kelimelerle ifade edilen duygu halleri, Allah'ın sınırsız rahmet ve merhametine, 'Cemali' sıfatlarına uygun tarzda mü'minin yaşadığı tecrübeleri dile getirirler Yüce Allah korkutucu olduğu kadar, aynı zamanda büyük huzurlu iç yakınlığı, büyük zevk, güven, itmi'nan veren sırdır.³⁰

İnsanlar ferdi farklılıklarla dünyaya geldiklerine göre, doğal olarak korku ve ümitleri de farklı olacaktır. Alanları farklı olan korku ve ümitlerinin boyutlarının da farklı olması gerekmez mi?

İnsan fitratında mevcut olan korku ve ümit ile ilgili yapılan açıklamaların sonunda, insanın aklına, hem birbirine zıt, hem de birbiriyle irtibatlı olan ve insan hayatında büyük önem taşıyan korku ile ümitten hangisinin daha faziletli ve daha baskın olduğu soruları gelmektedir. Ne var ki bunlar, "Su mu daha üstün, ekmek mi?" sorusu gibi anlamsız sorulardır, çünkü insan hayatında temel gıda vazifesi gören su, susayan için, ekmek de acıkan için daha üstün ve makbuldür. Şayet açlık ve susuzluk eşitse ekmek ve suyun makbuliyeti de eşittir. Bu açıdan bir şeyin fazilet ve üstünlüğü zata değil maksada göredir. Korku ve ümit de kalbi tedavi eden iki ilaç olduklarından üstünlükleri mevcut hastalığın durumuna göredir. Eğer Allah'ın gazabından emin oluş, isyan ve aldatma galip ise ümit daha makbuldür. Fakat korku ile ümidin doğuş yerlerine bakıldığında ümit korkudan daha üstündür. Çünkü ümit rahmet deryasından, korku da gazap deryasından sulanır.³¹

Aslında ümit ile korkunun kişide eşit olarak bulunması gerekmektedir. Çünkü korku ile ümit kuşun iki kanadı gibidir. İki birbiri eşit olursa kuş düzgün, uçuş mükemmel olur. Birisi eksik olursa, kuş ve uçuş eksik olur. Her ikisi de bulunmazsa kuş

³⁰ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 142.

³¹ Gazzali, Ebu Hamid, *İhyau Ulumi'd-Din* (Çev., A. Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul 1989, c. 4, s. 204.

ölüme terk edilmiş demektir. Fakat ölüm halindeki kişide korku değil de ümit halinin galip olması gerekmektedir. Çünkü ölümden önceki korku amele teşvik eden kamçı vazifesi görürken son demlerdeki korku can sıkmaktan başka bir işe yaramaz. Ümit içinde bulunmak ise kalbi güçlendirir, sevgiyi celbeder ve Allah'ın kulumu sevmesine sebep olur.³²

İnsan için ümit ile korku arasında iyi bir dengenin kurulması gerekmele birlikte, korku ve ümidin nelere yönelmesi gerektiğinin de çok önemli olduğu kanaatindeyiz. Dengeli ama gerçeğe yönelmeyen korku ve sevgi insana yaradılışına uygun bir fayda sağlamayacaktır. Ayrıca insanın tabiatında var olan korku ve ümit hisleri, kendi içinde dengeli olmalıdır. Daha sonra ise kendi içlerinde dengeli olan korku ve ümit duygularının birbirleriyle de dengesinin sağlanması gerekir. Zira ancak bu şekilde fitrattaki dengenin sağlanmasına katkıda bulunmuş olur ve insan hareketlerinin müsbet yönde cereyan etmesi temin edilmiş olur.

Korku, sevgi ve ümit insanın doğasında vardır. Bu korku ve sevgi onu tapınmaya kadar götürmektedir. Tarih boyunca insanoğlu özellikle korktuğu şeyleri aşkın güç olarak kabullenmiş ve tapınmıştır. Yani insan korktuğuna boyun eğmektedir. Bu isteyerek bir boyun eğiştir. İşte Yüce Allah insanda var ettiği bu korku duygusunu işleterek harekete geçiriyor. Doğru yöne kanalize ediyor ve adeta diyor ki, o korktuklarınızın hepsini var eden ve de yok etme gücüne sahip olan “ benden korkun, sadece benden.” Doğru yöne yönelttikten sonra da kendi haline bırakmıyor; rahmetinden bahsederek korkuyu teraziye alıyor. Yoksa bu korku aşırı giderse rotasını şaşırabilir.

Kadir ve Rahim olan Allah karşısında saygı ve güven, korku ve sevgi duyguları birleşir. Dini tecrübenin bu iki kutbu arasındaki sürekli gerginlik dini hayata dinamik bir gelişme gücü sağlar. Taraflar arasındaki denge ve uyumun korunması ölçüsünde, bu ikizli duyguların varlığı, dini tecrübeleri en üst sınırına kadar geliştirerek, dini olgunlaşmanın itici unsurları olarak büyük bir öneme sahip bulunmaktadır.³³

³² Gazzali, *İhyau Ulumi'd-Din*, c. 4, s. 206-207.

³³ Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 142.

Kur'an bu korkuyu ve ümidi azap ve rahmet ayetleriyle işliyor, harekete geçiriyor, dengede tutuyor ve insanın istifadesine sunuyor. Şayet insanın fitratında bu hisler olmasaydı, diğer bir ifadeyle Yüce Yaratıcı insanı bu vasıflarla yaratmasaydı, insanın ve insanlığın mutluluk reçetesi olan Kur'an-ı Kerim'de azabından ve rahmetinden bahsetmezdi. Azap ve rahmet ayetlerinin varlığı bu hislerin varlığından dolayı değil midir?

Yani sonuç olarak azap ve rahmet ayetlerinin varlığı, insandaki korku ve ümit hislerinin gereğidir diyebiliriz. Velhasıl korku ve ümit duygusu olmayan hiçbir insan yoktur. Duyguların yönlerini Allah'ın dilediğinden başka istikametlere çevirmiş olsalar bile, her insanda bu iki duygu mevcuttur ve onların hareketlerinde etki sahibidir.

1.3. Korku ve Ümidin Yönü

İnsan için ümit ile korku arasında iyi bir dengenin kurulması gerekmele birlikte, korku ve ümidin nelere yönelmesi gerektiğinin de çok önemli olduğu kanaatindeyiz. Dengeli ama gerçeğe yönelmeyen korku ve sevgi insana yaradılışına uygun bir fayda sağlamayacaktır.

Bilindiği gibi korkunun merkezi kalptir Fakat korku alanı çok kaypaktır; bu nedenle aklın etkisine açık olduğu kadar, nefsin etkisine de açıktır.

“İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.”³⁴

Şeytanın, nefisle bağlantısı olan gereksiz korkuları kullanmasına, harekete geçirmesine karşılık, Allah erdeme götüren korkuyu kullanmakta, harekete geçirmektedir.³⁵

³⁴ *Al-i İmran*, 3 / 175.

³⁵ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c. 4, s. 466.

Demek ki korku duygusu, hem Rahman'a, hem de şeytana açık olan bir yapıya sahiptir. ³⁶ Kur'an'daki azap ayetlerinin vermek istediği de, işte bu hissi doğru yönde kullanmaya yöneliktir.

Kul Allah'tan nasıl korkması gerekiyorsa öylece Allah'tan korkacak. Korkulması gereken yegane varlık, her şeyi yoktan var eden Yüce Yaratıcıdır. Bunun için Kur'an bize ondan ve onun korkmamızı emrettiği şeylerden korkmamızı emrediyor. Bu korkuların başında "Allah korkusu" gelmektedir. Allah'ın azabından, hesap gününden, büyük günün azabından, toplanma gününden, kavuşma gününden korkmak, korkunun doğru yöne kanalize edildiğini ifade eder.

"Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır. "³⁷ Allah korkusunun mahiyeti ile ilgili geniş bilgi Kur'an'da azap ayetleri konusunda verilecektir.

"Andolsun ki Nuh'u elçi olarak kavmine gönderdik. Dedi ki: Ey kavmim! Allah'a kulluk edin, sizin ondan başka tanrınız yoktur. Doğrusu ben, üstünüze gelecek büyük bir günün azabından korkuyorum." ³⁸

Kur'an, birçok ayette insandaki korku hissinin maddeden kurtarılıp manaya ve ahirete yönelik olması gerektiğini vurgulamaktadır. Gerçek korkunun, hatırlatmanın yapıldığı buradaki her şeyin sahibi olan Allah'a ve Ona kavuşma gününe yönelik olması gerekir.

"O kullar, şiddeti her yere yayılmış olan bir günden korkarak verdikleri sözü yerine getirirler." ³⁹

"Allah'tan başkasına tapmayın! Ben, size (gelecek) elem verici bir günün azabından korkuyorum." ⁴⁰

³⁶ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c. 4, s. 466.

³⁷ *Haşr*, 59 / 18.

³⁸ *A'raf*, 7 / 59.

³⁹ *İnsan*, 76 / 7.

⁴⁰ *Hud*, 11 / 26.

Bu ve benzeri birçok ayette Allah'tan ve ahiret gününden korkup sakınmamız emredilmektedir. Çünkü "...Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz,.."⁴¹ O'na döndüğümüz gün yaptıklarımızın karşılığını göreceğiz. İşte gerçek bilgi budur ve kaçınılmazdır. Kur'an sürekli bu gerçeği vurgulayarak insanları bu gerçekle karşılaşmadan önce uyarmaktadır.

Korku ve ümit hisleriyle yarattığı kuluna bu hislerini tatmin etme imkânı da vermiştir. Bu hislerin tezahürüdür ki insan yaratıcısına yönelerek korkarak ve umarak dua etmektedir. Herhangi bir insani istek ve ihtiyaçla Allah'a yönelen ve O'ndan taleplerde bulunan kişi, bazen bunlara hemen karşılık bulamadığında hayal kırıklığına uğramaktadır.⁴² Bu durum insanın aceleciliğini de ortaya koymaktadır. İsteklerine anında karşılık bekleyen insan, isteklerinin hemen gerçekleşmediğini görünce, vurdumduymazlığa başvurabilmekte, ümitsizliğe düşmekte veya ümit hissini doğru kullanmayarak kaçma psikolojisi sergilemektedir. Allah insanın tabiatında var olan ümit hissini boşa kullanılmamasını ve yok edilmemesini istemektedir.

"Sana gerçeği müjdeledik, sakın ümitsizliğe düşenlerden olma!..."⁴³

Mü'min için böyle bir şey düşünmek mümkün değildir. Zira Allah'tan ümit kesmek ve boş şeylere ümit bağlamak inkârcıların vasfıdır.

"İnkâr edenler zaman zaman, keşke biz de müslüman olsaydık, diye arzu ederler. Onları bırak; yesinler, eğleninler ve boş ümit onları oyalaya dursun. (Kötü sonucu) yakında bilecekler!"⁴⁴

Kur'an, dünyaya ait olan ümitleri hiçe sayıyor, boş olarak nitelendiriyor. Bütün ümitler o hissi verene yönelmeli ki insan için fayda getirsin.

⁴¹ Bakara, 2 / 156.

⁴² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 120.

⁴³ Hicr, 15 / 5.

⁴⁴ Hicr, 15 / 2-3.

İnsan yeryüzünde Allah'ın sayısız nimetleri içerisinde adeta yüzmekte, O'nun rahmetiyle hayatını sürdürmekte iken nasıl olur da O'nun rahmetinden ümit keser? Bu büyük bir nankörlüktür ve ancak inkârcıların özelliğidir.

“De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.”⁴⁵

Netice olarak diyebiliriz ki, İslam, korku ve ümit çizgisinin ikisine birden dayanır. Önce her türlü bozuk veya anormal korkularla sapık ümitleri, istekleri siler atar. Sonra bu temiz mekanizmaya yönelerek ona sağlam bir ton verir. Ve dosdoğru bir ses çıkarır telden. Korkulması gereken veya ümit edilmesi icap eden normal ve doğru ümit veya korku kalır ortada.⁴⁶

⁴⁵ *Zümer*, 39 / 53.

⁴⁶ Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine*, s. 199; M. Kutub, *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi* (Çev. Ali Özek), 2. bs., Hisar Yay., İst. 1977, s. 178 vd.

2. BÖLÜM

KUR'AN'DAKİ AZAP AYETLERİNİN TAHLİLİ

2.1. Azap Kelimesinin Anlamları

Azabın aslı “darb” tır. Bütün şiddetleri ifade etmek için kullanılır. Arapçada “kendisiyle sema arasında bir örtü, engel olmazsa “a-z-b” kökünden “azüb” kullanılır. Yani “bir ağaç altında veya bir gölgede değil” anlamındadır. Gölgenin olmadığı yerde güneş ışınları altında kalmak insana sıkıntı verir ki bu da bir azabı ifade eder. Bir şey yiyip içmeden gecelediklerini anlatmak için de “azub” kullanılır. Karnı aç ve susuz olan kişinin gözüne uyku girmez. Sabaha kadar azap çeker. Ayrıca “terketmek” anlamında “a’zebe” şeklinde de kullanılır.⁴⁷

“Vazgeçmek, vazgeçirmek” gibi manalara gelen azb kökünden isim olup “işkence, eziyet ve elem” anlamında kullanılır. Elem ve ıstırapların bir kısmı beden, bir kısmı da ruh üzerinde etkili olduğuna göre azap hem maddi hem de manevi bir elem ve ceza niteliği taşır.⁴⁸

Azap, şiddetli acı vermek, yemeyi, içmeyi terk etmek,⁴⁹ işkence, ıstırap, şiddetli sıkıntı; bedene ve ruha müessir eziyet; hayatın tadını kaçırıp onu çekilmez hale getiren

⁴⁷ İbn-i Faris, Ebu'l Hüseyin Ahmet b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekayisu'l- Luga* (Tah. Abdusselam Muhammed Harun), Beyrut ts. c.4, s. 259. ”azb” md.

⁴⁸ Yavuz, Yusuf Şevki, “Azap”, *DİA*, c. 4, İst.1991, s. 302.

⁴⁹ el-İsfehani, Rağıb, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Kahraman Yay., İst. 1986, a-z-b md. Ayrıca bkz.Salih Udayme, *Mustalahat Kur'aniyye*, Beyrut 1994, s. 276.

şey. Kuran'da 20 yerde geçen “ikab” kelimesi de azap manasına gelir.⁵⁰ Ta'zib, azapta kalmasını uzatmak anlamına gelmektedir.⁵¹

Allah yahut iktidar sahibi bir kimse tarafından yapılan işkence, eza ve cefa demek olup, bu yalnız kuvvetin icrası değil, aynı zamanda adalet arzusu da mündemiç olduğundan, “ceza, ukubet” manasına da gelir.⁵²

Kuran'da türevleri ile beraber 490 defa geçmektedir Kuran'da azap manasında geçen başka kelimeler mevcuttur. Bunlardan en çok tekrarlananlar *nar*, *cehennem*, *ricz*, *be's* ve *ikabdır*.⁵³

2.2. Kur'an'da Azap Kavramı

Kur'an'da azap kavramı çok geniş bir yer tutmaktadır. Kur'an bir uyarı ve müjde kitabıdır ve bu görevi yerine getirirken de dengeli bir biçimde hareket eder. Bu dengenin sağlanması ile ilgili üçüncü bölümde geniş bilgi verilecektir. Yukarıda da belirtildiği üzere Kuran'da türevleri ile beraber 490 defa geçen azap⁵⁴, genellikle ilahi emirlere karşı gelenlere verilen cezanın adı olarak kullanılır. İlgili ayetlere göre ilahi azap dünyada ve ahirette olmak üzere iki safhada gerçekleşir. Bu azap kimleri kapsamaktadır? Allah hangi kullarına azap eder? Azap neyin karşılığıdır? Bu ve benzeri sorulara Kur'an'dan cevap arayalım. Kur'an-ı Kerim'de azapla ilgili tespit edebildiğimiz temel ilkeler şunlardır:

2.2.1. Bilgilendirme olmadan azap olmaz

Kur'an'ın anlatımına baktığımızda, azaptan önce bilgilendirme yapılarak insanın ikaz edildiğini görüyoruz. Çünkü asıl olan azap değil rahmettir. Nitekim azaptan önce

⁵⁰ Yavuz, “Azap”, *DİA*, c. 4, s. 302.

⁵¹ Rağib, *el-Müfredat*, a.y.

⁵² *İslam Ansiklopedisi*, 2. cilt, 5. baskı, MEB Devlet Kitapları, EAÜGSF 1997, Azap md.

⁵³ Yavuz, “Azap”, *DİA*, c.4, s.302.

⁵⁴ Yavuz, “Azap”, *DİA*, c. 4, s. 302.

uyarının yapılması da bir rahmettir. Yüce Yaratıcı zulüm v.b. sıfatlardan münezzehtir. Onun uyguladığı azap kulların fiillerinin karşılığı olacaktır. İlkönce uyarıp ikaz etmek, Allah'ın prensibidir. Aksi halde haklı itirazlar söz konusu olabilir. Kur'an bu gerçeği şöyle ifade ediyor: "Eğer biz, bundan (Kur'an'dan) önce onları bir azapla helâk etseydik, muhakkak ki şöyle diyeceklerdi: Ya Rabbi! Bize bir elçi gönderseydin de, şu aşağılığa ve rüsvaylığa düşmeden önce âyetlerine uysaydık"⁵⁵

"Kim hidayet yolunu seçerse, bunu ancak kendi iyiliği için seçmiş olur; kim de doğruluktan saparsa, kendi zararına sapmış olur. Hiçbir günahkâr, başkasının günah yükünü üslenmez. Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değil."⁵⁶ Kullarını cezaya çarptırmadan önce onları tüm mazeretlerini ortadan kaldırması Allah tarafından insana yönelik bir rahmettir.⁵⁷ Allah elçiler aracılığı ile insanın bilmesi gereken tüm bilgileri ona vererek mazeret kapısını kapatıyor.

"Bununla birlikte hangi memleketi, helak ettikse muhakkak onu uyarıcı (peygamberleri) olmuştur. (Onlar) ihtar edilmiştir ve biz zulmetmiş değilizdir."⁵⁸

Allah, bir kitap ve peygamber göndererek işlenen şeyin yanlış olduğu hususunda uyarıda bulunmadan, açıkça nehyetmeden, yanlış ve doğruyu göstermeden, yapmış oldukları kötülükler sebebiyle toplulukları cezalandırmaz.⁵⁹ Allah insanlara önce bilgi veriyor; iyiyi, kötüyü, güzeli, doğruyu, yanlış, bildiriyor.

"Biz seni müjdeleyici ve uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Her millet için mutlaka bir uyarıcı (peygamber) bulunmuştur."⁶⁰

Allah herhangi bir toplumu, onlar bilmez bir haldeyken (yani yeterice uyarılmadan) haksız yere ve bir toplumun ahlaki durumu yeterli olduğu sürece helak etmeyecektir.⁶¹

⁵⁵ *Taha*, 20 /134.

⁵⁶ *İsra*, 17 / 15.

⁵⁷ Kutup, Seyyid, *Fi-Zıllı'l-Kur'an* (Çev. Yakup Çiçek ve diğerleri), c.7, İst.1993, s. 309.

⁵⁸ *Şu'ara*, 26 / 208-209.

⁵⁹ Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yay., Konya 1984, s. 348.

⁶⁰ *Fatır*, 35 / 24.

⁶¹ Siddiki, Mazharuddin, *Kuran'da Tarih Kavramı* (Çev. Süleyman Kalkan), 3.baskı, Pınar Yay., İstanbul 1990, s.32.

Kur'an şöyle demektedir: “Rabbin kentleri, haksız yere, halk bilgisizken helak etmez.”⁶² .

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki önce eğitim ve öğretim, sonra da sorumluluk gelmektedir. Demek ki sorumluluk, bilginin üzerine oturmaktadır. Sorumluluk bilgi ile paralel artmaktadır. Bundan anlıyoruz ki bilgiye sırt çeviren, onun gereğini yerine getirmeyen, onu ayaklar altına alan, onu hayata geçirmeyen toplumlar helak olmaktadır. Toplumların çöküşünü hazırlayan sebeplerden biri de bilginin devre dışı bırakılmasıdır. Bilgi ışıktır, güçtür, candır. Işıktan, güçten ve candan nasibini almayan toplumlar ölmeye mahkûmdur.⁶³

2.2.2. Azabın ardında insanın kendisi vardır

Kur'an'ın üzerinde durduğu ve sıkça hatırlattığı önemli konulardan biri de kötü amellerin arkasında insanın kendisinin olduğu, bundan dolayı sorumlu tutulacağıdır.

“Sana gelen iyilik Allah'tandır. Başına gelen kötülük ise nefsendendir...”⁶⁴
İnsanın başına gelen her iyilik, her menfaat, itaat ve mükâfat Allah'tandır, çalışıp kazanması olsa da olmasa da Allah'tandır. Çünkü Allah dilemeyince hiçbir şey olmaz. Allah Teâlâ Rahman ve Rahim olduğu için de iyilikler O'nun irade ve takdirine, yaratma ve var etmesine dayanmakla beraber, O'nun rızasına da tamamen uygundur. Bunun için insanın çalışıp kazanmasıyla ilgili olmayan iyilikler yalnız Allah'ın ihsanı olduğu gibi, insan iradesiyle ilgili iyilikler de Allah'ın takdir ve yaratmasına, hükmünü yürütmesine ve başarılı kılmasına, irade ve rızasına uygun olması hasebiyle yine O'nun bir ihsanıdır. Bunun için sübjektif, objektif, maddî, manevî, çalışılarak kazanılan ve çalışmadan elde edilen mutlak şekilde bütün iyilikler Allah'tan bilinmelidir. Başına gelen her kötülük ise kendi nefsendendir, kendi günah veya kusurundandır... Bunda yapma veya terk etme yönünden mutlaka insanın sebep olması vardır. Bunun esası insanın kendisi, kendi

⁶² *Enam*, 6 / 131.

⁶³ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c.10, s. 286-287.

⁶⁴ *Nisa*, 4 / 7.

arzusu veya kusuru, hatası veya acizliği ve kendi özüdür. Bundan dolayı birinci derecede günahların kaynağı, yokluğun aslı ve yalnız mümkün olan yaratıkların mahiyetinin kendi acizliğidir. Allah, ona herhangi bir var oluş anında bol bol iyilik ihsan etmese o derhal yok olur gider. İkincisi, başa gelen kötülüklerin bir kısmı insanın arzu ve iradesine bağlıdır. İnsan onu nefsinde tecelli eden bir irade ve istek ile bilerek veya bilmeyerek bizzat veya dolayısıyla ister. Hatta ısrar da eder, irade ve istek kuvveti nefsinde bir iyilik olduğu halde istenen maksat, iyilik de kötülük de olabilir. Allah Teâlâ da cimri olmadığından kulunun iradesine izin verip hükmünü yürüterek maksadını yaratır ve istenen kötülük yine Allah katından gelmekle beraber, sebep ve çıkış yeri kulların nefsi ve onların kazancı sayılır ve sorumluluk da yapana ait olur.⁶⁵

“Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir. (Bununla beraber) Allah çoğunu affeder.”⁶⁶ Allah kötüden razı olmaz ama neticede kul iradesine müdahale etmez ve kulun isteklerini yaratır. İyide ise müdahale vardır çünkü Allah iyiyi ister. Trafik polisinin verdiği cezada söz konusu olan polisin kötü olması, cezalandırıcı olması değil, suçlunun yanlış yapmasıdır. Kötü olan polis değil, tamamen suçu işleyen iradesidir.

“Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler.”⁶⁷ Allah kuluna azap etmez, kul kendisi inanç ve eylemleri ile azap ettirir. Dünyada insanın inanç ve eylemleri öteki dünyadaki cehennemi veya cennetini oluşturur. Dünyadaki inanç ve amelleri öteki dünyada cennet ve cehenneme dönüştürülür.⁶⁸ “İman edip iyi işler yapanlara (Allah) ecirlerini tam olarak verecek ve onlara lütfundan daha fazlasını da ihsan edecektir. Kulluğundan yüz çeviren ve kibirlenenlere gelince onlara acı bir şekilde azap edecektir. Onlar, kendileri için

⁶⁵ Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili* (Sadeleştiren, İsmail Karaçam ve diğerleri), c.2, Azim Dağıtım, İstanbul Tarihsiz, s. 514–515.

⁶⁶ *Şura*, 42 / 30.

⁶⁷ *Yunus*, 10 / 44.

⁶⁸ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c. 8, s. 440.

Allah'tan başka ne bir dost ve ne de bir yardımcı bulurlar. (Kendilerini Allah'ın azabından kurtaracak bir kimse bulamazlar.)”⁶⁹

“Sizden önceki asırlarda yeryüzünde (insanları) bozgunculuktan alıkoyacak faziletli kimseler bulunsaydı ya! Fakat onlardan, kurtuluşa erdirdiğimiz az bir kısmı müstesnadır (bunlar görevlerini yaptılar). Zulmedenler ise, kendilerine verilen refahın peşine düştüler. Zaten günahkâr idiler. Halkı iyi olduğu halde Rabbin, haksızlıkla memleketleri helâk etmez.”⁷⁰ Yani sadece putperestlik azap için yeterli görülüyor. Ahlaki çöküntü olduğunda azap geliyor. ⁷¹

“Bu, dünyada iken kendi ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına zulmetmez.”⁷² Ahirette insanların çarptırıldığı cezalar, kendi elleriyle yaptığı kötü işler sebebiyledir. Yüce Allah sadece cezanın uygulayıcısıdır. Cezaya sebep olan, kulun amelleridir.⁷³ Gerek fert olarak gerek toplum olarak insanlar ne yapmışlarsa onun karşılığını görmektedirler. Allah'ın kanunu budur. “Kim iyi bir iş yaparsa, bu kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir. Rabbin kullara zulmedici değildir.”⁷⁴

İnsan kendi kendini cezalandırmaktadır. İnsanın iç aleminde çıkan inkar, ahirette azaba dönüşmektedir. ⁷⁵ İnanıp iyi işler yapanlara Yüce Allah fazlasıyla vereceğini vaat etmekte iken azap etmesi mümkün müdür? “Allah vadinden dönmez.”⁷⁶ Kulluğundan yüz çevirmenin karşılığı ise azaptır ve bu tercih kula aittir.

Özetle diyebiliriz ki, Yüce Allah kulunu temiz ve şerefli bir varlık olarak yaratmış ve bu vasıflarını korumasını istemiştir. Ezelde temiz ve asil olan insanın bu

⁶⁹ *Nisa*, 4 / 173.

⁷⁰ *Hud*, 11 / 116-117.

⁷¹ Siddiki, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, s.32.

⁷² *Al-i İmran*, 3 /182.

⁷³ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c.4, s. 484.

⁷⁴ *Fussilet*, 41 / 46.

⁷⁵ Bayraklı, *a.g.e.*, c.9, s. 33.

⁷⁶ *Al-i İmran*, 3 / 9.

yapısı sonradan değişmekte, bozulmaktadır. Buna insanın kendini unutması veya yabancılaşma diyoruz ki⁷⁷ bu durumda azabı kendisi hak etmektedir.

2.2.3. Allah dilediğine azap eder

Kâinatın yegâne yaratıcısı, yöneticisi ve dolayısıyla sahibi olan Allah kullarından dilediğine azap etmeye muktedirdir. Allah azap edeceğini söylediği ayetlerde şu genel ilkeyi koymuştur: Allah dilediğini bağışlar, dilediğine ise azap eder.

“Bilmez misin ki, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin mülkiyeti Allah'a aittir; dilediğine azap eder ve dilediğini bağışlar. Allah her şeye hakkıyla kadirdir.”⁷⁸

“Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah'ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesaba çekecektir, sonra dilediğini affeder, dilediğine de azap eder. Allah her şeye kadirdir.”⁷⁹ Ayeti, her işin mutlaka hesabının görüleceğini, ancak her muhasebenin ille de azap ile sonuçlanmasının gerekmediğini ifade etmektedir. Yücelik, affetme, cömertlik, herhalde sonsuz azapla değil de onun da bir gün bitirilebileceğinde aranmalıdır.⁸⁰

“O, dilediğine azap eder, dilediğini esirger. Ancak O'na döndürüleceksiniz.”⁸¹ Yüce Allah'ın her şeye gücünün yettiğinin bir belirtisi de dilediği kimseye azap etmesi ve dilediğine merhamet etmesidir. Tüm canlıların dönüşü O'nadır. Hiç kimse O'nu aciz bırakamaz, engel olamaz!⁸²

“Göklerde ve yerde ne varsa Allah'ındır. Dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder. Allah, çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.”⁸³ ayetindeki Allah dilediğini affeder,

⁷⁷ Öztürk, Yaşar Nuri, *Din ve Fitrat*, 2.bs., Yeni Boyut, İst. 1992, s. 64.

⁷⁸ *Maide*, 5 / 40.

⁷⁹ *Bakara*, 2 / 284.

⁸⁰ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c. 9, s. 314.

⁸¹ *Ankebut*, 29 / 21.

⁸² S. Kutub, *Fi-Zılali'l-Kur'an*, c. 9, s. 108.

⁸³ *Al-i İmran*, 3 / 129.

dilediğini cezalandırır ifadesindeki dileme, kulun af dilemesinin Allah'ın dilemesini harekete geçireceğine işaret etmektedir.⁸⁴

Mülk Allah'a ait olduğuna göre mülkünde dilediği gibi tasarruf etme hakkına da sahiptir. Hiç kimsenin buna itirazı olamaz. Ancak Yüce Yaratıcı öyle bir ilahtır ki kendi fiillerini dahi kulları lehine adeta bir anlamda sınırlandırmakta, bir ölçüye bağlamaktadır. Bu ölçü kulun iradesiyle alakalıdır.

2.2.4. Tevbe edenlere azap yoktur

“Bu lânete ebedî gömülüp gidecekler. Onların azapları hafifletilmez; yüzlerine de bakılmaz. Ancak, bundan sonra tevbe edip yola gelenler başka. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve merhametlidir.”⁸⁵ Bu korkunç bir uyarıdır; içinde zerre kadar iman taşıyan, işin hem dünyada hem de ahiretteki önemini kavrayan her kalbi titretir. Bu kendisine kurtuluş imkânı tanındığı halde, ondan bu şekilde yüz çevirenlere gerçekten uygun bir cezadır. Fakat İslâm, bununla beraber tevbe kapılarını açık bırakıp, tevbe etmek isteyen sapıkların yüzüne bu kapıyı kapamıyor. Gelip bu kapıyı çalmasından başka bir yükümlülük de getirmiyor. Kişi O'na doğru yönelip yaklaştığında, önünde hiçbir engel bulunmadığını görecektir. Yeter ki güven veren sığınağa gelsin ve güzel işler yapmaya koyulsun. Ve böylece, tevbenin, gerçekten pişmanlık duyan bir gönülden kaynaklandığını gösterebilir.⁸⁶

“...Ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.”⁸⁷ İnsan yeter ki pişman olsun, özür dilesin. Olumsuz işleri terk etsin ve güzele yönelsin; Yüce Yaratıcının af kapsamına girdi demektir. Artık azap ondan uzaklaştırılır.

“...Eğer tevbe eder, uslanırlarsa artık onlara ceza verip eziyet etmekten vazgeçin; çünkü Allah tevbeleri çok kabul eden ve çok esirgeyendir.”⁸⁸ “Nihayet

⁸⁴ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c. 4, s. 361.

⁸⁵ *Al-i İmran*, 3 / 88, 89.

⁸⁶ Kutub, Seyyid, *Fi-Zıllı'l-Kur'an*, c. 2, s. 132.

⁸⁷ *Enfal*, 8 / 33.

⁸⁸ *Nisa*, 4 / 16.

onların peşinden öyle bir nesil geldi ki, bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden ileride sapıklıklarının cezasını çekecekler. Ancak tevbe edip, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler hariştir. Bunlar, cennete, girecekler. Ve hiç bir haksızlığa uğratılmayacaklardır.”⁸⁹

2.2.5. Azabın nedeni inkâr ve isyandır

Bilhassa Nuh, Hud, Salih, Lut ve Şuayb peygamberlerin inkârcı kavimleri çeşitli şekillerdeki felaketlerle azaba uğratılmış, kimi yerin dibine geçirilerek, kimine gökten taş yağdırılarak,⁹⁰ kimi suda boğularak,⁹¹ kimine yağmur felaketi verilerek⁹² maddi cezaya çarptırılmışlardır. Kur’an bize bunları haber vermektedir. Ancak Rahmet Peygamberi ile birlikte geçmiş kavimlere uygulanan toplu helak kaldırılmıştır. Azabın boyutu değişmiştir adeta. Azap daha çok ahirete ertelenmiştir.

“Hâlbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir. Ve onlar mağfiret dilerlerken de Allah onlara azap edici değildir.”⁹³

Yüce Allah, daha önceki peygamberlerin dönemlerindeki halkın tamamını helak etmiştir. Bu kanunu, Hz. Muhammed’in rahmet olması nedeniyle kaldırmıştır. Peygamber olması nedeniyle toplu helakin kaldırılması, onun rahmet olduğunun en önemli delilidir.⁹⁴ Azaptan muaf tutulmayı bugüne uyarlayacak olursak, peygamberin sünnetine sarıldığımız sürece peygamber içimizde demektir; yani toplu azap olmayacaktır.

Böyle olmakla birlikte Yüce Yaratıcının geçmiş kavimlere uyguladığı toplu azabı bize haber vermesi tespit edebildiğimiz şu hikmetlere dayanmaktadır:

- a. Gerçeğin bilgisini öğretmek suretiyle ders vermek.

⁸⁹ *Meryem*, 19 / 59, 60.

⁹⁰ *Ankebut*, 29 / 40.

⁹¹ *İsra*, 17 / 103.

⁹² *A’raf*, 7 / 84.

⁹³ *Enfal*, 8 / 33.

⁹⁴ Bayraklı, *Kur’an Tefsiri*, c. 1, s. 118.

- b. Yaraticının gücünü kavramak ve ona boyun eğmek.
- c. Yapılanların karşılıksız kalmayacağını; ertelemenin olmasının cezayı ortadan kaldırmayacağını bildirmek.
- d. O kavimlerin yanlışları hatırlatılarak bu yanlışlardan uzaklaşılmasını sağlamak.
- e. Allah'ın tarafsız olmadığını, inananların tarafında olduğunu bildirmek.

Kur'an, kâfirlerin sahip olduğu gelip geçici dünya nimetlerinin aslında kendileri için bir azap olduğunu haber vermiştir.

“Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Çünkü Allah, bunlarla ancak dünyada onların azaplarını çoğaltmayı ve onların kâfir olarak canlarının güçlüğüyle çıkmasını istiyor.”⁹⁵

Bu şekilde maddi imkânların insan bedenine haz vermesine rağmen ruhu için ıstırap kaynağı olabileceği, manevi mutluluğun madde ile olamayacağı, Allah yolunda harcanmayan servetin, sahibini azaba sürükleyeceği anlatılmak istenmiştir.

“Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! (Bu paralar) cehennem ateşinde kızdırılıp bunlarla onların alınları, yanları ve sırtları dağlanacağı gün (onlara denilir ki): "İşte bu kendiniz için biriktirdiğiniz servettir. Artık yığmakta olduğunuz şeylerin (azabını) tadın!"⁹⁶

Azap ve azap yurdu olan cehennem kâfirler için hazırlanmıştır, İnananlar için değildir. Ancak Yüce Yaraticı inananları da uyarıyor zira her an kâfirlerin durumuna düşebilirler. Yani adeta “onlar gibi olursanız, sonunuz da onlar gibi olur” diyor. Şu ayetler bu duruma en güzel örnektir.

“...Biz cehennemi kâfirlere bir konak olarak hazırladık.”⁹⁷

⁹⁵ *Tevbe*, 9 / 85.

⁹⁶ *Tevbe*, 9 / 34, 35.

⁹⁷ *Kehf*, 18 / 102.

“Ey iman edenler! Kat kat arttırılmış olarak faiz yemeyin. Allah'tan sakının ki kurtuluşa eresiniz. Kâfirler için hazırlanmış bulunan ateşten sakının!”⁹⁸

Azap, inkârın ve isyanın karşılığıdır. Kur'an, bu inkâr ve isyanın her çeşidinden bize örnekler vermektedir. Kur'an'da bildirilen azabı hak eden inkâr ve isyan motifleri şunlardır:

1. İnkârcılar

Kur'an inkârcıların inkârlarının farklı boyutlarını açıklayarak, onlara uygulanacak azabı anlatmaktadır. Allah'ın ayetlerini inkar edenler için şu bilgiyi sunmaktadır:

“Allah'ın ayetlerini ve Ona kavuşmayı inkâr edenler -işte onlar- benim rahmetimden ümitlerini kesmişlerdir ve onlar için acıklı bir azap vardır.”⁹⁹

Kur'an-ı Kerim inkârcıları münafıklar ve kâfirler olarak isimlendirmektedir.

“...Elbette Allah, münafıkları ve kâfirleri cehennemde bir araya getirecektir.”¹⁰⁰

“Şüphesiz ki münafıklar cehennemde en alt katındadırlar. Artık onlara asla bir yardımcı bulamazsın.”¹⁰¹

Allah'a ortak koşanlar inkârcılardır. Onlar Allah'ın bir olduğu gerçeğini inkâr etmektedirler. Onlar için azap Kur'an'da şöyle ifade edilmektedir:

“Allah hakkında kötü zanda bulunan münafık erkeklere ve münafık kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve ortak koşan kadınlara azap etmesi içindir. Müslümanlar için bekledikleri kötülük çemberi başlarına gelsin! Allah onlara gazap etmiş, lânetlemiş ve cehennemi kendilerine hazırlamıştır. Orası ne kötü bir yerdir!”¹⁰²

Kur'an dininden dönenleri de kâfir olarak nitelendirmekte ve onlar için şu ifadeler yer vermektedir:

⁹⁸ *Al-i İmran*, 3 / 130, 131.

⁹⁹ *Ankebut*, 29 / 23.

¹⁰⁰ *Nisa*, 4 / 140.

¹⁰¹ *Nisa*, 4 / 145.

¹⁰² *Fetih*, 48 / 6.

“Sizden kim, dininden döner ve kâfir olarak ölürse, onların yaptıkları işler dünyada da ahirette de boşa gider. Onlar cehennemlikler ve orada devamlı kalırlar.”¹⁰³

İnkâr edip ayetleri ve resulleri alaya alanlar için cehennem azabının varlığı anlatılmaktadır.

“İşte, inkâr ettikleri, ayetlerimi ve resullerimi alaya aldıkları için onların cezası cehennemdir.”¹⁰⁴

Allah ve peygambere karşı çıkanlar inkarcılardır.

“(Benim yaptığım) ancak Allah katından olanı, O'nun gönderdiklerini tebliğdir. Artık kim Allah ve Resulüne karşı gelirse, bilsin ki ona, (kendi gibilerle birlikte) içinde ebedî kalacakları cehennem ateşi vardır.”¹⁰⁵

“Kendisi için doğru yol belli olduktan sonra, kim Peygamber'e karşı çıkar ve müminlerin yolundan başka bir yola giderse, onu o yönde bırakırız ve cehenneme sokarız; o ne kötü bir yerdir.”¹⁰⁶

Ayetleri boşa çıkarmaya çalışanlar kafirlerin ta kendileridir ve onlar için azap vardır.

“Ayetlerimizi boşa çıkarmaya çalışanlara gelince, onlar da azapla yüz yüze bırakılacaklardır.”¹⁰⁷

2. Yalancılar

Allah'ın ayetlerini yalanlayanlarda inkârcılardır.

“İnkâr edip ayetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennemliktir, onlar orada ebedî kalırlar.”¹⁰⁸

¹⁰³ *Bakara*, 2 / 217.

¹⁰⁴ *Kehf*, 18 / 106.

¹⁰⁵ *Cin*, 72 / 23.

¹⁰⁶ *Nisa*, 4 / 115.

¹⁰⁷ *Sebe*, 34 / 38.

¹⁰⁸ *Bakara*, 2 / 39.

Allah'a karşı yalan uyduranlar uydurdukları yalanın karşılığını cehennemde görecektir.

“Allah'a karşı yalan uyduran yahut kendisine hak gelmişken onu yalan sayandan daha zalimi kimdir? Cehennemde kâfirlere yer mi yok!”¹⁰⁹

Yalancılar, Allah'ın ayetlerini yalanladıkları gibi peygamberleri de yalanlamaktadırlar.

“Sonra biz peyderpey peygamberlerimizi gönderdik. Herhangi bir ümmete peygamberlerinin geldiği her defasında, onlar bu peygamberi yalanladılar; biz de onları birbiri ardından yok ettik ve onları ibret hikâyelerine dönüştürdük. Artık iman etmeyen kavmin canı cehenneme!”¹¹⁰

Yoldan çıkıp cehennemi yalanlayanlar için Kur'an şu ifadelerle yer vermektedir:

“Yoldan çıkanlar ise, onların varacakları yer ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde geri çevrilirler ve kendilerine: Yalandır deyip durduğunuz cehennem azabını tadın! denir.”¹¹¹

“Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olmuşlardır.”¹¹²

3. Allah'ın hışmına uğrayanlar

İnkârcılar ve yalancılar gibi azaba uğrayacak olanlardan biri de yaptıklarıyla Allah'ın hışmına uğrayanlardır.

“Allah'ın hoşnutluğunu gözetenle Allah'ın hışmına uğrayan bir olur mu hiç? Berikisinin yeri cehennemdir. Cehennem ise ne kötü bir varış noktasıdır.”¹¹³

4. Allah yolundan saptıranlar

Allah yolundan saptırmak suretiyle kendi kötülüğünü başkalarına bulaştırırlar da azaba uğrayacaklardır.

¹⁰⁹ *Ankebut*, 29 / 68.

¹¹⁰ *Mu'mimun*, 23 / 4.

¹¹¹ *Secde*, 32 / 20.

¹¹² *Cin*, 72 / 15.

¹¹³ *Al-i imran*, 3 / 162.

“İnsanlardan öylesi var ki, herhangi bir ilmî delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır. İşte onlara rüsvay edici bir azap vardır.”¹¹⁴

“Onlar yeminlerini kalkan yapıp Allah'ın yolundan alıkoydular. Bu yüzden onlara küçük düşürücü bir azap vardır.”¹¹⁵

5. Allah ve resulünü incitenler

Yaptıkları çirkin işler ve davranışlarla Allah ve resulünü incitenler için ahrette azap hazırlanmıştır.

“Allah ve Resulünü incitenlere Allah, dünyada ve ahrette lânet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır.”¹¹⁶

6. Hidayetten uzak olanlar

Kendilerine doğru yol gösterildiği halde ısrarla batılın peşinde koşan, hidayetden uzak olanların akibeti Kur'an'da şöyle belirtilmektedir:

“Allah kime hidayet verirse, işte doğru yolu bulan odur; kimi de hidayetden uzak tutarsa, artık onlara, Allah'tan başka dostlar bulamazsın. Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşrederiz. Onların varacağı ve kalacağı yer cehennemdir ki, ateşi yavaşladıkça onun alevini artırırız.”¹¹⁷

7. Hesap gününü unutanlar

Hesabın varolduğunu bildiği halde heva ve hevesine uyup dünya hayatının geçiciliğine aldanıp hesap gününü unutanlar çetin bir azaba uğrayacaklardır. Çünkü hesap gününü unutanlar Allah'ın yolundan sapmışlardır.

¹¹⁴ Lokman, 31 / 6.

¹¹⁵ Mücadele, 58 / 6.

¹¹⁶ Ahzab, 33 / 57.

¹¹⁷ İsrâ, 17 / 97.

“...Hevâ ve hevese uyma, sonra bu seni Allah'ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah'ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.”¹¹⁸

8. Kötüler

Dünya hayatı boyunca kendini güzelleştirememiş, kötülüklerden arınamamış olanların güzellikler yurduna girebilmesi mümkün değildir. Onların varacağı yer cehennemdir.

“Hayır! Kim bir kötülük eder de kötülüğü kendisini çepeçevre kuşatırsa işte o kimseler cehennemliktirler. Onlar orada devamlı kalırlar.”¹¹⁹

İlahi mesajın hedefi insanları güzelleştirmek ve bunun sonucunda mutlu olmalarını sağlamaktır. Bu mutluluğa engel olanlar kötülerdir.

“Kötüler de cehennemdedirler.”¹²⁰

Kendilerine verilen zaman sürecinde kötülüklerden arınmayan, bu kötülüklerle Allah'ın huzuruna gelenlerin yeri cehennemdir.

“(Rablerinin huzuruna) kötülükle gelen kimseler ise yüzükoyun cehenneme atılırlar. (Onlara) "Ancak yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz!" (denir).”¹²¹

Kötülüklerle bulaşmanın yanında bu kötülüklerle başkalarına tuzak kuranlar yaptıklarının karşılığını azap olarak göreceklerdir.

“Kötülüklerle tuzak kuranlara gelince, onlar için çetin bir azap vardır ve onların tuzağı bozulur.”¹²²

9. Zulmedenler

Allah'ın yarattıklarına zulmedenler elbette karşılığında azap göreceklerdir. Kur'an'ın onlarla ilgili kullandığı ifadeler şöyledir:

¹¹⁸ *Sad*, 38 / 26.

¹¹⁹ *Bakara*, 2 / 81.

¹²⁰ *İnşitar*. 82 / 14,

¹²¹ *Neml*, 27 / 90.

¹²² *Fatır*, 35 / 10.

“...İçinizden zulmedenlere büyük bir azap tattıracağız!”¹²³

“Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlardır.”¹²⁴

10. Azgınlık

“Cehennem de azgınlara apaçık gösterilir. Onlara: Allah'tan gayri taptıklarınız hani nerede? denilir. Size yardım edebiliyorlar mı veya kendilerine (olsun) yardımları dokunuyor mu? . Onlar ve azgınlar oraya tepetlak (cehenneme) atılırlar.”¹²⁵

“Azgınlığın barınacağı yerdir (cehennem). (Azgınlık) orada çağlar boyu kalacaklar.”¹²⁶

11. Şeytana uyanlar

Allah'ın uyarılarını bir kenara bırakıp, insanın apaçık düşmanı olan şeytana uyanlar için de azap hazırlanmıştır.

“Allah buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki, onlardan kim sana uyarıya, sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!”¹²⁷

“Allah buyurdu: Git! Onlardan kim sana uyarıya, iyi bilin ki hepinizin cezası cehennemdir. Tam bir ceza!”¹²⁸

12. Allah'a verdiği sözü bozan, fesat çıkarıcılar

“Allah'a verdikleri sözü kuvvetle pekiştirdikten sonra bozanlar, Allah'ın riayet edilmesini emrettiği şeyleri (akrabalık bağlarını) terk edenler ve yeryüzünde fesat çıkarıcılar; işte lânet onlar içindir. Ve kötü yurt (cehennem) onlarıdır.”¹²⁹

¹²³ *Furkan*, 25 / 19.

¹²⁴ *Şura*, 42 / 42.

¹²⁵ *Şuara*, 26 / 91–94.

¹²⁶ *Nebe*, 78 / 22–23.

¹²⁷ *A'raf*, 7 / 18.

¹²⁸ *İsra*, 17 / 63.

¹²⁹ *Ra'd*, 13 / 25.

13. Rabbinin emrine uymayanlar

“İşte Rablerinin emrine uyanlar için en güzel (mükâfat) vardır. Ona uymayanlara gelince, eğer yeryüzünde olanların tümü ile bunun yanında bir misli daha kendilerinin olsa, (kurtulmak için) onu mutlaka feda ederler. İşte onlar var ya, hesabın en kötüsü onlardır. Varacakları yer de cehennemdir. O ne kötü yataktır!”¹³⁰

14. Suçlular

Herkes dünyada yaptığıının karşılığını görecektir. Suçlular cezasız kalmayacaktır.

“Şüphesiz suçlular cehennem azabında devamlı kalacaklar.”¹³¹

“İşte bu, suçluların yalanladıkları cehennemdir.”¹³²

Bir mü'mini kasten öldürme suçunu işleyenlerin azabı şiddetli olacaktır.

“Kim bir mümini kasden öldürürse cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lânetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır.”¹³³

Mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar elbette karşılığında azap görecektir.

“Namuslu, kötülüklerden habersiz mümin kadınlara zina isnadında bulunanlar, dünya ve ahirette lânetlenmişlerdir. Onlar için çok büyük bir azap vardır.”¹³⁴

Sahip çıkacak kimsesi olmayanların sahibi olan Allah yetimlerin malını yiyenleri cezasız bırakmayacaktır.

“Haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenler şüphesiz karınlarına ancak ateş tıkmış olurlar; zaten onlar alevlenmiş ateşe gireceklerdir.”¹³⁵

İnananlara işkence edenler karşılığında azap satın almış olacaklardır.

¹³⁰ *Ra'd*, 13 / 18.

¹³¹ *Zuhruf* 43 / 74.

¹³² *Rahman*, 55 / 43.

¹³³ *Nisa*, 4 / 93.

¹³⁴ *Nur*, 24 / 23.

¹³⁵ *Nisa*, 4 / 10.

“Şüphesiz inanmış erkeklerle inanmış kadınlara işkence edip sonra tevbe de etmeyenlere cehennem azabı ve (orada) yanma cezası vardır.”¹³⁶

15. Haddi aşanlar

“Ey iman edenler! Öldürülenler hakkında size kısas farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, kadına kadın (öldürülür). Ancak her kimin cezası, kardeşi (öldürülenin velisi) tarafından bir miktar bağışlanırsa artık (taraflar) hakkaniyete uymalı ve (öldüren) ona (gereken diyeti) güzellikle ödemelidir. Bu söylenenler, Rabbinizden bir hafifletme ve rahmettir. Her kim bundan sonra haddi aşarsa muhakkak onun için elem verici bir azap vardır.”¹³⁷

16. Dünyayı dileyenler

“Her kim bu çarçabuk geçen dünyayı dilerse ona, yani dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen verir, sonra da onu, kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız.”¹³⁸

17. Günahkârlar

“Günahkârları da susuz olarak cehenneme süreceyiz.”¹³⁹

“Şurası muhakkak ki, kim Rabbine günahkâr olarak varırsa, cehennem sırf onun içindir. O ise orada ne ölür ne de yaşar!”¹⁴⁰

İbadeti bırakıp büyüklük taslayanlar da günahkârlardır.

“Rabbiniz şöyle buyurdu: Bana dua edin, kabul edeyim. Çünkü bana ibadeti bırakıp büyüklük taslayanlar aşağılanarak cehenneme gireceklerdir.”¹⁴¹

Tevbe edip günahlardan arınmamış olanların tartıları hafif gelecektir.

¹³⁶ *Buruc*, 85 / 10.

¹³⁷ *Bakara*, 2 / 178.

¹³⁸ *İsra*, 17 / 18.

¹³⁹ *Meryem*, 19 / 86.

¹⁴⁰ *Taha*, 20 / 74.

¹⁴¹ *Mü'min*, 40 / 60.

“Kimlerin de tartıları hafif gelirse, artık bunlar da kendilerine yazık etmişlerdir; (çünkü onlar) ebedî cehennemdedirler.”¹⁴²

18. Yapmadıkları ile övülmek isteyenler

“Sanma ki ettiklerine sevinen, yapmadıkları ile övülmek isteyenler, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır. Onlar için elem verici bir azap vardır.”¹⁴³

2.2.6. Azap dünyevi ve uhrevidir

Kur’an, insanlara sunduğu yaşam modeli içerisinde şu hakikati sıkça dile getirir: İnsanlar yatıklarının karşılığını görecektir. “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür”¹⁴⁴

“Allah, gökleri ve yeri yerli yerince yaratmıştır. Böylece herkes kazancına göre karşılık görür. Onlara haksızlık edilmez”¹⁴⁵

Verilen ayetlerde olduğu gibi iyi veya kötü herkesin yaptığı için karşılığını alacağı birlikte belirtildiği gibi bazen de ayrı ayrı verilmiştir.

“İşte onlara, alt taraflarından ırmaklar akan Adn cennetleri vardır. Onlar Adn cennetlerinde tahtlar üzerine kurularak orada altın bileziklerle bezenecekler; ince ve kalın dîbâdan yeşil elbiseler giyecekler. Ne güzel karşılık ve ne güzel kalma yeri!”¹⁴⁶

“Onların yaptıkları hiçbir hayır karşılıksız bırakılmayacaktır. Allah, takvâ sahiplerini çok iyi bilir.”¹⁴⁷

“Öncekiler de sonrakilere derler ki: Sizin bize bir üstünlüğünüz yok. O halde siz de yaptıklarınıza karşılık azabı tadın!”¹⁴⁸

¹⁴² Mü’minun, 23 / 103.

¹⁴³ Al-i İmran, 3 / 188.

¹⁴⁴ Zilzal, 99 / 7-8.

¹⁴⁵ Casiye, 45 / 22.

¹⁴⁶ Kehf, 18 / 31.

¹⁴⁷ Ai-i İmran, 3 / 115.

¹⁴⁸ A’raf, 7 / 39.

Netice olarak azap da insanın yaptıklarının karşılığıdır. Bu azap insana bazen dünyada tattırılır bazen de ahirete ertelenir. Bu erteleme tevbe için olabileceği gibi ahirete erteleme şeklinde de olabilir ki çoğunluk azabın ahirete ertelenmesi şeklindedir.

“Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı. Fakat onları takdir edilen bir müddete kadar erteliyor. Ecelleri geldiği zaman onlar ne bir saat geri kalabilirler ne de öne geçebilirler”¹⁴⁹

Benzer bir ayette şöyledir: “Eğer Allah, yaptıkları yüzünden insanları (hemen) cezalandırsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı yaratık bırakmazdı. Fakat Allah, onları belirtilmiş bir süreye kadar erteliyor. Vakitleri gelince (gerekeni yapar). Kuşkusuz Allah, kullarını görmektedir.”¹⁵⁰

2.2.6.1. Dünyadaki azap

Allah (c.c.) insanları cinleri yaratmış, onlara birtakım sorumluluklar yüklemiştir. Bu sorumlulukları belli esaslar dâhilinde peygamberler vasıtasıyla insanlara duyurmuştur. Bu duyuru sadece söz ile sınırlı kalmayıp yazı ile de tespit edilmiştir. Böylece iki yol gösterilmiş, bunlardan kendileri menfaatine olanına teşvik edilmişlerdir.

Bu bir ikazdır. Bu ikazı bütün peygamberler kavimlerine defalarca yapmışlar ve onları kendi menfaatlerine olan konuda devamlı olarak uyarmışlardır.

Bu ikazlar içerisinde geçmişte yaşamış isyana sapan milletlerin dünyada karşılaştıkları azaplar büyük bir yer tutmaktadır.

“Onlardan önce nice nesilleri helâk ettik. O zaman feryat ettiler. Halbuki artık kurtulma zamanı değildi.”¹⁵¹ Dünyada gerçekleşen bu azap, korkunun dehşetini bütün yönleriyle gözler önüne sermektedir. Ayette inkârcıların azabı gördükleri zaman

¹⁴⁹ *Nahl*, 16 / 61.

¹⁵⁰ *Fatır*, 35 / 45.

¹⁵¹ *Sad*, 38 / 3.

kapılacakları korku, inkâr ettikleri Allah'ın azabının vermiş olduğu korkudur. "Feryat ettiler" ifadesi azabın şiddetinin etkisini göstermektedir.

Allah'ın dünyada cereyan ettirdiği azap sahneleri Kur'an'da değişik ifadelerle anlatılmıştır. Korkunç ve çok yüksek frekanstaki bir ses ile helak; "Nitekim vukuu kaçınılmaz olan korkunç bir ses yakalayiverdi onları! Kendilerini hemen sel süprüntüsüne çevirdik. Zalimler topluluğunun canı cehenneme!"¹⁵² Yer kabuğundaki göçertme şeklinde yapılan azap; "Nihayet biz, onu da, sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı kendisine yardım edecek avanesi olmadığı gibi, o, kendini savunup kurtarabilecek kimselerden de değildi."¹⁵³ Suda boğmak suretiyle azap; "Nuh'a vahyolundu ki: Kavminden iman etmiş olanlardan başkası artık (sana) asla inanmayacak. Öyle ise onların işlemekte olduklarından (günahlardan) dolayı üzülme. Gözlerimizin önünde ve vahyimiz (emrimiz) uyarınca gemiyi yap ve zulmedenler hakkında bana (bir şey) söyleme! Onlar mutlaka boğulacaklardır!"¹⁵⁴ Kökün kazınarak yok edilmesi şeklinde azap; "Musa onlara: Yazık size! dedi, Allah hakkında yalan uydurmayın! Sonra O, bir azap ile kökünüzü keser! İftira eden, muhakkak perişan olur."¹⁵⁵ Ad kavminin helaki, önünde ne varsa toza çeviren şiddetli bir rüzgâr ile olmuştur; Ad kavminde de (ibretler vardır). Onlara kasıp kavuran rüzgârı göndermiştik."¹⁵⁶ Kırıp geçirmek suretiyle azap; "Onların her birine (uymaları için) misaller getirdik; (ama öğüt almadıkları için) hepsini kırdık geçirdik."¹⁵⁷ Lut kavminin helakine sebep olan püsküren yanardağ lavlarıdır; "(Resûlüm!) Andolsun (bu Mekkeli putperestler), belâ ve felâket yağmuruna tutulmuş olan o beldeye uğramışlardır."¹⁵⁸ Yerle bir ederek azap; "Bir ülkeyi helâk etmek istediğimizde, o ülkenin zenginlik sebebiyle şırmamış elebaşlarına (iyilikleri) emrederiz; buna rağmen onlar orada kötülük

¹⁵² *Mu'minun*, 23 / 41.

¹⁵³ *Kasas*, 28 / 81.

¹⁵⁴ *Hud*, 11 / 37.

¹⁵⁵ *Taha*, 20 / 61.

¹⁵⁶ *Zariyat*, 51 / 41.

¹⁵⁷ *Furkan*, 25 / 39.

¹⁵⁸ *Furkan*, 25 / 40.

işlerler. Böylece o ülke, helâke müstahak olur; biz de orayı darmadağın ederiz.”¹⁵⁹
Gökten bir sağanak halinde atılan taşlar da ayrı bir azap motifidir.¹⁶⁰

Verdiğimiz ayetlerde Yüce Allah dünyevi azap olarak kullarına uyguladığı cezaları anlatarak insanları uyarmaktadır. Burada dikkat çeken şudur ki, anlatılan azap sahneleri tabii afetler ile gerçekleşmektedir. Kanaatimce bunun hikmeti şudur: Allah (c.c) inkarcılara bu şekilde azap etmekle, tabiatın ve evrenin tek hakimi olduğunu ihtar ediyor. Mülkünde dilediği gibi tasarruf edebileceğini vurguluyor. Biraz daha açacak olursak, evrendeki yasaları koyan Yaratıcı, onları dilediği gibi değiştirebilir. Bıçak keserken kesmeyebilir, ateş yakarken yakmayabilir. O dilediğini yapar. Zira o sonsuz güç sahibidir.

Kur’an’da azaptan bahseden ayetlerin birçoğundan sonra da Allah’ın yüceliğinden, büyüklüğünden, kudretinden ve ululuğundan bahsedilerek adeta insana Yaratıcı karşısındaki konumu hatırlatılır. Acizliği vurgulanır, haddini bilmesi istenir.

Dünyevi azabın bir kısmı Allah tarafından konulan içtimai kanunlara uymamanın tabii bir sonucu, bir kısmı da ilahi gazabın neticesi olarak meydana gelir ki helak azabı bu ikinci türdendir.¹⁶¹ Diğer bir ifadeyle geçmiş milletlere dünyada uygulanan azap, fizik kurallara dayalı olmakla beraber çoğu kez fizik kurallarını aşan durumda cereyan etmiştir. Nuh (a.s.) ve Salih (a.s.)’in kavimlerinin helaki gibi.

Savaşta mağlup olmak, işkence, hapis, açlık ve sefaletle maruz kalmak dünyevi azabın çeşitleri olarak Kur’an’da yer almaktadır.¹⁶² Dünyadaki azap, toptan yok edilme olabildiği gibi; hastalık, felaket, sıkıntı, kaos, zulme uğramak, hak ihlâli, yeterince şükredememek, hayattan tad alamamak, belâ ve musibetle karşılaşmak, ibadetten mahrum kalmak ya da zevk alamamak şeklinde de olabilir. Dünya malı bazılarının

¹⁵⁹ *İsra*, 17 / 16.

¹⁶⁰ *Fil*, 105 / 4.

¹⁶¹ Yavuz, ”azap”, DİA, c. 4, s. 303.

¹⁶² *Küçük Türk İslam Ansiklopedisi*, s. 252.

nefsine zevk verir, ama ruhu için azap ve sıkıntı kaynağı olabilir. Gerçek mutluluk Allah'a bağlanmakla ve malı Allah (cc) rızası uğruna harcamakla elde edilir.¹⁶³

Kur'an şöyle diyor: "De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, suçlu günahkârların nasıl bir sona uğradıklarını bir görün."¹⁶⁴

Yine Kur'an; "Yeryüzünde gezip dolaşmadılar mı, o suçluların sonlarının nasıl olduğunu, nasıl bir azaba uğradıklarını görmediler mi?"¹⁶⁵ diye sık sık soruyor.

İnkârcılara bu gibi cezaları, dünyadaki kötülüklerinin önlenmesi için, mü'minlere de ya günahlarına bir karşılık (keffâret), ya da takvaya teşvik ve ahiretteki azabın hafiflemesi için verilir. Allahu a'lem.¹⁶⁶ Dünya malı bazılarının nefesine zevk verir, ama ruhu için azap ve sıkıntı kaynağı olabilir. Gerçek mutluluk Allah'a bağlanmakla ve malı Allah (cc) rızası uğruna harcamakla elde edilir.

Ayrıca Kur'an her türlü parçalanmayı (çöküntüyü), bir toplumun ahlaki sapıklıkları ve yanlışlıkları dolayısıyla elde ettiği azap biçimleri olarak görmektedir.¹⁶⁷

Dünyevî azabın bir de eziyet, sıkıntı, fakirlik vb. şekillerde imtihan amacıyla karşılaşılan şekli vardır. Bu imtihanların gayesi insanın sabır ve tahammül gücünün ölçülmesi, buna karşılık günahlarının affedilmesi, ya da manevî derecesinin yükselmesidir. Ayette şöyle buyrulur: " Andolsun ki sizi biraz korku ve açlık; mallardan, canlardan ve ürünlerden biraz azaltma (fakirlik) ile deneriz. (Ey Peygamber!) Sabredenleri müjdele !" ¹⁶⁸

Buna göre, dünyadaki bazı sıkıntı ve ızdıraplar ahirette sevaba, dünya hayatının sonraki yıllarında refaha dönüşebilmektedir. İnkâr edenler için dünyadaki azap da ahiretteki azap da aleyhlerinedir. Kur'an-ı Kerîm'de; "Onlar için dünyada rezillik ve aşağılık ahirette de elem verici bir azap ve cehennem ateşi vardır" buyrulmaktadır.¹⁶⁹

¹⁶³ Döndüren, Hamdi, "Azap" *Şamil İslam Ansiklopedisi*, c.1, s. 1087.

¹⁶⁴ *En'am*, 6 / 11.

¹⁶⁵ *Rum*, 30 / 42.

¹⁶⁶ Döndüren, a.y.

¹⁶⁷ Sıddîki, a.g.e.,s. 31.

¹⁶⁸ *Bakara*, 2 / 155.

¹⁶⁹ *Bakara*, 2 / 114; *Hacc*, 22 / 9.

Yine işlenen bazı suçların dünyevi müeyyidesi de,¹⁷⁰ dünyevi azap kapsamında değerlendirilebilir.

Şu hususu tekrar vurgulamanın konumuz açısından önemli olduğu kanaatindeyiz, dünyevi azap daha çok geçmiş kavimlerin durumları ile ilgilidir ve helak ediliş şeklindedir. Bu azap şekli son peygamber Hz. Muhammed (s.a.v.) ile birlikte kalkmıştır; yani azabın boyutu değişmiştir.

2.2.6.2. Ahiretteki azap

Kur'an'ın bize sunduğu azap olgusunda aslolanın ahiret azabı olduğunu görmekteyiz. Zira ahiret azabı daha şiddetli ve daha uzun sürelidir, ebedidir.¹⁷¹

Ahiretteki azaba gelince, Allah Kıyamet gününün korkunç manzaralarını hatırlatmakla işe başlar. Bu, insana sadece gerçeğin bilgisini vermek değil, insanların sakınmalarını sağlamak ve uyarmak için adeta kıyamet gününün dehşetini seyrettirmektir. Bu sahnelerde görsellik metodunun uygulandığını görüyoruz. Görsellik metodu uygulanarak insan bilgilendirilmekte ve dikkati çekilmektedir.

Örneğin şu ayette mükemmel bir tasvir görüyoruz “ Keşke sen suçluların Rableri huzurunda başları önlerine eğilmiş halde “ Ey Rabbimiz gördük, işittik, artık bizi dünyaya geri çevir de iyi işler işleyelim, artık kesin olarak inandık” derken görseydin.”¹⁷² Bu ifade kıyamet günündeki yalnızlığın, çaresizliğin ve ezilmişliğin canlı bir tablosunu sergilemektedir. Günahkârları hayalde, zihinde canlanmış hareketli kişiler halinde tasvir ederek, öyle açık ve net bir şekilde canlandırmaktadır ki, sanki onlar, gözler önünde dolaşmakta ve nasıl hareket ettikleri izlenebilmektedir.” Başlarını önlerine eğmişler” Kimin huzurunda? “Rablerinin huzurunda.” Artık bu sözleri işiten ve

¹⁷⁰ *Bakara*, 2 / 178; *Maide*, 5 / 38; *Nur*, 24 / 2, 4; Dünyadaki azabın toplumsal boyutları için bkz. Okumuş, Ejder, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yay., İst. 1995, s. 111 vd.

¹⁷¹ *Kalem*, 68 / 33, *Taha*, 20 / 127.

¹⁷² *Secde*, 32 / 12.

duyan insan; onun bir hayal değil, gerçek olduğunu, yaşanan bir olgu olduğunu düşünmektedir...¹⁷³

“Öyle bir gün ki, yeryüzü ve dağlar sarsılır. O gün dağlar yumuşak kum yığını haline gelir”¹⁷⁴, “Çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirir”¹⁷⁵, “Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi görürsün.”¹⁷⁶, “İşte o gün kişi kardeşinden, annesinden, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır.”¹⁷⁷, “Yürekler kaygıdan oynar, gözler yorgun düşer.”¹⁷⁸, “İnsan, "Kaçacak yer neresi!" der fakat kaçıp sığınacak yer yoktur.”¹⁷⁹

Bu dehşet, sessiz ve sakin olan tabiatta ve canlı olan insanlıkta, tabloları çizilen bir korkudur. İnsan hayal gücü bu somutlaştırılan tabloları algılamak ve zihinde canlandırmak zorundadır. Bunlar hayalde canlandığında vicdanı harekete geçirir.¹⁸⁰. Fakat insan unutkan bir varlık olduğu için Kur'an sık sık ahiret hayatıyla ilgili tasvirler kullanarak bu tabloları insan zihninde canlı tutar. İşte insanları uyarmak için kullanılacak en güzel metotlardan biri budur.

Bu tasvirler hesap günüyle devam eder. “O gün insanlar amellerini görmeleri (karşılığını almaları) için bölük bölük geri dönüp gelirler. Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.”¹⁸¹ O gün hiçbir kimse en ufak bir haksızlığa uğramaz. Siz orada ancak yaptıklarınızın karşılığını alırsınız.¹⁸²

¹⁷³ Kutub, Seyyid, *Kur'an'da Edebi Tasvir* (Çev. Mehmet Yolcu), Çizgi Yay., İst. 1991, s. 49.

¹⁷⁴ *Müzzemmil*, 73 / 14.

¹⁷⁵ *Müzzemmil*, 73 / 17.

¹⁷⁶ *Hacc*, 22 / 2.

¹⁷⁷ *Abese*, 80 / 34–36.

¹⁷⁸ *Nazi'at*, 79 / 8–9.

¹⁷⁹ *Kıyamet*, 75 / 10–11.

¹⁸⁰ Kutub, Seyyid, *a.g.e.*, s.39.

¹⁸¹ *Zilzal*, 99 / 6–8.

¹⁸² *Yasin*, 36 / 54.

Bundan sonra hesaba göre muamele anlatılmaya başlar. Azabın insanın yaptıklarının karşılığı olduğunu daha önce açıklamıştık. Yüce yaratıcı kitabında öyle bir üslup kullanmaktadır ki Ona kulak veren her insan Ondan istifade edebilmektedir.

Kur'an'da insanları uyarmaya ve sakındırmaya yönelik çeşitli azap motifleri vardır. Bu azap motiflerinde genellikle inkârcıların vasıfları vurgulanır. Allah orada, onların yüzüne dahi bakmayacak, onlarla konuşmayacak ve onları arındırmayacaktır. “... Kıyamet günü Allah ne kendileriyle konuşur ve ne de onları temize çıkarır. Orada onlar için can yakıcı bir azap vardır.”¹⁸³ Orada azarlanacak, kınanacak ve de kovulacaklardır.” Kınanmış ve kovulmuş olarak gireceği cehenneme sokarız.”¹⁸⁴ Konuşmalarına ve mazeret beyan etmelerine izin verilmemek suretiyle psikolojik bir azap çekeceklerdir. “Bu, (kâfirlerin) konuşamayacağı bir gündür. Onlara izin de verilmez ki (sözde) mazeretlerini beyan etsinler.”¹⁸⁵ Diğer bir psikolojik azap motifi de çok etkileyicidir; Allah'ın sevgisinden mahrum olmak. “ Şu da muhakkak ki Allah, hain ve nankör olan herkesi sevgisinden mahrum eder.”¹⁸⁶

Fiziksel azap motifleri de insan zihnini harekete geçirecek, dehşete düşürecek sahnelerle verilmektedir. Biyolojik ve fiziksel azap figürleri genellikle cehennem ehlinin yiyecek ve içecekleridir. “Kızgın ateşe girer. Onlara kaynar su pınarından içirilir. Onlar için kuru dikenden başka yemek yoktur”¹⁸⁷ Boğazdan geçmeyen, doyurmadığı gibi eziyet veren bir yiyecek insan için ne büyük bir uyarıdır.“ Boğazdan geçmez bir yiyecek ve elem verici bir azap var.”¹⁸⁸ Azaba çarptırılacak olanlara bundan daha da kötüsü de vardır.”... ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu...”¹⁸⁹ ifadesi akli selim insanlar için ne dehşetli bir uyarıdır. “ İrinden başka yiyecek de yoktur.”¹⁹⁰

¹⁸³ *Bakara*, 2 / 174.

¹⁸⁴ *İsra*, 17 / 18.

¹⁸⁵ *Mürselat*, 77 / 35-36.

¹⁸⁶ *Hacc*, 22 / 38.

¹⁸⁷ *Ğaşiye*, 88 / 4-6.

¹⁸⁸ *Müzzemmil*, 73 / 13.

¹⁸⁹ *Muhammed*, 47 / 15.

¹⁹⁰ *Hakka*, 69 / 36.

Kâfirlerin azap yeri olan cehennem tabakaları, oradakilerin bulunacakları yerler farklı farklıdır.¹⁹¹ Kalacakları ortak yerin adı cehennemdir. “ Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşrederiz. Onların varacağı ve kalacağı yer cehennemdir ki, ateşi yavaşladıkça onun alevini artırırız.”¹⁹²

Cehennem insanların kapalı kalacağı bir hapisane olarak tasvir edilmiştir “... Biz cehennemi kâfirler için bir hapisane yaptık.”¹⁹³ O hapisane içerisinde elleri boyunlarına bağlı olarak dar hücrelere tıklılırlar. Yani orada serbestçe dolaşma hakkına da sahip değiller ki yok olmayı böyle bir yaşantıya tercih etmekte ve istemektedirler. “ Elleri boyunlarına bağlı olarak onun (cehennem) dar bir yerine atıldıkları zaman, oracıkta yok oluvermeyi isterler.”¹⁹⁴ yok olmayı istemelerine rağmen, yok olamayacakları gibi boyunlarında da tasmaları olacaktır “ İşte onlar, Rablerini inkâr edenlerdir; işte onlar (kıyamet gününde) boyunlarında tasmalar bulunanlardır. Ve onlar ateş ehlidir. Onlar, orada ebedî kalacaklardır”¹⁹⁵ İnsanın tüylerini diken diken eden bir ifade şekli geliyor ki insanın bu uyarıya kulak tıkaması ne büyük gaflettir “ ...İnkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir. Onların başlarının üstünden kaynar su dökülecektir! Bununla, karınlarının içindeki (organlar) ve derileri eritilecektir! Bir de onlar için demir kamçılar vardır! İstıraptan dolayı oradan her çıkmak istediklerinde, oraya geri döndürülürler ve: "Tadın bu yakıcı azabı!" (denilir).”¹⁹⁶ Bütün bu azapların kaldırılması için yalvaracaklar ama bırakınız kaldırılmayı azap kendilerinden hafifletilmeyecektir bile. Şöyle ki, “İnkâr edenlere de cehennem ateşi vardır. Öldürülmezler ki ölsünler, cehennem azabı da onlara biraz olsun hafifletilmez. İşte biz, küfürde ileri giden her nankörü böyle cezalandırırız.”¹⁹⁷ Orada sürekli olarak derileri yenilenerek azaba uygun hale getirilirler ve böylece azabı hissetmeleri sağlanır.

¹⁹¹ Karakaş, Vehbi, *Cennet Nerede*, Timaş Yay., İst.2003, s. 124-125. Ayrıca bkz. Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Temel Konuları*, İFAV 2000, s. 345 vd., Salih, Subhi, *Ölümden Sonra Diriliş* (Çev. Şerafettin Gölcük), Kayıhan Yay., 4. baskı, İst.1992.

¹⁹² *İsra*, 17 / 97.

¹⁹³ *İsra*, 17 / 8.

¹⁹⁴ *Furkan*, 25 / 13.

¹⁹⁵ *Ra'd*, 13 / 5.

¹⁹⁶ *Hacc*, 22 / 19-22.

¹⁹⁷ *Fatır*, 35 / 36.

“Şüphesiz âyetlerimizi inkâr edenleri gün gelecek bir ateşe sokacağız; onların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, derilerini başka derilerle değiştiririz ki acıyı duysunlar! Allah daima üstün ve hakîmdir.”¹⁹⁸

2.3. Azabın Anlatılış Gayesi

İslamiyet’in ruhuna göre azap, ilahi adaletin gerçekleştirilme vasıtasıdır. Dünya çapındaki azap, hukuki bir yaptırım, işlenen suçun cezası, tesirli bir ibrettir. Ahiret azabı mü’min için ise, geçici olup sonu cennet ve nimettir. Çünkü küfrün dışında kalan bütün günahlar, ya doğrudan doğruya ya da bir müddet sonra bağışlanacaktır.

“Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, (günahları) dilediği kimse için bağışlar. Allah'a ortak koşan kimse büyük bir günah (ile) iftira etmiş olur.”¹⁹⁹

Kâfirin azabı ise ebedidir.

“İnkâr edip zulmedenleri Allah asla bağışlayacak değildir. Ondan (başka) bir yola iletcek de değildir. Ancak orada ebedî kalmak üzere cehennem onları yoluna (iletecektir). Bu da Allah'a çok kolaydır.”²⁰⁰

İnkârcılara bu gibi cezaları, dünyadaki kötülüklerinin önlenmesi için, mü’minlere de ya günahlarına bir karşılık (keffâret), ya da takvaya teşvik ve ahiretteki azabın hafiflemesi için verilir. (Allahu a’lem)²⁰¹

İşte azap, bilenleri, bilmek kabiliyetinde olanları böyle dünyada uyandırır, yola getirir, hakka teslim ettirir, daha büyük tehlikeden korunmasına ve daha büyük hayra ermesine sebep olur. Allah Tealâ’nın bela vermesinin, acı azap ile cezalandırmasının hikmeti de budur.²⁰²

¹⁹⁸ *Nisa*, 4 / 56.

¹⁹⁹ *Nisa*, 4 / 48.

²⁰⁰ *Nisa*, 4 / 168–169.

²⁰¹ Döndüren, *a.g.e.*, Azap md. c.1, s.1087.

²⁰² Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, c.8, s 5284.

Allah Teala azap ayetleriyle inkârdan insanları sakındırmak için, hakikati inkar edenlere nasıl ceza vereceğine dikkat çekerek, eğitimde cezanın caydırıcılığından istifade etmenin önemini vurgulamaktadır.

Şüphesiz Kur'an baştan sona insana hitabetmekte, kendisini kendisine tanıtmayı gaye edinmekte, kendisini tanıyan ve bilen insanın normal olarak Allah'ı ve ahireti kabulleneceği sonucunu çıkarmak istemektedir. Kur'an'ın tek hedefinin zaten Allah'ın ve onun hesap gününün idrakinde bir insan oluşturmak olduğu aşikârdır.²⁰³

Kur'an'ın azap ayetlerine baktığımızda da aynı hedefi görmekteyiz. Allah bize kendisini anlatıyor. Azabını ve rahmetini anlatarak kendisinin büyüklüğünü, bizim acizliğimizi kabullenmemizi istiyor. Bu kabulleniş zaten sonuçta insanı huzura, mükâfata ve rahmete ulaştıracaktır.

Kur'an ilahi bilgidir; insanı bilgilendirmektedir ve bu bilgilendirmenin temel amacı da insana yaratıcısını tanıtarak O'na kul olmasını sağlamak ve böylece mutluluğa ulaşmasına vesile olmaktır.

Kur'an'da azaptan bahseden ayetlerin birçoğundan sonra da Allah'ın yüceliğinden, büyüklüğünden, kudretinden ve ululuğundan bahsedilerek adeta insana Yaratıcı karşısındaki konumu hatırlatılır. Acizliği vurgulanır, haddini bilmesi istenir.

“De ki: Benimle sizin aranızda gerçek şahit olarak Allah kâfidir. Zira O, kullarını hakikaten bilip görmektedir. Allah kime hidayet verirse, işte doğru yolu bulan odur; kimi de hidayetten uzak tutarsa, artık onlara, Allah'tan başka dostlar bulamazsın. Kıyamet gününde onları kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşrederiz. Onların varacağı ve kalacağı yer cehennemdir ki, ateşi yavaşladıkça onun alevini artırırız. Cezaları işte budur! Çünkü onlar, âyetlerimizi inkâr etmişler ve: "Sahi bizler, bir kemik yığını ve kokuşmuş toprak olduktan sonra yeni bir yaratılışla diriltilmiş mi olacağız?" demişlerdir. Düşünmediler mi ki, gökleri ve yeri yaratmış olan Allah, kendilerinin

²⁰³ Salih, Subhi, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 4.

benzerini yaratmaya da kadirdir! Allah, onlar için bir vade takdir etti. Bunda şüphe yoktur. Ama zalimler, inkârcılıktan başkasını kabullenmediler.”²⁰⁴

Allah önce kendisinin her şeye şahit ve hâkim olduğunu, hidayet elinde olduğunu ihtar ediyor. İnsana düşenin Yaratıcının elinde bulundurduğu hidayeti istemesini salık veriyor. Sonra hidayete ulaşamayana uygulanacak azaptan bahsediliyor. Sonra tekrar Allah’ın yerleri ve gökleri yaratmaya muktedir oluşu anlatılarak büyüklüğü vurgulanıyor. Yine şu ayette de aynı kurguyu görmekteyiz.

“(Bunun üzerine ötekilere hitaben şöyle denir:) İşte (taptıklarınız), söylediklerinizde sizi yalancı çıkardılar. Artık ne (azabınızı) geri çevirebilir, ne de bir yardım temin edebilirsiniz. İçinizden zulmedenlere büyük bir azap tattıracağız! (Resulüm!) Senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de hiç şüphesiz yemek yerler, çarşılarda dolaşırlardı. (Ey insanlar!) Sizin bir kısmınızı diğer bir kısmınıza imtihan (vesilesi) kıldık; (bakalım) sabredecek misiniz? Rabbin her şeyi hakkıyla görmektedir.”²⁰⁵

Yüce Allah, haddini bilmesi için, insanın hiçliğini, kendisinin yaratma gücünü bakın nasıl veriliyor?

“Kim izzet ve şeref istiyorsa, bilsin ki, izzet ve şeref hepsi Allah'ındır. O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır. Kötülüklerle tuzak kuranlara gelince, onlar için çetin bir azap vardır ve onların tuzağı bozulur. Allah sizi (önce) topraktan, sonra meniden yarattı. Sonra sizi çiftler (erkek-dişi) kıldı. O'nun bilgisi olmadan hiç bir dişi ne gebe kalır ne de doğurur. Bir canlıya ömür verilmesi de, onun ömründen azaltılması da mutlaka bir kitaptadır. Şüphesiz bunlar, Allah'a kolaydır.”²⁰⁶

“Ancak insanlara zulmedenlere ve yeryüzünde haksız yere taşkınlık edenlere ceza vardır. İşte acıklı azap bunlardır. Kim sabreder ve affederse şüphesiz bu hareketi,

²⁰⁴ *İsra*, 17 / 96–99.

²⁰⁵ *Furkan*, 25 / 19–20.

²⁰⁶ *Fatır*, 35 / 10–11.

yapılmaya değer işlerdendir. Allah kimi saptırırsa, bundan sonra artık onun hiçbir dostu yoktur. Azabı gördüklerinde zalimlerin: Dönecek bir yol var mı? dediklerini görürsün. Ateşe arz olunurlarken onların, zilletten başlarını öne eğerek göz ucuyla gizli gizli baktıklarını göreceksin. İnananlar da: İşte asıl ziyana uğrayanlar, kıyamet günü kendilerini ve ailelerini ziyana sokanlardır, diyecekler. Kesinlikle biliniz ki, zalimler, sürekli bir azap içindedirler. Onların Allah'tan başka kendilerine yardım edecek hiçbir dostları yoktur. Allah kimi saptırırsa artık onun kurtuluşa çıkan bir yolu yoktur. Allah'tan, geri çevrilmesi imkânsız bir gün gelmezden önce, Rabbinize uyun. Çünkü o gün, hiçbiriniz sığınacak yer bulamazsınız, itiraz da edemezsiniz. Eğer yüz çevirirlerse, bilesin ki biz seni onların üzerine bekçi göndermedik. Sana düşen sadece duyurmaktır. Biz insana katımızdan bir rahmet tattırdığımız zaman ona sevinir. Ama elleriyle yaptıkları yüzünden başlarına bir kötülük gelirse, işte o zaman insan pek nankördür! Göklerin ve yerin mülkü Allah'ındır. Dilediğini yaratır; dilediğine kız çocukları, dilediğine de erkek çocukları bahşeder.²⁰⁷

Bu ve bunun gibi birçok örnekte Allah azabı hak edenlerden bahsediyor. Azabı verecek olanın da, kaldırmaya yetkili olanın da kendisi olduğunu vurgulayarak bize kendisini tanıtıyor, bilgilendiriyor ve uyarıyor.

Dünya ve ahiret azabı muhakkak bir intibah faydasını haiz, vukuundan evvel ilm'ü iyman ile önüne geçilerek korunabilmek havasında müşterektirler. Dünya azabı da bilfiil vaki olduktan sonra olmasın olmaz, bundan da korunmak ancak önceden bilinip mümkün olduğu kadar çaresine bakılarak sakınılmakla olur. Bununla beraber bu her ne olsa geçer, bu suretle ilerisi için tecrübî bir ilim ile intibah faidesi bırakır. Lakin ahiret azabı sonsuzdur, tecrübeye gelmez, artık bütün tecrübeler onda tükenmiş onda tükenmiş neticesini vermiş bulunur. Bundan korunmak ba'delmevti tecrübe ile değil, Mülk suresinde geçtiği üzere sem-ü akl ile muhbive iman ve işitilen görülen dünya azaplarının acılığından bil mukayese ile cüz'idan külliye giden bir temsil ile bilinir. Onun için hem haber verilmiş, hem temsil yapılmıştır.²⁰⁸

²⁰⁷ Şura, 42 / 42-49.

²⁰⁸ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, c. 8, s. 5285.

Yüce Allah hakimdir, adildir. Biz dünyada hakim ve adil Allah'ın razı olmadığı şeyler görüyoruz. Bunlar bir kısım insanların diğerlerine zulüm ve haksızlık etmesi, çok kötü işlerle meşgul olması gibi şeylerdir. Hakim ve adalet sahibi Allah bunların mülkünde cereyan etmesine, var olmasına razı değildir. Dünyada bunları def etmek kabil olmuyor. Öyleyse mazlumun zalimden hakkını alması, adaletin tecelli etmesi için bir zaman gereklidir, ayrıca kötü işlerle meşgul olan kişinin terbiye olacağı bir vakit icap eder. İşte bu ahiret yurdundan başkası değildir.²⁰⁹

Azabın anlatılış sebeplerinden biri de, yaşayan kulların daha önce yaşayanların hayatından ibret almalarını sağlamaktır.

“(Müşrikler) senden iyilikten önce kötülüğü çabucak istiyorlar. Hâlbuki onlardan önce ibret alınacak nice azap örnekleri gelip geçmiştir. Doğrusu insanlar kötülük ettikleri halde Rabbin onlar için mağfiret sahibidir. (Bununla beraber) Rabbinin azabı da çok şiddetlidir.”²¹⁰

Azabın anlatılışının diğer bir sebebi de, kulların yalvarması, arınması, temizlenmesi ve tevbe etmesine vesile olmasını sağlamaktır.

“De ki: Ne dersiniz; size Allah'ın azabı gelse veya o kıyamet gelip çatıverse size, Allah'tan başkasına mı yalvarırsınız? Doğru sözlü iseniz (söyleyin bakalım)! Bilakis yalnız Allah'a yalvarırsınız. O da (kaldırılması için) kendisine yalvardığınız belâyı dilerse kaldırır ve siz ortak koştüğünüz şeyleri unutursunuz”²¹¹

Kur'an'ın ifadelerinden şunu anlıyoruz ki aslolan azap etmek değil kullara rahmet etmektir. Azabın geciktirilmesinin sebebi de bu rahmete binaen doğru yola gelmek için fırsat vermektir. Azabı tehir kendilerini düzeltmeleri içindir.

“Senin, bağışsı bol olan Rabbin merhamet sahibidir; şayet yaptıkları yüzünden onları (hemen) muaheze edecek olsaydı, onlara azabı çarçabuk verirdi. Fakat

²⁰⁹ Salih, Subhi, *Ölümden Sonra Diriliş*, s.4.

²¹⁰ *Ra'd*, 13 / 6.

²¹¹ *En'am*, 6 / 40-41.

kendilerine tanınmış belli bir süre vardır ki, artık bundan kaçıp kurtulacakları bir sığınak bulamayacaklardır.”²¹²

Allah herhangi bir insan grubunun hepsini bir anda cezalandırmaz. Allah hak ettikleri karşılığında onları müsamahasızca yargılasaydı işleri bitmiş olurdu. Ama Allah onlara kendilerini düzeltmeleri ve yollarını değiştirmeleri için çokça fırsat tanımaktadır.²¹³

Kur’an’ın azaptan bahsetmesi Allah’ın lutfu ve insanlara olan şefkat ve merhametinin gereğidir. Gözleri görmeyen bir adamın çukura ve uçuruma gittiğini gören bir başkası onu uyarsa:

— Hey arkadaş! Önünde çukur var, uçurum var, geri dön, dese bu ihtar ve bilgilendirme, görmeyen adam için iyilik mi olur, kötülük mü? Elbette iyilik olur.

İşte kabrin öbür tarafını görmeyen ve cehennem denilen ateşten, büyük çukurdan haberi olmayan ama koşar adımlarla ona doğru giden gafillere Kur’an’ın azaptan haber vermesi bir tehdit olsa bile bu tehdidi akli başında olan ve vicdanı bozulmayan insan bir iyilik olarak değerlendirir, hatta Allah’ın bir lutfu olarak görür.

Azap bizi iyi noktada tutmaya, iyilerle ve iyiliklerle meşgul olmaya, dünya ve ahiret huzurumuzu elimizden alan şeylerden uzak tutmaya yöneliktir.²¹⁴

Bu da Yüce Yaratıcının bizlere lutfunun ve merhametinin ayrı bir tecellisidir.

Düşmanı bilmek ve tanımak mı iyi, tanımamak mı? Düşmanı bilerek yaşayıp ondan korunmanın yollarını aramak mı iyi, yoksa bilmeyerek yaşayıp gafil avlanmak mı?

Kur’an’daki azap ayetleri, kulun ahiret hayatına yönelik mükafat ve ceza duygularını harekete geçirmek, dolayısıyla ahirette azaba uğramaması için uyulması

²¹² *Kehf*, 18 / 58.

²¹³ Sıddiki, *Kur’an’da Tarih kavramı*, s. 27.

²¹⁴ Karakaş, Vehbi, *Cennet Nerede*, Timaş Yay., İst. 2003, s.131,132.

gereken normlara uymasını sağlamak olmakla birlikte, dinin toplum üzerindeki etkisinden hareketle, dünya hayatının düzenini de hedeflemektedir.

İşte Kur'an, insana azabı hatırlatıyor ve tedbir almasını istiyor.

Batı eğitim sisteminde ceza olmamasına rağmen, toplumsal kuralların ihlal edilmesi neticesinde uygulanan cezaların oldukça ağır olduğunu biliyoruz. Bunlar insanlara anlatılıyor ve insanlar bunlardan haberdar ediliyor. Bu gayet tabii bir durumdur.

3. BÖLÜM

AZAP AYETLERİNİN VAAZ VE İRŞATTA KULLANILMASI

3.1. Vaaz ve İrşat

Kur'an'daki azap ayetlerinin vaaz ve irşatta kullanılmasının tahliline geçmeden önce vaaz ve irşat terimlerinin ne gibi anlamlara geldiklerini ve Kur'an-ı Kerim'de nasıl kullanıldıklarını tetkik etmek yerinde olacaktır. Esaslarını Kur'an-ı Kerim ve Sünnet'ten alan hemen her devirde din eğitiminin en önemli alanları ve vazgeçilmez vasıtaları diyebileceğimiz vaaz ve irşatın anlamlarını açıklamak ana konumuz açısından önem arz etmektedir.

3.1.1. Vaaz kavramı

3.1.1.1. Vaaz kelimesinin anlamları

Va'z, korkutma (tahvif) anlamına gelmektedir. Kalbi yumuşatan ve hayır olan şeyi hatırlatmaktır.²¹⁵ Nasihat, ders ve öğüt manasına gelir.²¹⁶ Öğüt vermek, yapılan işlerin muhtemel sonuçlarını anlatarak uyarmak, inananların kalplerini yumuşatarak onları iyiliğe özendirmek anlamındadır.²¹⁷ Vaaz camilerde veya toplu ibadet edilen yerlerde yetkili din görevlileri tarafından ibadet öncesi veya sonrasında yapılan dini konuşmalardır. Bu vasıfla vaaz, kalpleri yumuşatacak şekilde tatlı sözlerle cemaate öğüt vermektir.

²¹⁵ İbn-i Faris, *Mekayısu'l- Luga*, "v-a-z" md., c.6, s.126.

²¹⁶ el-İsfehani, *el-Müfredat*, " v-a-z" md. Uludağ, Süleyman, *İslam'da İrşad*, s. 22.

²¹⁷ Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimleri ve Din Eğitimi*, s. 104.

3.1.1.2. Kur'an'da vaaz

Vaaz Kur'an'ı Kerim'de mev'iza olarak geçmektedir. Mev'iza aynı zamanda Kur'an'ı Kerim'in bir sıfatıdır.²¹⁸ Şöyle buyrulur: “ Bu (Kur'an), bütün insanlığa bir açıklamadır; takva sahipleri için de bir hidayet ve bir öğüttür.”²¹⁹

“Ey insanlar! Size Rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.”²²⁰

“Andolsun ki biz size (gerekeni) açık açık bildiren ayetler, sizden önce yaşamış gitmiş olanlardan örnekler ve takvaya ulaşmış kimseler için öğütler indirdik.”²²¹ Bu ayetlerde açıkça görüldüğü gibi Kur'an, bir öğüt ve bir vaaz olarak vasıflandırılmaktadır.

“(Resûlüm!) Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et! Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir.”²²²

“Biz onların dediklerini çok iyi biliriz. Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur'an'la öğüt ver.”²²³

“O halde eğer öğüt fayda verirse öğüt ver. (Allah'tan) korkan öğütten yararlanacak.”²²⁴

“O halde (Resûlüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin.”²²⁵

Kur'anın öğüt olmasının ona yüklediği görev insanları yapmamaları gereken şeylerden uzak tutmak, o fiillerin neler olduğunu onlara anlatmaktan ibarettir. Bunu bir örnekle anlatabiliriz. Birincisi gerekli olan ilaçları verir, ikincisi de yememesi gereken gıdaları söyler.²²⁶

²¹⁸ Çakan, İ. Lütfü, *Dini Hitabet*, İFAV, İst. 1998, s. 59.

²¹⁹ *Al-i İmran*, 2 / 138.

²²⁰ *Yunus*, 10 / 57.

²²¹ *Nur*, 24 / 34.

²²² *Nahl*, 16 / 125.

²²³ *Kaf*, 50 / 45.

²²⁴ *A'la*, 87 / 9-10.

²²⁵ *Çaşiye*, 88 / 21.

²²⁶ Bayraklı, Bayraktar, *Kur'an Tefsiri*, c. 8, s. 557.

3.1.2. İrşat kavramı

3.1.2.1. İrşat kelimesinin anlamları

İrşat sözü, yolun doğruluğunu göstermek, bir kişinin işinde isabet etmesi²²⁷ anlamına gelen “r-ş-d” kökünden gelmektedir. Rüşd, doğru olan yolda gitmek, doğru olan yolu bulmak, doğru düşünmek, doğruyu yanlıştan ayırabilecek erginlik yaşına gelmek anlamına gelir.²²⁸

Rüşd, insanlara hak yolu göstermek ve çıkarlarını anlatmaktır. Doğru iş ve doğru yola da rüşd adı verilir. Rüşdün zıttı sapıklık (dalalet) ve azgınlık (gayy) dır. Fert ve beşeriyet bakımından faydalı ve hayırlı yola rüşd, bu yolu gösterenlere Reşid, Raşid ve Mürşid adı verilir.²²⁹

Ümmet-i İcabet'e yani İslam'ı din olarak kabul etmiş olanlara yönelik olarak gerçekleştirilecek İslam Telkini.²³⁰ Bir Allahsız Allah'a, dinsizi dine inanır hale getirmek veya Allah ve din hakkındaki görüşlerini yumuşatmak, gayr-ı Müslimlerin İslam dinine, bid'at ve dalalet mezhebi mensuplarının kitap ve sünnet çerçevesine girmelerine vesile olmak, amelsiz müslümanı amel sahibi yapmak, ameli olanın amelini mükemmelleştirmek birer irşattır.²³¹

3.1.2.2. Kur'an'da irşat

İrşat, kelime olarak bu şekliyle Kur'an-ı Kerim'de geçmemektedir. Kur'an'da “r-ş-d” kökünden türeyen değişik şekilleriyle on dokuz yerde geçmektedir.²³² Farklı anlamlarda, rüşd, reşad, reşed, raşid, reşid ve mürşid şeklinde yer almaktadır.

²²⁷ İbn-i Faris, *Mekayısu'l- Luga*, “r-ş-d” md.,c.2,s.398.

²²⁸ Topaloğlu, Bekir, “İrşad”, DİA, c.22, İst.2000, s. 454.

²²⁹ Topaloğlu, “İrşad”, DİA, s. 455; Varlı, Mustafa, “İrşad” *İslami Bilgiler Ansiklopedisi*, c.2, Hikmet Neşriyat, İst.1993, s. 77; Uludağ, *İslam'da İrşad*, s. 22,23; Çavuşoğlu, Ali, *Türk İslam Kültüründe İrşad ve Bir İrşad-Name*, Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri, Sayı 2, Sivas 2003, s. 323.

²³⁰ Çakan, *Dini Hitabet*, s.220.

²³¹ Uludağ, *İslam'da İrşad*, s. 23–24

²³² Abdülbaki, Muhammed Fuad, *el- Mu'cemu'l- Müfehres li- Elfazı'l Kur'anı'l- Kerim*, el-Mektebetü'l- İslamiyye, İst. 1982, s. 320.

“Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim tâğutu reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulpa yapışmıştır. Allah iştir ve bilir.”²³³ Ayetinde doğruluk, hidayet anlamında kullanılmıştır.

“Onlar bütün mucizeleri görseler de iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Fakat azgınlık yolunu görürlerse, hemen ona saparlar. Bu durum, onların âyetlerimizi yalanlamalarından ve onlardan gafil olmalarından ileri gelmektedir.”²³⁴ Ayetinde doğru yol anlamına gelmektedir.

“Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri (gözetip) deneyin, eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin.”²³⁵ Ayetinde olgunluk çağı anlamında kullanılmıştır.

3.2. Vaaz ve İrşatta Uyarı Ve Müjde

Vaaz ve irşat kelimelerinin anlamlarını açıkladıktan sonra bu kavramlarla doğrudan bağlantılı olan ve ana konumuz azap ayetlerinin vaaz ve irşatta kullanılmasının amacı niteliğindeki inzar ve tebşir kavramlarını açıklamak yerinde olacaktır. Kur'an-ı Kerim'in ve Hz. Peygamberin temel görevleri diyebileceğimiz inzar ve tebşir, din eğitiminin de temel yöntemleri niteliğindedir. Dolayısıyla bu kavramları ve Kur'an'daki kullanılışlarını bilmek konumuz açısından önem arz etmektedir.

3.2.1. İnzar ve tebşir kavramları

3.2.1.1. İnzar ve tebşir kelimelerinin anlamları

Korkutma ve korkma anlamına gelen n-z-r kökünden inzar, bildirme (iblağ) anlamına gelir. Çoğunlukla korkutma anlamında kullanılır.²³⁶ İnzar içinde korkutma

²³³ *Bakara*, 2 / 256.

²³⁴ *A'raf*, 7 / 146.

²³⁵ *Nisa*, 4 / 6.

²³⁶ İbn-i Faris, *Mekayisu'l- Luga*, "nzi" md., c.5, s.414.

olan bir şeyi haber vermektir. İnsan olsun, başka bir şey olsun içinde uyarı olan her şeye şamildir.²³⁷

Bir şeyin güzellikle ortaya çıkması anlamına gelen b-ş-r kökünden tebşir: hayırla müjdelemek demektir.²³⁸ İçinde sevinç olan bir şeyi haber vermektir.²³⁹

3.2.1.2. Kur'an'da inzar ve tebşir

Yanlıştan sakındırmak için yapılan tebliğe “inzar” denmektedir. Inzar, yanlıştan caydırmak için tehlikeyi haber vererek korkutma niteliği taşımakta, ahiretin dehşetini haber verme anlamına gelmektedir.²⁴⁰

Kur'an'daki azap ayetlerinin anlatılmasının anlamı da budur. Azap ayetleriyle inzar, rahmet ayetleriyle tebşir yapılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'i incelediğimizde dokuz ayette tebşirin inzardan önce²⁴¹ dört ayette de inzarın tebşirden önce²⁴² kullanıldığını görmekteyiz. Toplam 26 ayette tebşir ve inzar üzerinde durulur. Bu ayetlerde dikkati çeken husus tebşirin inanıp salih amel işleyenlere, inzarın ise inkârcılara, zalimlere yöneltilmesidir.

en -Nüzur, sakındırmak (Yunus, 10/2; Bakara, 2/6; Yasin, 36/6,10), haber (Tevbe, 9/122), rasuller (Kamer, 54/23,33,41; Mülk, 67/8-9; Hud,11/12) anlamlarında kullanılır²⁴³

Allah Tealanın azabı aslında kâfirler içindir. Çünkü cehennemi kâfirler için hazırladığını beyan etmektedir. Öyleyse bu ayetler inanan insanlar için uyarıdan başka

²³⁷ el-İsfehani, *el-Müfredat*, “nızr” md.

²³⁸ İbn-i Faris, *Mekayısu'l- Luga*, a.y.

²³⁹ el-İsfehani, *el-Müfredat*, “bşr” md.

²⁴⁰ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c. 8, s. 431.

²⁴¹ *Maide*, 5 / 19; *İsra*, 17 / 105; *Meryem*, 19 / 97; *Furkan*, 25 / 56; *Sebe*, 34 / 28; *Ahzap*, 33 / 45; *Fatur*, 35 / 24; *Fussilet*, 41 / 4; *Fetih*, 48 / 8.

²⁴² *A'raf*, 7 / 188; *Yunus*, 10 / 2; *Hud*, 11 / 2; *Ahkaf*, 46 / 12.

²⁴³ Mukatil b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü* (Çev. M. Beşir Eryarsoy), İşaret Yay., İst 2004, s. 278-279.

bir şey değildir. Yüce Allah mü'minleri kâfirlerin durumuna düşmekten, onların vasıflarıyla vasıflanmaktan sakındırmaktadır.

“Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insan ve taş olan cehennem ateşinden sakının. Çünkü o ateş kâfirler için hazırlanmıştır.”²⁴⁴

Kur'anın ve Onu insanlara bildirmekle görevli elçilerin insanları genel olarak nelerle ve hangi konularda uyardıklarını şu ayetlerden öğrenebiliriz:

Vahy ile²⁴⁵, kitapla²⁴⁶, Kur'anla²⁴⁷, kavuşma günü²⁴⁸, bağırışıp çağırışma günü²⁴⁹, toplanma günü²⁵⁰, elem verici bir günün azabı²⁵¹, kuşatıcı bir günün azabı²⁵², büyük bir günün azabı²⁵³, hesap günü²⁵⁴, Allah'tan korkmak²⁵⁵, yetimlere haksızlık etmek²⁵⁶, alev alev yanan bir ateş²⁵⁷, yakın bir azap²⁵⁸, yıldırım²⁵⁹, hasret günü²⁶⁰, ahiret, kıyamet²⁶¹, Allah'ın tek olduğu ile²⁶².

Biz burada ayetlere birer örnek yazdık. Kur'an baştan sona bir uyarı ve müjde kitabı olduğuna göre her konu ile ilgili Kur'an'da birçok ayet bulmak mümkündür. Bu konularda yapılan uyarının amacı insanları kötü davranışlardan caydırmaktır. Dünyada yapılan davranışların ahirette değerlendirileceğini, kötü davranışların cezalandırılacağını bildirerek uyarma, caydırıcı olma özelliğini taşımalıdır. Dini açıdan yapılan uyarılar ilahi vahye dayanmalı ve ondan kaynaklanmalıdır.

²⁴⁴ Bakara, 2 / 24.

²⁴⁵ Enbiya, 21 / 45.

²⁴⁶ En'am, 6 / 92.

²⁴⁷ Yasin, 36 / 6.

²⁴⁸ Mü'min, 40 / 15.

²⁴⁹ Mü'min, 40 / 32.

²⁵⁰ Şura, 42 / 7.

²⁵¹ Hud, 11 / 26.

²⁵² Hud, 11 / 84.

²⁵³ A'raf, 7 / 59.

²⁵⁴ Bakara, 2 / 48.

²⁵⁵ Bakara, 2 / 40.

²⁵⁶ Nisa, 4 / 9.

²⁵⁷ Leyl, 92 / 14.

²⁵⁸ Nebe, 78 / 40.

²⁵⁹ Fussilet, 41 / 13.

²⁶⁰ Meryem, 19 / 39.

²⁶¹ Zümer, 39 / 71.

²⁶² Nahl, 16 / 2.

Kur'an-ı Kerim'de yapılan uyarıların temeli Allah korkusuna dayanmakta, yapılan teşvik ve verilen müjdelerin de esasını Allah'ın rahmeti oluşturmaktadır. Azap ayetleri ve onun karşısında sunulan rahmet ayetlerini daha iyi tahlil edebilmemiz için Allah korkusu ve Allah'ın Rahmeti ifadeleri üzerinde durmak konumuz açısından yerinde olacaktır.

3.2.1.2.1. Allah korkusu

Allah korkusu (takva), Onun zatından korkmak değil; tarihsel sürece egemen olan ilahi ceza (karşılık) yasasından korkmayı ifade etmektedir. Kur'an-ı Kerim tarihsel sürecin tarafsız olmadığını açık bir şekilde bildirmektedir²⁶³ Allah'ın inanıp Salih amel işleyenlerden yana olduğunu bilenler, bu desteği kaybetmekten korkarlar ki buna takva denir. Fahrüddin er-Razi'ye göre Allah korkusu (İttika), insanların Allah'ın buyruklarına karşı gösterdikleri saygıdır.²⁶⁴ O halde insan, Allah'tan değil, kötülük yapmaktan korkmalıdır. Buna rağmen ne yazık ki Allah deyince birçok insanın aklına sevgi değil, korku ve cehennem gelmektedir. Allah korkusu,- mecazi anlamda bir saygı ifadesi değil- gerçek ve şiddetli bir korku olarak beyinlere kazınmış ve Allah adına sergilenen en etkili düşünce olmuştur.

Yüce Allah haksızlığı ve kötülüğü kendisine haram kıldığını, bu sebeple kendisinden insanlara hiçbir kötülük gelmeyeceğini beyan etmiştir.

“Şüphesiz ki Allah insanlara hiçbir şekilde zulmetmez, fakat insanlar kendilerine zulmederler.”²⁶⁵ Dolayısıyla kendisinden korkulmasını değil, ona güven duyulmasını istemiştir.

“...Allah bana yeter. O'ndan başka ilâh yoktur. Ben sadece O'na güvenip dayanırım. O yüce arşın sahibidir.” Öyleyse evrende insanı tehdit eden her türlü tehlikeye karşı tedbir olarak Yüce Allah'a sığınacak, O'na güvenecek, O'na

²⁶³ Siddiki, *Kur'an'da Tarih Kavramı*, s. 13, *Nahl*, 16 / 128.

²⁶⁴ Siddiki, *a.g.e.*, s.14.

²⁶⁵ *Yunus*, 10 / 44.

dayanacaktır. Peki, insan korktuğu varlığa yaklaşır mı? Elbette yaklaşmaz ve hatta uzaklaşır, sığınacak başka varlıklar arar. Öyleyse Allah korkusu, sevgiden kaynaklanan bir duygunun ifadesidir diyebiliriz. Yani kendisine sığındığımız, güvendiğimiz Yüce Allah'ın sevgisini kaybetmekten, O'nun bize olan nimetini ve rahmetini kaybetmekten korkmaktır. Zira Allah, insanın kendi yapacağı kötülüklerin sonuçlarından korkması gerektiğini belirterek; bu hususta ısrarla uyarılarda bulunmuştur.

“Bu, dünyada iken kendi ellerinizle yapmış olduğunuzun karşılığıdır. Yoksa Allah kullarına zulmetmez.”²⁶⁶

“Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun.”²⁶⁷

O halde insan Allah'a karşı gelmekten, inkârdan, isyandan ve kötülük yapmaktan korkmalıdır. Din eğitimcileri insanlara bunu iyi anlatmalıdırlar.

Kur'an-ı Kerim'de Allah korkusu, inanmayanların öbür dünyada karşılaşacakları ceza ile ilgili olarak gösteriliyor. Allah dostlarının ve kâmil müminlerin bu korkulardan uzak olduğu belirtiliyor.

“İyi bilin ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur. Onlar üzülmeyeceklerdir. Onlar Allah'a inanmış ve ona karşı gelmekten sakınmışlardır. Dünya hayatında da ahirette de müjde onlarıdır. Allah'ın sözlerinde hiçbir değişme yoktur. Bu büyük bir başarıdır.”²⁶⁸

Bütün mesele her şeyi yerli yerinde bulundurmadır. Allah korkusu, kötülüklerden, yanlışlardan uzak kalmaya yardımcı olacaktır. Bir yanlış işi yapmadan önce, yapması gerekeni öğretmek o günden caymak, vazgeçmek için Allah'tan korkmayı öğretmek lazımdır. Yoksa bir yanlış ve günahı yaptıktan sonra Allah'tan korkarak ümitsizliğe karamsarlığa düşmek şeklindeki eğitim doğru değildir. Günahı işlemeyen önce Allah'tan korkarak sakınmak ne kadar doğru ve yerinde bir davranış ise günah işledikten sonra Allah'ın rahmetinden ümidini kesmek de o kadar yanlış bir

²⁶⁶ *Al-i İmran*, 3 /182.

²⁶⁷ *Tahrîm*, 66 / 6.

²⁶⁸ *Yunus*, 10 / 62-65.

davranış olur. Zira Allah'ın rahmetinden ümit kesilmez.²⁶⁹ Nitekim Kur'an Allah korkusunun insanı günahattan alıkoymak için gerekli olduğunu belirtiyor.²⁷⁰ Yanlışta ve günaha düşmekten alıkoymak, bu gibi temayüllerin başlangıcında caydırmak için Allah korkusu verilebilir.²⁷¹

“Fakat daha görmeden Rablerinden (azabından) korkanlara gelince, onlar için gerçekten hem bağışlanma hem de büyük mükâfat vardır.”²⁷²

Baş gözümüzle görmemizin mümkün olmadığı Allah'tan “haşyet” etmek sevgiyle karışık bir eylemdir. Maddeten varolandan çekinmek maharet değildir; maharet, görmediği varlığa karşı sevgiyle karışık bir korkuyu hissedip kendisini disipline etmektir.²⁷³

İnsana dünyada yaptığı her işte “Allah'tan kork ve ahiret gününden sakın” denir. Yeryüzünde yapılan her işte ahiret günü hatırlatılır.

“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve herkes, yarına ne hazırladığına baksın. Allah'tan korkun, çünkü Allah, yaptıklarınızdan haberdardır.”²⁷⁴

“Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemedede bulunamaz; hiç kimseden (Allah izin vermedikçe) şefaahat kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz.”²⁷⁵

“Ey iman edenler! Allah'tan, O'na yaraşır şekilde korkun ve ancak müslümanlar olarak can verin.”²⁷⁶

“İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu halde, eğer iman etmiş kimseler iseniz onlardan korkmayın, benden korkun.”²⁷⁷

²⁶⁹ *Yusuf*, 12 / 87; *Zümer*, 39 / 53; *Hicr*, 15 / 55–56.

²⁷⁰ *Zariyat*, 79 / 40–41.

²⁷¹ Ayhan, Halis, *İslam'da Eğitim ve Öğretim*, s. 114–115.

²⁷² *Mülk*, 67 / 12.

²⁷³ Bıyık, Zeki, *Mülk Suresi'nin Eğitim Açısından Yorumu*, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, sayı 1, İstanbul 1994, s. 187.

²⁷⁴ *Haşr*, 59 / 18.

²⁷⁵ *Bakara*, 2 / 48.

²⁷⁶ *Al-i İmran*, 3 / 102.

²⁷⁷ *Al-i İmran*, 3 / 175; Allah'tan korkmayı ifade eden kelimelerin Kur'an'da kullanımı için bkz. Baydar, Ahmet, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, Beyan Yay., İst. 1999, s. 35-51; Cebeci, Lütfullah, *Kur'an'a Göre Takva*, 2.bs., Seha Neşriyat, İst. 1991; Terzi, İdris, *Kur'an'da “Allah Korkusu” Kavramı*, Uludağ Ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa 1989, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

İslam bu hatırlatmaları yaparken doğrudan doğruya fitrat ile birlikte hareket eder.²⁷⁸ İnsan fitratındaki korku hissini harekete geçirir. İnsanı en iyi tanıyan, özelliklerini en iyi bilen Yüce Allah, bu özelliklere göre insanı uyarır. Bu uyarı insan bünyesine tamamen uygun düşer.

3.2.1.2.2. Allahın rahmeti

Birinci bölümde özelliklerini ve boyutlarını ortaya koyduğumuz, İnsan fitratında varolan ümit hissini yönü bize Allah'ın rahmetini işaret etmektedir. Kur'an, insanlara Allah'ın rahmetini müjdelemek suretiyle bu hissi tatmin etmekte, insanın yaşam damarlarını beslemektedir. Tabi biz burada uzun uzadıya rahmet kelimesi üzerinde duracak değiliz. Ancak vaaz ve irşat faaliyetlerinde kullanılacak müjdeleme bağlamında Allah'ın rahmetinin mahiyeti hakkında kısaca bilgi vereceğiz.

Acıma, kalp yumuşaklığı ve yufkalığı manalarına gelen rahmet, yalnızca kuru bir acımayı ifade eden bir kavram değildir. Aksine acıyı ve afeti yok edip yerine sevinci ve nimeti ikameye yönelik bir iyilik duygusudur. Tam Türkçe karşılığı yoktur. Eskiler bu makamda yarlıgamak fiilinden yarlıgayıcı sıfatını kullanırlardı. “rahmetinle yarlığa ya rabbi” gibi. Bunun manası da yar muamelesi yapmaktır.²⁷⁹

Bütün yarattıklarına karşı merhametli olan, inanan inanmayan ayırmaksızın hepsine nimet veren Yüce Allah, kullarının tümüne karşı merhametlidir. “...Allah buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır...”²⁸⁰ mealindeki ayet-i kerime bunun en güzel ifadesidir. Bu ayette Yüce Allah azabı ile rahmetini mukayese ederek açıklamaktadır. Rahmetinin kapsayıcı, ama azabının hak eden bazılarına isabet edici olduğunu beyan ederek, cezalandırmadan yana olmadığını

²⁷⁸ M. Kutub, *İnsan Psikolojisi Üzerine*, s. 96.

²⁷⁹ Kelpetin, Hatice, *İman Hayatı Açısından Kur'an'ı Kerim'de Sevgi ve Korku*, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul 1992 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 80. Kur'an'da Rahmet kelimesinin anlamları için bkz. Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c. 1, s. 114-119; Dodurgalı, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, s. 43-93. Okuyan, Mehmet, *Kur'an'da Rahmet Kavramı ve Hz. Peygamberin Alemlere Rahmet Oluş Keyfiyeti*, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, Sayı 14, İst. 2004, s. 30-35.

²⁸⁰ *A'raf*, 7 / 156.

vurgulamaktadır.²⁸¹ Diğer bir ayette de “...Rabbiniz merhamet etmeyi kendisine yazdı...”²⁸² buyrulurak Allah Teala'nın rahmetinin boyutları ortaya konmaktadır. Ama hiçbir ayette azabı kendisine yazdığını bulmak mümkün değildir. İnkâr edip inkârından dönmeyen, isyan edip, günah işleyip tevbe etmeyen azabı kendisine yazdırır, ama Allah rahmeti kendisine yazmıştır. Rahmet Allah'ın zatının gereği olmasına rağmen, azap Allah'ın zatının değil, kulun amelinin gereği olmaktadır. Rahmet asıl, azap ise ayrıntıdan ibarettir.²⁸³ Rahmet asıl, azap tali ve asla ulaştırılacak vesiledir. Nitekim Allah'ın zatını tanıtan esma-i hüsnâ içinde rahmet, merhamet ve sevgi ifade edenler büyük çoğunluğu oluştururken, gazap, azap ve korku ifade edenler çok azdır. Allah'ı tanıtan en güzel isimlerin rahmet, merhamet ve sevgi ifade edenlerini ayırma tabi tutmak istediğimizde hemen hepsinin bu kapsam içine girdiğini; istisna teşkil edecek birkaç tanesinin de doğrudan olmasa bile sonuç itibarıyla rahmet ile alakalı olduklarını ve rahmetin başka yönlerini temsil ettiklerini gördük.²⁸⁴

Yüce Allah Kur'an- Kerim'de kendisini “Sevgi Allah'ı” olarak tanıtmaktadır. Bunun en açık kanıtı da Allah'ın “Rahman” ve “Rahim” sıfatlarını vurgulayan “Bismelidir”. Bismele, bir bakıma Allah'ın tanıtım sözcüğü olup, sayısal anlamda Kur'an'da en çok tekrarlanan ayettir. Bismelenin bu kadar sık tekrarlanmasının amacı Yüce Allah'ın sevgi sıfatını vurgulayarak onu insanların kalbine nakşetmektir.

Birçok isim sıfatına rağmen Allah'ın, sevgi ve rahmet sıfatını öne çıkarması ve sevgiyi en temel niteliği olarak vurgulaması; “Rahmetim her şeyi kuşatmıştır” (7/156); “Allah, rahmet ve şefkati kendine ilke edinmiştir” (7/12) şeklindeki beyanları, tarih boyunca insanlığı sindiren “Korku Tanrısı” anlayışına indirilmiş en büyük darbe olup, Tanrı anlayışında bir inkılâptır.²⁸⁵

²⁸¹ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, c. 7, s. 327.

²⁸² *En'am*, 6 / 54.

²⁸³ Bayraklı, *Kur'an Tefsiri*, a.y.; Kelpetin, *Kur'an-ı Kerim'de Sevgi ve Korku*, s. 81.

²⁸⁴ Allah'ın güzel isimlerinin anlamları ve Kur'an'da kullanılışları ile ilgili bkz. Gölcük, Şerafeddin, *Kur'an ve İnsan*, Esra Yay., Konya 1996, s. 150 vd.;

²⁸⁵ Elik, Hasan, *Dini Özünden Okumak*, İFAV, İstanbul 2004, s. 15-16.

3.3. Vaaz ve İrşatta Azap-Rahmet Dengesinin Din Eğitimi Açısından Değerlendirilmesi

Vaaz ve irşatta azap rahmet dengesinin din eğitimi açısından değerlendirilmesine geçmeden önce din eğitimi için kanaatimizce çok önemli bir hususu burada dile getirmemiz yerinde olacaktır.

Müslüman halkın büyük bir çoğunluğu en azından Cuma namazları için camiye gitmekte ve vaaz ve hutbe dinlemektedir. Dolayısıyla vaaz ve hutbeler din eğitimi açısından ayrı bir öneme sahiptir. Vaaz ve irşat faaliyetleri ile ilgili yapılan çalışmalar, müslümanların hayatlarına yön veren İslam'ın tüm boyutlarının vaaz ve hutbeler aracılığıyla anlatılması ve öğretilmesi noktasında, cemaatlerin ilgilerinin ve dikkatlerinin son derece hassas olduğu sonucunu ortaya koymuştur.²⁸⁶ Cemaatin bu ilgilerini iyi değerlendirmek din eğitimcilerinin en önemli görevlerinden biridir.

Vaaz ve irşat faaliyetlerini Kur'an'la yapmak, her kesimden, düşünceden, yaştan ve statüden insana hitap edebilmek için çok önemlidir. Aynı zamanda bu, bir tercih değil, Allah'ın emri, Hz. Peygamberin metodudur. Kur'an'dan daha güzel bir söz, Allah'ın elçisinin uygulamasından daha güzel bir uygulama bulmak mümkün değildir. Vaazlarla ilgili yapılan bir çalışmada cemaate yöneltilen "Hangi tür vaazları beğeniyorsunuz?" sorusuna yüzde % 76 çoğunluk ayet ve hadislerle yapılan vaazları işaretlemişlerdir.²⁸⁷ Ayrıca bu bir zorunluluktur. Kur'an şöyle buyurmaktadır:

"Sen onların üzerinde bir zorlayıcı değilsin. Tehdidimden korkanlara Kur'an'la öğüt ver."²⁸⁸

"Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur'an ile) uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost, ne de bir aracı vardır; belki sakınırlar."²⁸⁹

²⁸⁶ Tavukçuoğlu, Mustafa, *Avrupa'da Türk Ailesi ve Din Eğitimi*, Mehir Vakfı Yay., Konya 2000, s. 115.

²⁸⁷ Demirkol, Bekir, *Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkınlıkları Üzerine Deneysel Bir Araştırma*, AÜİF Dergisi, c. 31, Ankara 1989, s. 312. Ayrıca bkz. Bilgin, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, AÜİF Yay., Ankara 1988, s. 109; Tavukçuoğlu, Mustafa, *Avrupa'da Türk Ailesi ve Din Eğitimi*, s. 122; Köylü, Mustafa, *Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Nitelikler*, OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 4, Samsun 1990, s.135-150.

²⁸⁸ *Kaf*, 50 / 45.

²⁸⁹ *En'am*, 6 / 51.

İnanan insanların Kur'an'ın ve Peygamberin söylediklerine itirazı mümkün değildir. Kur'an'ın söylediklerine itaat etme noktasında ihmalkârlıkları olsa bile, bir şüpheleri yoktur. Ancak din eğitimcileri vaaz ve irşat faaliyetlerinde ağırlıklı olarak kendi yorumlarını kullandığında istenen tesir oluşmamakla birlikte bir takım ciddi sıkıntılar da doğmaktadır. Yorumlara dayalı vaaz ve irşat faaliyetleri din görevlisine bakışı olumsuz yönde etkilemektedir.²⁹⁰ Günümüzde özellikle televizyon programlarında yapılan irşat faaliyetlerinin insanımızın kafasını karıştırdığını zaman zaman çevremizden duyuyoruz. Kanaatimizce bunun en önemli sebebi tartışmaya açık konuların seçilmesi ve ağırlıklı olarak kişisel yorumlara dayanmasıdır.

Kur'an'ın meydana getirdiği toplum "Asr-ı Saadet Toplumu"dur. Kur'an-ı Kerim'i en güzel şekliyle insanlığa sunan Allah'ın Elçisine 23 yılda tabi olan insanların yüz binleri aştığı rivayet edilmektedir. Öyleyse Allah'ın Kitabı'nı insanlara iyi sunabilirsek dinin toplumda tasvip görmesi kaçınılmazdır. Zira "Doğrudan doğruya Kur'an'dan alıp ilhamı, asrın idrakine söyletmeliyiz İslamı." diyen Mehmet Akif'in hedefine ancak Kur'an'ın ortaya koyduğu metodla ulaşılacaktır.

Kur'an'da azap ayetleri umumiyetle rahmet ayetleriyle yan yana zikredilir."(Resûlüm!) Kullarıma, benim, çok bağışlayıcı ve pek esirgeyici olduğumu haber ver. Benim azabımın elem verici bir azap olduğunu da bildir."²⁹¹

Bununla beraber ilahi rahmet, azabını geçmiş, her şeyi kaplamıştır:

"Bize, bu dünyada da iyilik yaz ahirette de. Şüphesiz biz sana döndük." Allah buyurdu ki: Kimi dilersem onu azabıma uğrattırım; rahmetim ise her şeyi kuşatır. Onu, sakınanlara, zekâtı verenlere ve âyetlerimize inananlara yazacağım."²⁹²

Kur'an'ın geneline baktığımızda bir konu ile ilgili bilgi verilirken sadece azap ayetlerinin kullanıldığı veya tam tersi sadece müjdelemenin yapıldığı görülmez.

²⁹⁰ Tosun, Cemal, *Din ve Kimlik*, TDV Yay., Ankara 1996, s. 47.

²⁹¹ *Hicr*, 15 / 49-50.

²⁹² *A'raf*, 7 / 156.

Kur'an'da azap ve rahmet, cennet ve cehennem tabloları devamlı olarak birbirine bağlıdır. O, cennetlikleri övmeksizin cehennemlikleri kınamaz. Azaplar nimetlere cevap verir, eğer işkencelerin ebediliğinden bahsediliyorsa, zevklerin sonsuzluğuna dair bir ima hemen onu takip eder.²⁹³

“O gün kimin tartılan ameli ağır gelirse. İşte o, hoşnut edici bir yaşayış içinde olur. Ameli yeğni olana gelince. İşte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye'dir. Nedir o (Hâviye) bilir misin? Kızgın ateş!”²⁹⁴

Tartıları ağır gelenden bahsedildikten sonra tartıları hafif gelenden bahsetmek suretiyle bir denge kurulmaktadır. Bu dengeyi Kur'an'ın bütününde görmek mümkündür. Başka bir örnekle konuya açıklık getirelim:

“Güzel davrananlar için bir hidayet rehberi ve rahmet olmak üzere (indirilmiştir).

O kimseler, namazı kılarlar, zekâtı verirler; onlar ahirete de kesin olarak iman ederler.

İşte onlar, Rableri tarafından gösterilmiş doğru yol üzeredirler ve onlar kurtuluşa erenlerdir.

İnsanlardan öylesi var ki, herhangi bir ilmî delile dayanmadan Allah yolundan saptırmak ve sonra da onunla alay etmek için boş lafı satın alır. İşte onlara rüsvay edici bir azap vardır.

Ona âyetlerimiz okunduğu zaman, sanki bunları işitmemiş, sanki kulaklarında ağırlık varmış gibi büyüklük taslayarak yüz çevirir. Sen de ona acıklı bir azabın müjdesini ver!

Şüphesiz, iman edip de güzel davranışlarda bulunanlar için, nimetleri bol cennetler vardır.²⁹⁵

²⁹³ Subhi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s. 1-2.

²⁹⁴ *Karia*, 100 / 6-11

²⁹⁵ *Lokman*, 32 / 3-8.

Ayetlere baktığımızda önce iyi davrananların durumu ve mükâfatı anlatılıyor akabinde yanlış yollara yönelen kişilerin özellikleri ve akıbetleri veriliyor. Sonra tekrar inanan ve güzel işler yapanların mükâfatı vurgulanıyor.

Başka bir örnekte şöyledir:

“Kim iyilikle (ilâhî huzura) gelirse, ona daha iyisi verilir. Ve onlar o gün korkudan emin kalırlar.

(Rablerinin huzuruna) kötülükle gelen kimseler ise yüzükoyun cehenneme atılırlar. (Onlara) "Ancak yaptıklarınızın karşılığını görmektesiniz!" (denir).”²⁹⁶

Burada da yine hem iyiliğin sonucu olan rahmet, hemen peşinden kötülüğün sonucu azap hatırlatılmıştır. Bir örnek daha vererek konumuza devam edelim:

“İman edip de, iyi işler yapanlara gelince, onlar için yaptıklarına karşılık olarak varıp kalacakları cennet konakları vardır.

Yoldan çıkanlar ise, onların varacakları yer ateştir. Oradan her çıkmak istediklerinde geri çevrilirler ve kendilerine: Yalandır deyip durduğunuz cehennem azabını tadın! denir.”²⁹⁷

Bütün bu örneklerden de anlaşıldığı gibi Kur'an bir denge kitabıdır. İyi ve kötü her türlü kabiliyete eğimli olarak yaratılan insanın hayatını dengelemek için gönderilmiştir. Bu dengeyi kurarken kullandığı üslupta aslolanın rahmet olduğunu daha önceki bölümde Kur'an ışığında ortaya koymuştuk. Kur'anın iyi ile kötüyü hatırlatırken kullandığı üslupta genel olarak paralellik göze çarpar. Ama bu paralellik her zaman tıpa tıp aynı olmayabilir. Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in asli görevi olan uyarma ve müjdeleme açısından eğer tehdit üzerinde ısrar etmek isterse cehennemi çerçeve işleniyor, yahut gaye vaadler üzerinde durmak olduğunda cennet çerçevesinde kalınıyor.²⁹⁸ Burada metot açısından bizim için önemli olan husus azabın ve rahmetin birbirinden ayrılmaması hususudur.

²⁹⁶ Neml, 27 / 89–90.

²⁹⁷ Secde, 32 / 19–20.

²⁹⁸ Subhi Salih, *Ölümden Sonra Diriliş*, s.4.

Görüştüğüm emekli bir din görevlisinin şu tespiti oldukça düşündürücüdür: Geçmişte din görevlilerinin büyük çoğunluğu daha çok Kur'an'ın azap yönünü ön planda tutmuş ve azap ile korkutma din eğitiminin amacı olarak kullanmıştır. Maalesef bugün dahi aynı yöntemleri kullananlar mevcuttur. Oysa Allah'ın kitabında azap amaç değil, insanı eğitmede rahmetin karşısında insanın gevşemesini önlemek için tali bir araç olarak kullanılmaktadır. Azabın altında rahmet müjdesi vardır. Biz bunu görmezden geldik. Bugün dahi din konuşulurken öncelikle günah, ceza, azap kavramları daha fazla kullanılmıyor mu?

Konuyla ilgili görüştüğüm başka bir vaiz şöyle anlatıyor: “Müftülüğün irşat faaliyetleri kapsamında bir cezaevine göreve gitmiştim. Ceza evinde adam öldürme suçundan yatan bir gençle muhatap olmuştum. Bana bir kavga esnasında istemeyerek katil olduğunu, yakalanmadan önce tam o günlerde bir cuma vaazında vaizin adam öldüren birinin ebedi cehennemde kalacağını anlattığını, bunun kendisini çok etkilediğini, nasıl olsa cehennemliğim diye daha önce kıldığı namazları bundan sonra terk ettiğini anlattı. Anlattıklarından belli ki din görevlisi aftan, tevbeden, Allah'ın rahmetinden ümit kesilmeyeceğinden hiç bahsetmemiş. Kendisine bunları anlatınca çok şaşırды ve gözlerinin içindeki sevinci ömrüm boyunca unutamam.”

Bu örnekte de gördüğümüz gibi azap rahmet dengesini yok edersek büyük bir vebal altına girmiş oluruz. Bir müftü yardımcısının cemaatle ilgili tespiti şöyledir: “Cuma günleri cemaatin çoğunluğu ezana yakın veya ezandan sonra camiye geliyor. Bunun iş, umursamazlık, tembellik gibi çeşitli sebepleri olmakla beraber kanaatimce en önemli sebebi şudur: Cemaat ağır ithamlarda bulunulmasından hoşlanmıyor. Sık sık azaptan, cehennemden bahsedilmesini istemiyor. Bunun vicdan azabını, sorumluluğunu taşıyamam düşüncesiyle camiye geç geliyor ve vaaz dinlemiyor.”

Bu tespitte bizde, vaazlarda azabın ön planda tutulduğu kanaatini oluşturmaktadır. Başka bir vaiz de kanaatimizi ve yukarıdaki tespiti doğrulayacak şu olayı nakletti: “Bir seyahatim esnasında yanımda oturan yolcu, yaklaşık 15 yıl önce bir bayram namazına gittiğini ve din görevlisinin, vaazda herkesi cehenneme soktuğunu ve

özellikle kendisini hedef alarak ramazandan ramazana, bayramdan bayrama camiye gelenlerin yerinin cehennem olduğunu söylediğini, bundan sonra camiye gitmediğini anlattı. Ben ona bunun ne kadar yanlış olduğunu anlatıp ümitlendirmeye, müjdelemeye çalıştıysam da uzun yılların olumsuz tesirlerini silmek kolay olmamaktadır.”

Bu örnekte de vaaz ve irşatta kullanılacak üslubun ne kadar önemli olduğunu bir kez daha anlamaktayız. Özellikle günümüzde çeşitli düşünce, fikir ve ideolojilerin kökleşip geliştiği ülkemizde cemaatin çeşitliliği de göz önünde bulundurulmalıdır. İnsanları dinden uzaklaştıracak üslup ve söylemlerden özellikle kaçınılmalıdır. Elbette ki muhatabın özellikleri çok önemli olmakla birlikte bugün din eğitiminde müjdeleme ve tanıklık (örnek olma) ön planda tutulmalıdır.

Kur’an öğretilirken, Kur’an’ın öğretileri insanlara sunulurken maalesef Kur’ani yöntemler kullanılmamaktadır. Oysa Kur’an, bir sevgi ve rahmet kitabıdır. O’nun metotunda rahmet öncelikli ve ana yoldur. Azap ise ana yola bağlanan tali yollar niteliğindedir.

Bu Kur’an’ın metodudur. Bu dinin tebliğcileri, eğitimcileri de bu metodu kullanmadıkça başarıya ulaşamayacağını düşünmekteyiz. Başarılı olamamanın ötesinde insanları dinden soğutma ve uzaklaştırma gibi büyük bir vebalin - sorumluluğun altında kalma söz konusudur. Bu sorumluluğun ehemmiyetini yansıtması açısından gazeteci yazar Ahmet Altan’ın 23.10.2005 tarihli Hürriyet gazetesindeki “Cami Işıklarına Bakan Çocuk” adlı köşe yazısının konumuza ışık tutabilecek bölümlerini buraya almayı uygun gördük.

“Evimizin hemen karşısındaki küçük cami. Ramazan geceleri mahallenin çocuklarıyla birlikte gittiğimiz teravîh namazları, camideki büyüklerin bize başka zamanlarda pek de göstermedikleri bir şefkati göstermeleri, hala çocuk aklımla ezberlediğim biçimde söylediğim ‘Allah umme salli ala’ nın muhteşem melodisiyle dalgalar gibi kabaran o tuhaf coşku, namaz çıkışında hissettiğimiz o ağır başlı memnuniyet...

Sahur vakti sıcak yataktan gözlerim yarı kapalı kalkıp sobası yakılmış salonda hazırlanmış sofraya oturuşum, galiba sadece ramazanlarda yapılan o yumurtaya bulanmış ekmek kızartmaları, demli çay, beni sevgiyle ve gururla bağrına bastığımı düşündüğüm büyük bir kalabalığın parçası olmanın güveni ve sonsuz bir huzur.

Allah'ı çok sevmiştim. Ondan benim anlamadığım kelimelerle söz ediyorlardı ama o benim için, beni sevmesini istediğim temiz yüzlü yaşlı bir dedeydi, oruç tuttuğum zamanlarda bana gülümsediğini düşünürdüm. Doğrusu ya ondan pek korkmazdım. Ama beni sevmesini isterdim.

İlk kez okulda din hocası cehennemi uzun uzadıya bütün korkunçluğuyla anlattığında dehşete düşmüştüm, benim teravih namazlarında, iftarlarda, sahurlarda hissettiklerimle hocanın anlattıkları hiç birbirine benzemiyordu. O, beni çok korkutan, bana çok uzak, çok mesafeli, çok gazaplı, benim çocuk aklımın kavrayamayacağı çok ürkütücü bir güçten bahsediyordu.

Biz dede - torun değildik. Beni sevmiyordu. Kötü bir şey yaparsam beni ateşlerin içine atacak, beni yakacak, bana acılar çektirecekti. Ben ona hiç böyle şeyler yapmazdım ki, ben onun için hiç böyle cezalar düşünmezdim ki, ben onu seviyordum, o niye beni ateşlerin içine atmak istiyordu.

Çok korktuğumu, çok üzüldüğümü hatırlıyorum. Bir daha uzun yıllar camiye gitmedim. Din hocası benim çocukluk dünyamın en huzurlu hayalini, o soğuk yatakhanelerde uyumadan önce dua edip kendisine gülümsediğim, herkes bana yaramazlık yaptım diye kızdığına kendisine sığındığım 'yakınımı' benden koparmıştı.

Sonra büyüdüm. İnanmanın huzurundan aklın huzursuzluğuna geçtim. O çocukluk dönemimden sonra bir daha hiç dindar olmadım, oruç tutmadım, dua etmedim, namaz kılmadım..."

Bir irşat faaliyeti olarak düşünebileceğimiz din derslerinin yanlış metotlarla sunulması tamiri imkânsız sonuçlar doğurabilmektedir. Din eğitimi faaliyetlerinde

elbette ki hedef kitlenin özellikleri,²⁹⁹ insanların yapısı, psikolojisi, bulunulan ortam, yaş vs. göz önünde bulundurulmalıdır. Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde, ferdi farkların önemli bir unsur olduğu eğitimciler tarafından kabul edilen bir ilkedir. Ferdi farklılık, bir veya daha çok özellik bakımından fertler arasında görülen değişikliklerdir.³⁰⁰ Eğitimin ve din eğitiminin genel olarak metotları ve ilkeleri aynı olmakla beraber³⁰¹ Özellikle çocukluk döneminin özellikleri göz ardı edilmemeli yöntem ve ilkeler ona göre seçilmelidir. Özendirme ve sakındırma metodu doğru bir şekilde kullanılmalıdır.

Bir din görevlisinin şu tespitini de burada zikretmekte fayda görmekteyiz: “Kur’an’da azap inkârın ve isyanın karşılığı olmasına rağmen biz daha çok günahlar için azabı gündeme getiriyoruz.” Bu tespiti doğrulayan, başka bir din görevlisinin başından geçen bir olayı da burada nakledeyim. Din görevlisi, yaz kursunda tahminen henüz ergenlik dönemini yaşayan bir kız çocuğunun kendisine şu soruyu yönelttiğini aktardı: “Neden kız çocuklarının günahları dokuz yaşında, erkeklerin ise on iki yaşında başlamaktadır? O zaman kızlar daha fazla günahkâr olmuyor mu? Allah mı böyle istiyor?”

Burada çocuğun sorusu şu gerçeği ortaya koymaktadır: Din görevlileri yukarıda da belirttiğimiz gibi genellikle azabı, günahı ön plana çıkarmaktadırlar. Şöyle öğretilmemiş örneğin; kız çocuklarının sevapları dokuz yaşından itibaren başlamaktadır.

Kur’an Allah’tan başka ilah edinmedikçe insana büyük müjdeler vermektedir. Bu müjdelere erişecek insanın vasıfları da güzel olmalıdır.

“ Allah ile birlikte bir ilâh daha tanıma! Sonra kınanmış ve kendi başına terkedilmiş olarak kalırsın.

Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi, ana-babanıza da iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine "of!" bile deme; onları azarlama; ikisine de güzel söz söyle.

²⁹⁹ Bu özellikler için bkz.Köylü, Mustafa, *Hedef Kitle Sorunu*, DED, c. 1, Sayı 1, Ocak 2003, s. 125–132.

³⁰⁰ Tavukçuoğlu, Mustafa, *Avrupa’da Türk Ailesi ve Din Eğitimi*, s. 147.

³⁰¹ Geniş bilgi için bkz.Cebeci. Suat, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, 2. bs., Akçağ, Ankara 2005, s. 61 vd; Bilgin, Beyza, Selçuk, Mualla, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Akid Yay., Ankara 1991, s. 34-40.

Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve: "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişlerse, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et!" diyerek dua et.

Rabbiniz sizin kalplerinizdekini çok iyi bilir. Eğer siz iyi olursanız, şunu bilin ki Allah, kötülükten yüz çevirerek tevbeye yönelenleri son derece bağışlayıcıdır.

Bir de akrabaya, yoksula, yolcuya hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma.

Zira böylesine saçıp savuranlar şeytanların dostlarıdır. Şeytan ise Rabbine karşı çok nankördür.

Eğer Rabbinden umduğun (beklemek durumunda olduğun) bir rahmet için onların yüzlerine bakamıyorsan, hiç olmazsa kendilerine gönül alıcı bir söz söyle.

Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çeker durursun.

Rabbin rızkı dilediğine bol verir, dilediğine daraltır. Şüphesiz ki O, kullarından haberdardır, (onları) çok iyi görür.

Geçim endişesi ile çocuklarımızın canına kıymayın. Biz, onların da sizin de rızkınızı veririz. Onları öldürmek gerçekten büyük bir suçtur.

Zinaya yaklaşmayın. Zira o, bir hayâsızlıktır ve çok kötü bir yoldur.

Haklı bir sebep olmadıkça Allah'ın muhterem kıldığı cana kıymayın. Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu velî de kısasta ileri gitmesin. Zaten (kendisine bu yetki verilmekle) o, alacağını almıştır.

Yetimin malına, rüştüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.

Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve doğru terazi ile tartın. Bu, hem daha iyidir hem de neticesi bakımından daha güzeldir.

Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.

Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen (ağırlık ve azametle) ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.

Bütün bu sayılanların kötü olanları, Rabbinin nezdinde sevimsizdir.

İşte bunlar, Rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdir. Allah ile birlikte başka ilâh edinme; sonra kınanmış ve (Allah'ın rahmetinden) uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılırsın.”³⁰²

Bu ayetlerde Kur'an mutlu fertler ve faziletli toplumun oluşması için gereken reçeteyi sunuyor. Burada dikkatimizi çeken önemli husus şudur: ilk ve son ayette Yüce Yaraticının bir tek olarak bilinmesi ve kabullenilmesi istenmektedir. İşte Kur'an'ın genelinde bu hitabı görüyoruz.

“Lokman, oğluna öğüt vererek: Yavrucuğum! Allah'a ortak koşma! Doğrusu şirk, büyük bir zulümdür, demişti.

Biz insana, ana-babasına iyi davranmasını tavsiye etmişizdir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır. Sütten ayrılması da iki yıl içinde olur. (İşte bunun için) önce bana, sonra da ana-babana şükret diye tavsiyede bulunmuşuzdur. Dönüş ancak banadır.

Eğer onlar seni, hakkında bilgin olmayan bir şeyi (körü körüne) bana ortak koşman için zorlarlarsa, onlara itaat etme. Onlarla dünyada iyi geçin. Bana yönelenlerin yoluna uy. Sonunda dönüşünüz ancak banadır. O zaman size, yapmış olduklarınızı haber veririm.

(Lokman, öğütlerine devamla şöyle demişti:) Yavrucuğum! Yaptığın iş (iyilik veya kötülük), bir hardal tanesi ağırlığında bile olsa ve bu, bir kayanın içinde veya

³⁰² *İsra*, 17 / 22-39

göklerde yahut yerin derinliklerinde bulunsa, yine de Allah onu (senin karşına) getirir. Doğrusu Allah, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.

Yavrucuğum! Namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar, azmedilmeye değer işlerdir.

Küçümseyerek insanlardan yüz çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme. Zira Allah, kendini beğenmiş övünüp duran kimseleri asla sevmez.

Yürüyüşünde tabî ol, sesini alçalt. Unutma ki, seslerin en çirkinini merkeplerin sesidir.

Allah'ın, göklerde ve yerdeki (nice varlık ve imkânları) sizin emrinize verdiğini, nimetlerini açık ve gizli olarak size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi? Yine de, insanlar içinde, -bilgisi, rehberi ve aydınlatıcı bir kitabı yokken- Allah hakkında tartışan kimseler vardır.

Onlara "Allah'ın indirdiğine uyun" dendiğinde: Hayır, biz babalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız, derler. Ya şeytan; onları alevli ateşin azabına çağırıyor idiyse!

İyi davranışlar içinde kendini bütünüyle Allah'a veren kimse, gerçekten en sağlam kulpa yapışmıştır. Zaten bütün işlerin sonu Allah'a varır.

(Resûlüm!) İnkâr edenin inkârı seni üzmesin. Onların dönüşü ancak bizedir. İşte o zaman yaptıklarını kendilerine haber veririz. Allah kalplerde olanı şüphesiz çok iyi bilir.

Onları biraz faydalandırır, sonra kendilerini ağır bir azaba sürükleriz.”³⁰³

Burada da ilk ayette Allah'a ortak koşmamak gerektiği hatırlatılıyor ve son ayetlerde Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr edenlerin azaba uğrayacağı bildiriliyor. Yani azap, ancak inkârın ve isyanın karşılığıdır. Öyleyse din eğitimcisi vaaz ve irşat faaliyetlerinde her şeyden evvel Kur'an'ın istediği insan tipini öğretecek ve insanları buna teşvik ederek müjdeleyecektir.

³⁰³ Lokman, 31 / 13-24.

“Şu da muhakkak ki ben, tevbe eden, inanan ve yararlı iş yapan, sonra (böylece) doğru yolda giden kimseyi bağışlarım.”³⁰⁴

“Allah, iman eden ve iyi şeyler yapanlara söz vermiştir; onlara bağışlama ve büyük mükâfat vardır.”³⁰⁵

“Ancak tevbe edip, iman eden ve iyi davranışta bulunan kimseler hariçtir. Bunlar, cennete, girecekler. Ve hiç bir haksızlığa uğratılmayacaklardır.”³⁰⁶

Kur’an-ı Kerim, diğer hak dinleri tamamlayan ve bütünleştiren son din İslam’ın kutsal kitabı olması hasebiyle pek çok orijinal gerçeği de içinde barındıran ilahi bir kaynaktır. Kur’an tüm insanlığa huzur ve mutluluk için gerekli olan çeşitli çözüm yolları sunmaktadır. “Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır”³⁰⁷ ayeti celilesi gereği kulunun özelliklerini en iyi bilen Allah Teala bu özelliklere göre insanı eğitecek yöntemleri elbette Kitabına koymuştur. Zaten Kur’an, doğrudan bu yöntemleri kullanarak insana hitap etmektedir. Kur’an’ın geneline baktığımızda göze çarpan en önemli nokta, Kur’an’ın, toplum huzuru ve disiplinini sağlamak için koyduğu kurallarda ve insanı eğitmek için kullandığı yöntemlerde insan psikolojisini ve biyolojik yapısını daima göz önünde bulundurduğu gerçeğidir.³⁰⁸

Kur’an eğitimi, başarısı tarihen sabit bir eğitim sistemi getirmiştir. Ancak asrın idrakine söylettirilmesi bakımından Kur’an’ın yeniden ele alınıp üzerinde düşünülmesi gerekir. Bilhassa Kur’an’ın ilk İslam toplumunu nasıl eğittiği konusunda ilkeler belirleyerek günümüze adapte edilmesi gerekir.³⁰⁹

³⁰⁴ *Taha*, 20 / 82.

³⁰⁵ *Maide*, 5 / 9.

³⁰⁶ *Meryem*, 19 / 60.

³⁰⁷ *Mülk*, 67 / 14.

³⁰⁸ Ay, Mehmet Emin, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Uludağ Ün. Basımevi, Bursa 1993, s. 40.

³⁰⁹ Özbek, Abdullah, *Kur’an’ın Eğitim Felsefesi*, İslam’da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu, İslami İlimler Vakfı, s. 80.

Kur'an eğitimi insanın fitratına uygundur. Bilhassa bugünkü modern psikolojinin araştırmalarından da yararlanarak bu konuda eğitim nazariyeleri geliştirilmelidir.³¹⁰

Kur'an eğitimi insanlığın problemlerini çözmeye kefildir. Yeter ki anlaşılıp uygulansın. Üzerinde tartışmadan, denemeden, sonuçları üzerinde akıl yormadan Kur'an eğitimi elbette ki tam olarak anlaşılmaz.³¹¹

Kadir ve Rahim olan Allah karşısında saygı, sevgi, güven ve korku duyguları birleşir. Dini tecrübenin bu iki kutbu arasındaki sürekli gerginlik dini hayata dinamik bir gelişme gücü sağlar. Taraflar arasındaki denge ve uyumun korunması ölçüsünde, bu ikizli duyguların varlığı, dini tecrübeleri en üst sınırına kadar geliştirerek, dini olgunlaşmanın itici unsurları olarak büyük bir öneme sahip bulunmaktadır.³¹²

İşte din eğitimcisi insanın bu özelliklerini iyi kullanarak muhatabında istenen dini heyecanı uyandırmalıdır. Bu da Kur'an'ın bize sunduğu üslubu kullanarak olacaktır.

Din eğitimi için en uygun, en ideal yöntem rahmet kelimesinin içerdiği anlamı kendi içinde barındıran yöntemlerdir. Rahmet kavramının eş anlamlısı olan sevgi, İslam'ın temel ilkesidir. Sevgi Kur'an'da sınır tanımaz ifadelerle yüceltilmiştir. Mesela sevgi, Kur'an'ın ifadesiyle sadece kişinin hoşuna giden bir objeye yöneltilme ile sınırlandırılmamıştır. Kişinin zevklerine hitap eden, kendisine hoş gelen kişileri sevmesi aslında, başkasını sevmesinden çok kendisini sevmesidir. Hâlbuki Kur'an'ın bu konudaki ölçüsü, insanın kendisini sevmeyeni sevmesidir.³¹³

“İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi sevmedikleri halde siz onları seversiniz.”³¹⁴

³¹⁰ Özbek, *Kur'an'ın Eğitim Felsefesi*, İslam'da Aile ve Çocuk Terbiyesi Sempozyumu, İslami İlimler Vakfı, s. 80.

³¹¹ Özbek, *a.y.*

³¹² Hökelekli, *Din Psikolojisi*, s. 142.

³¹³ Dodurgalı, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, s. 53.

³¹⁴ *Al-i İmran*, 3 / 119.

Sevginin bu şekilde tasvir ve tavsiye edilmesi, zirvesinin ortaya konması, kanaatimizce, din eğitimi için bir ilke niteliğinde olmasındandır.

Rahmet kelimesinin içerdiği anlamları barındıran yöntemler kullanılırken din eğitimcileri nelere dikkat etmelidirler? Ayetlerin ışığında tespit edebildiğimiz özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

1. İlahi Kelam hem besmelede hem de ilk suresi olan Fatiha'nın ikinci ayetinde Allah'ın rahmet ifade eden sıfatlarını kullanmıştır. Tevbe suresi hariç her sureye bu sıfatlar kullanılarak başlanmaktadır. Besmele bir bakıma Allah'ın tanıtım sözcüğü olup, sayısal anlamda Kur'an'da en çok tekrarlanan ayettir. Basmelenin bu kadar sık tekrarlanmasının amacı Yüce Allah'ın sevgi sıfatını vurgulayarak onu insanların kalbine nakşetmektir.³¹⁵ Ayrıca her inanan insan, her hayırlı işine Allah'ın bu sıfatlarını kullanarak başlamaktadır. Öyleyse din eğitimcileri de Kur'an'ın bu üslubundan hareketle vaaz ve irşatlarında azaptan ziyade ve önce rahmeti kullanmalıdırlar.

2. Rahmet asıl, azap tali ve asla ulaştırılacak vesiledir. Nitekim Allah'ın zatını tanıtan esma-i hüсна içinde rahmet, merhamet ve sevgi ifade edenler büyük çoğunluğu oluştururken, gazap, azap ve korku ifade edenler çok azdır. Allah'ı tanıtan en güzel isimlerin rahmet, merhamet ve sevgi ifade edenlerini ayırma tabi tutmak istediğimizde hemen hepsinin bu kapsam içine girdiğini; istisna teşkil edecek birkaç tanesinin de doğrudan olmasa bile sonuç itibarıyla rahmet ile alakalı olduklarını ve rahmetin başka yönlerini temsil ettiklerini gördük. Yani Allah'ın tespit edilen doksan dokuz isminde sadece iki tanesi azap ve intikam anlamı taşır. Geri kalanların tümü doğrudan veya dolaylı olarak bağış, af, kerem, cömertlik ifade eder.³¹⁶

Netice olarak şunu söyleyebiliriz: Yüce Allah insanları ve evreni azapla değil, rahmetle kuşatmıştır. Öyleyse din eğitimcileri için aslolan metot da insanları rahmetle kuşatmak, rahmet deryasından herkesin nasiplenmesi için gayret sarfetmektir.

³¹⁵ Elik, *Dini Özünden Okumak*, s. 15.

³¹⁶ Öztürk, Yaşar Nuri, *Fatiha Suresi Tefsiri*, Yeni Boyut, İst.1996, s. 29.

3. Azaptan önce uyarının yapılmış olması suretiyle insanın bilgilendirilmesi rahmettir. Kur'an'a baktığımızda aslolan rahmet olduğuna göre din eğitimcileri de bu üsluptan hareketle rahmeti ön planda tutmalı, azabı rahmet amacıyla kullanmalıdırlar.

Zaten hayatta asıl olan korku değil, sevgidir. Arzu edilen makbul ve matlup olan da sevgiden doğan korkudur. Sevgi yoluyla Hakk'a ısındırılan kişi, sevgilinin sevgisini kaybetmekten esasen korkacaktır. Böylece gaye de kendiliğinden hasıl olacaktır.

Sevgi, rahmet ve merhamet ve müsamaha her zaman geçerlidir, ama korkunun ve korkutmanın geçerliliği her hadise ve her zaman için aynı olmayabilir. Cennet hurileri varken, cehennem zebanilerini gözler önüne getirmek, onları devamlı tehdit vasıtası yapmak bilhassa zamanımız insanını zannedildiği kadar etkilemeyecektir.³¹⁷

4. “Eğer Allah insanlara, hayrı çarçabuk istedikleri gibi şerri de acele verseydi, elbette onların ecelleri bitirilmiş olurdu...”³¹⁸

“...Allah çok mükâfat verendir, ceza vermekte acele etmeyendir.”³¹⁹ ayetlerden hareketle rahmetin ön planda olduğunu söyleyebiliriz. Öyleyse din eğitimcileri de rahmete öncelik vermeli, azapta acele etmemeli, korkutup kaçırmamalıdırlar.

5. Yüce Allah, kullarının zulm, fesat ve inkârları sebebiyle yaptıklarından dolayı onları hemen cezalandıracak olsaydı yeryüzünde hiçbir canlı kalmayacağını bildirerek, bağışlamanın genişliğine işaret etmiştir.

“...Doğrusu insanlar kötülük ettikleri halde Rabbin onlar için mağfiret sahibidir. (Bununla beraber) Rabbinin azabı da çok şiddetlidir.”³²⁰

“Eğer Allah, insanları zulümleri yüzünden cezalandıracak olsaydı, yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı...”³²¹ Beyanı da din eğitimcisinin önceliğini ortaya koymaktadır. Zira o, kucaklayıcı olmalı kötülüğe batmış olanları ümitlendirerek Allah'ın mağfiretine çağırmalıdır.

³¹⁷ Çakan, İ. Lütfi, *Hakkı Tavsiye Metot ve Vasıtaları*, Büşra Yay., İst. 1992, s. 55-56.

³¹⁸ *Yunus*, 10 / 11.

³¹⁹ *Teğabun*, 64 / 17.

³²⁰ *Ra'd*, 13 / 6.

³²¹ *Nahl*, 16 / 61.

6. İşte din eğitimcisinin yaklaşımını belirleyecek ayetlerden birkaçı:

“Kim bir iyilik getirirse ona bundan daha hayırlı karşılık vardır. Kim bir kötülük getirirse, o kötülükleri işleyenler, ancak yaptıkları kadar ceza görürler.”³²², ayeti ile iyilik yapana daha hayırlı bir karşılıkla müjde veriliyor fakat bununla sınırlı olmadığı

“Şüphe yok ki Allah zerre kadar haksızlık etmez. (Kulun yaptığı iş, eğer bir kötülük ise, onun cezasını adaletle verir.) İyilik olursa onu katlar (kat kat artırır), kendinden de büyük mükâfat verir.”³²³ ayeti ile iyiliklerin kat kat artırılacağı vurgulanıyor.

“Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar.”³²⁴ ayetiyle bu artırmanın on kat olacağı belirtiliyor ancak bununla da sınırlı olmadığı şöyle beyan ediliyor:

“Kim bir kötülük işlerse, onun kadar ceza görür. Kim de kadın veya erkek, mümin olarak faydalı bir iş yaparsa işte onlar, cennete girecekler, orada onlara hesapsız rızık verilecektir.”³²⁵ İşte müjdelerin en güzeli.

Din eğitimcisi, önceliği insanları ümitlendirerek kullanmalıdır. Zira Yüce Allah, kötülüğe misliyle karşılık vereceğini ancak iyiliklerin ise artırılacağını belirtmek suretiyle aslolanın rahmet olduğunu beyan etmektedir.

7. Merhamet edenlerin en merhametlisi, en hayırlısı, mağfiret ve ihsan sahibi olan Yüce Allah rahmetinden ümit kesilmemesini emretmiş, bu yola başvuranların kâfir ve münkir olduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü O'nun ilmi ve rahmeti her şeyi kuşatmıştır. “...Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan

³²² *Kasas*, 28 / 84.

³²³ *Nisa*, 4 / 40.

³²⁴ *En'am*, 6 / 160.

³²⁵ *Mü'min*, 40 / 40.

başkası Allah'ın rahmetinden ümit kesmez.”³²⁶ Buna göre din eğitimcisi insanların varolan ümidini kıran, yok eden değil, sürekli ümit veren olmalıdır.

8. Kur'an, bazı ayetlerinde bizatihi kendisinin de bir rahmet olduğunu beyan eder. Kur'an'ın kendisini rahmet olarak adlandırması onun içeriğinin rahmetle dolu olması sebebiyledir.³²⁷ “Ve o, müminler için gerçekten bir hidayet rehberi ve rahmettir.”³²⁸ “...Elbette iman eden bir kavim için onda rahmet ve ibret vardır.”³²⁹ “Güzel davrananlar için bir hidayet rehberi ve rahmet olmak üzere (indirilmiştir).”³³⁰

Kendisi rahmet olan Kur'an ile vaaz ve irşat faaliyetinde bulunacak olan din eğitimcisi elbette insanlara rahmeti sunacak ve insanlara ümit verecektir. Onların ümitlerini kırmadan uyaracak ve bilgilendirecektir.

9. Kur'an'ın mesajını insanlara bildirmek ve uygulayarak örnek olmakla görevlendirilen Hz. Muhammed (s.a.v.)'in de Allah'ın kitabı'nda rahmet olarak gönderildiği bildirilmektedir.

“(Resulüm!) Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”³³¹

Âlemlere rahmet olarak gönderilen peygamberin izinde olan din eğitimcilerinin de elbette rahmet olmaya çalışmaları, rahmete öncelik vermeleri gerekmez mi?

10. “O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi. Şu halde onları affet; bağışlanmaları için dua et...”³³²

Din eğitimcisinin tavrını, yaklaşımını, üslubunu ve metodunu belirleyen bu ayete göre verilecek eğitim öncelikle müjdeleyici olacaktır. Bunu söylerken azaptan bahsetmeyecek, gerçekleri gizleyecek, cehennemi bir tarafa bırakacak demiyoruz. Önceliği sevgi, rahmet ve merhamet olmalıdır diyoruz. Din eğitimcisi, toplayıcı,

³²⁶ Yusuf, 12 / 87.

³²⁷ Dodurgalı, Abdurrahman, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, Rağbet Yay., İst. 2002, s. 90.

³²⁸ Neml, 27 / 77.

³²⁹ Ankebut, 29 / 51.

³³⁰ Lokman, 31 / 3.

³³¹ Enbiya, 21 / 107.

³³² Al-i İmran, 3 / 159.

birleştirici ve kucaklayıcı olmak durumundadır. Din eğitimi dengeli olarak ve sevgi yönü ağırlıklı bir şekilde verildiğinde eğiticiliği tartışma götürmez. Korku, ceza ve azap yönü ağırlıklı işlendiğinde, özellikle sevgi kaynaklı Hristiyanlık propagandaların yoğun olduğu günümüzde, faydasının zararından az olacağı, yeni yetişen nesillerde olumsuz etkiler yapacağı düşünülmelidir.³³³

Aslanan insanları müjdelemektir ancak bu müjdenin insanı tehlikeleri görmekten alikoymaması için azapla uyarının yapılması kaçınılmazdır. Çok zayıf olan insan iradesine karşı Allah'ın rahmetinin sınırsızlığı devamlı olarak anlatılsaydı, zaten böyle bir fırsat arayan insan nefsi için önüne geçilmez hareket serbestisi imkânı doğuracak ve kargaşa için oldukça uygun bir zemin teşkil edecekti. Allah, insan fitratındaki korku faktörünü uyarıp harekete geçirmekle bu işin tek taraflı olmadığına, bunun bir de azap yönünün bulunduğu dikkat çekiyor. Zira Yüce Allah Kur'an'da şu önemli uyarıya dikkatimizi çekmektedir:

“Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah'ın affına güvendirerek sizi kandırmasın.”³³⁴

Bir kişiye sadece “bu yoldan giderseniz yolun sonunda bekleyen kişi size bir kese altın verecek” desek sırf bunun için gitmeyebilir ama “diğer yoldan gidene de yolun sonunda bekleyen kişi dayak atacak” diye ilave edersek iki defa etkili olmaz mı?

Kur'an azap ayetleriyle yaptığı uyarılarla tehlikeyi haber veriyor. Din eğitimcileri bu tehlikeleri haber vermesin mi? Birilerinin hoşuna gitmiyor diye Allah'ın azabından bahsedilmesin mi?

İnsanı en iyi bilen Yüce Allah bizi uyarmak için Kur'an'da azabından haber vermektedir. Azap ancak insandaki korku ve ümit dengesini sağlayacak niteliktedir. Birinci bölümde izah etmeye çalıştığımız bu dengenin bozulması, insan için kötü sonuçlar doğuracaktır. Ayrıca Yüce Allah'ın azaptan haber vermesi kullar için bir rahmettir. Bu bağlamda tehlike karşısında nasıl davranacağımızı öğrenmek rahmet değil

³³³ Tosun, *Din ve Kimlik*, s. 75.

³³⁴ *Lokman*, 31 / 33.

midir? Biri göremediğimiz bir tehlikeyi haber verse, bizi bilgilendirse onu kınar mıyız, şükran mı duyarız?

Meteorolojinin önceden sel uyarısı yapması, yola çıkacaklara yetkililerin şiddetli kar uyarısı yapması insanlar için büyük bir nimet değil midir? İlerde yolun kapalı olduğunu haber veren kişi, bizim zamanında doğru yola girmemizi sağlamış olmaz mı?

Kur'an'ın haber verdiği bu tehlike tamamen insanın yaptıklarıyla alakalıdır. İnanıp salih amel işleyenler için zaten ne bir tehlike ne de onlar için bir korku vardır.

“İman edip iyi işler yapan, namaz kılan ve zekât verenler var ya, onların mükâfatları Rableri katındadır. Onlara korku yoktur, onlar üzüntü de çekmezler.”³³⁵

"Rabbimiz Allah'tır" deyip sonra da dosdoğru yaşayanlara korku yoktur ve onlar üzülmeceklerdir.”³³⁶

İslam'ın eğitim anlayışı bir taraftan takva ve Allah korkusu üzerinde, diğer taraftan Allah'ın rahmeti ve insanın esas itibarıyla iyi olduğu, bu sebeple Allah'ın rahmetine layık olduğu üzerinde ısrarla durmaktadır. Esas itibarıyla iyi olarak ya da iyi ve güzel olan davranışları benimsemeye hazır olarak dünyaya gelen insana rahmet, şefkat, sevgi yoluyla yardımcı olmak ve bu yolda rehberlik yapmak şarttır. İslam eğitiminin asıl gayesi budur.³³⁷ Öyleyse her türlü iletişimde, özellikle de vaaz ve irşat faaliyetlerinde cezalandırmadan önce bağışlama ve ödüllendirme söz konusu edilmeli, dozajı konusunda da hassas olunmalıdır.³³⁸

³³⁵ Bakara, 2 / 277.

³³⁶ Ahkaf, 46 / 13.

³³⁷ Ayhan, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, s. 116.

³³⁸ Ünver, Mustafa, *Kur'an Ekseninde Din Görevlisinin Dikkat Etmesi Gereken Hususlar*, Diyanet İlmî Dergi, c. 41, sayı.3, Ankara 2005, s. 88.

SONUÇ

Kur'an'daki azap ayetlerinin vaaz ve irşatta kullanılmasının din eğitimi açısından tahlili isimli bu çalışmamızda öncelikle insanın psikolojik yapısı üzerinde durduk.

Çalışma neticesinde, insan psikolojisinin çift karakterli bir yapıya sahip olduğunu ve bu yapının dengeli bir şekilde hareket ettiğini gördük. Yani insan yapısında korku ve ümit, sevgi ve nefret, maddi ve manevi yönler... gibi çizgiler mevcuttur ve birlikte hareket etmektedirler. Bu çizgi üzerindeki unsurlardan birinin tek başına insanı sağlıklı bir şekilde yönlendirmesi mümkün değildir. Ancak bu unsurlardan birinin yerine ve muhatabına göre ağır basması mümkündür. Fıtrat dini olan İslam da insan fıtratında varolan bu unsurlara yer vermektedir. İnsanlığa rehber olarak gönderilen son kitap Kur'an-ı Kerim'in insanlığa sunduğu mesaj korku faktörünü ihmal etmemekle beraber ağırlıklı olarak sevgi ve rahmeti öne çıkarmaktadır.

Kur'an-ı Kerim ön yargısız olarak okunup incelenirse sevgi, ümit, rahmet ve merhamet unsurlarının ağır bastığı görülecektir. Korkunun bulunması ve azabın söz konusu olması bu gerçeği değiştirmeyecektir. Azap ve cezalandırma insanın davranışlarının sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Kur'an'daki azap ayetlerini incelerken gördük ki insandaki korku hissini harekete geçirebilecek her türlü ifade kullanılmıştır. Yarattığı kulunu en iyi bilen Yüce yaratıcı tüm insanlığı muhatap aldığı için kitabında da ona göre üsluplar belirlemiştir.

Azaptan bahseden ayetlerin üzerinde durduğu en önemli hususlardan biri, azabın insanın yaptığı için karşılığı yani amellerinin neticesi olduğudur. Bu hususla birlikte aslolanın sadece azap değil rahmet ve merhamet olduğu da anlaşılmaktadır. Kısaca Kur'an'ın hedefi azapla korkutmak değil, insanları güzelliklere davet etmek suretiyle

mutluluğun yolunu göstermektir. Bunu yaparken de amellerinin karşılığını göreceğini kendisine hatırlatmaktadır.

Yüce Allah Kur'an- Kerim'de kendisini "Sevgi Allah'ı" olarak tanıtmaktadır. Bunun en açık kanıtı da Allah'ın "Rahman" ve "Rahim" sıfatlarını vurgulayan "Besmeledir". Besmele, bir bakıma Allah'ın tanıtım sözcüğü olup, sayısal anlamda Kur'an'da en çok tekrarlanan ayettir. Basmelenin bu kadar sık tekrarlanmasının amacı Yüce Allah'ın sevgi sıfatını vurgulayarak onu insanların kalbine nakşetmektir.

İnsanı eğitmek için indirilen Yüce kitabın en büyük özelliklerinden biri de şüphesiz O'nun insanlık için bir uyarıcı ve müjdecisi olmasıdır. İnsanlara özellikle kıssalar yoluyla bol bol örnekler verip azaptan bahsederek, iniş amacına uygun bir dille, yaşayan toplumlara ısrarla mesaj vermek istemekte ve ders almayanların sonunun da azap olacağını vurgulamaktadır. Ders alan ve güzel davranışlarda bulunanlara da insan hayalini aşan mükâfatlar müjdelemektedir.

Aslolan insanları müjdelemektir ancak bu müjdenin insanı tehlikeleri görmekten alıkoymaması için azapla uyarının yapılması kaçınılmazdır. Çok zayıf olan insan iradesine karşı Allah'ın rahmetinin sınırsızlığı devamlı olarak anlatılsaydı, zaten böyle bir fırsat arayan insan nefsi için önüne geçilmez hareket serbestisi imkânı doğuracak ve kargaşa için oldukça uygun bir zemin teşkil edecekti. Allah, insan fitratındaki korku faktörünü uyarıp harekete geçirmekle bu işin tek taraflı olmadığına, bunun bir de azap yönünün bulunduğu dikkat çekiyor.

Allah'ın rahmetinin her şeyi kuşattığının bilincinde olan din eğitimcileri vaaz ve irşat faaliyetlerinde Kur'an'ın kurduğu dengeyi en güzel biçimde yansıtmalıdır. Zira bu bir emir ve sorumluluktur.

KAYNAKÇA

- ABDÜLBAKİ, Muhammed Fuad, *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfazi'l Kur'ani'l-Kerim*, el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul 1982.
- ADLER, Alfred, *İnsan Tabiatını Tanıma* (Çev. Ayda Yörükkan), Tur Yay., Ankara 1973.
- AKPOLAT, Sabri, *İletişim Asrında Din Görevlileri*, Diyanet İlmi Dergi, c.41, Sayı:3, Ankara 2005.
- ARSLANTÜRK, Zeki, *Sosyal Bilimler İçin Araştırma Metod ve Teknikleri*, 2.bs., İFAV, İstanbul 1995.
- ATAY, Hüseyin-KUTLUAY, Yaşar, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, 14. bs., DİB Yay., Ankara 1987.
- AY, Mehmet Emin, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Mükâfat ve Ceza*, Uludağ Ün. Basımevi, Bursa 1993
- AYHAN, Halis, *Din Eğitimi ve Öğretimi*, DİB Yay., Ankara 1985.
- BAYDAR, Ahmet, *Kur'an Açısından Korku ve Büyü*, Beyan Yay. İstanbul 1999.
- BAYMUR, Feriha, *Genel Psikoloji*, 4. bs., İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1978.
- BAYRAKLI, Bayraktar, *İslam'da Eğitim*, İFAV Yay., İstanbul 1989.
- _____, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, c.1-16, Bayraklı Yay., İstanbul 2002.
- BİLGİN, Beyza, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, AÜİF Yay.,Ankara 1988.
- BİLGİN, Beyza, SELÇUK, Mualla, *Din Öğretimi Özel Öğretim Yöntemleri*, Akid Yay., Ankara 1991.
- BUSCAGLİA, Leo, *Sevgi* (Çev. Nejat Ebcioğlu), İstanbul 1991.
- CEBECİ, Lutfullah, *Kur'an'a Göre Takva*, 2. bs., Seha Neş., İstanbul 1991.

- CEBECİ, Suat, *Din Eğitimi Bilimi ve Türkiye’de Din Eğitimi*, 2. bs., Akçağ, Ankara 2005.
- CİRİT, Hasan, *Halkın İslam Anlayışının Kaynakları*, Çamlıca Yay., İstanbul 2002.
- COŞKUN, Selçuk, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Peygamberin İnsan Anlayışı*, Ekev Yay., Erzurum ts.
- ÇAKAN, İ. Lütfü, *Dini Hitabet*, İFAV, İstanbul 1998.
- _____, *Hakkı Tavsiye Metot ve Vasıtaları*, Büşra Yay., İstanbul 1992.
- ÇAMDİBİ, Mahmut, *Din Eğitiminde İnsan ve Hayat*, Çamlıca Yay., İstanbul 2003.
- _____, *Din Eğitiminin Temel Meseleleri*, İFAV, İstanbul 1994.
- ÇAVUŞOĞLU, Ali, *Türk İslam Kültüründe İrşad ve Bir İrşad-Name*, *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Sayı 2, Sivas 2003.
- DEMİR, İsmet, *Hz. Muhammed’in Hutbe ve Hitabeleri*, Seçil Ofset, İstanbul 1998.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur’an’ın Temel Konuları*, İFAV, İstanbul 2000.
- DEMİRKOL, Bekir, *Vaizlerin Ehliyetleri ve Mesleğe Yatkinlikleri Üzerine Deneysel Bir Araştırma*, AÜİF Dergisi, c. 31, Ankara 1989.
- DODURGALI, Abdurrahman, *Sevgi Peygamberi ve Yetişkin Din Eğitimi*, Rağbet Yay., İstanbul 2002.
- DÖNMEZER, Sulhi, *Kriminoloji*, 7. bs., Filiz Kitabevi, İstanbul 1984.
- ELİK, Hasan, *Dini Özünden Okumak*, İFAV, İstanbul 2004.
- FROMM, Erich, *İnsan Yıkıcılığının Kökenleri* (Çev. Şükrü Alpagut), 2. bs., Payel Yay., İstanbul 1993.
- GAZZALİ, Ebu Hamid, *İhyau Ulumi’d-Din*, 1-IV (Çev. A. Serdaroğlu), Bedir Yay., İstanbul 1989.
- GÖLCÜK, Şerafeddin, *Kur’an ve İnsan*, Esra Yay., Konya 1996.

- HÖKELEKLİ, Hayati, *Din Psikolojisi*, 4. bs., TDV. Yay., Ankara 2001.
- İBN FARİS, Ebu'l Hüseyin Ahmet b. Zekeriyya, *Mu'cemu Mekayisu'l- Luga* (Tah. Abdusselam Muhammed Harun), Beyrut ts.
- İslam Ansiklopedisi, İslam Alemleri Tarih, Coğrafya, Etnografya, Biyografya Lügati*, 5. bs., MEB Devlet Kitapları, EAÜGSF 1997.
- İslami Bilgiler Ansiklopedisi*, Hikmet Neşriyat, İstanbul 1993.
- KARAKAŞ, Vehbi, *Cennet Nerede*, Timaş Yay., İstanbul 2003.
- KELPETİN, Hatice, *İman Hayatı Açısından Kur'an'ı Kerim'de Sevgi ve Korku*, Marmara Ün. Sosyal Bilimler Enst., İstanbul 1992 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- KILIÇ, Sadık, *Kur'an'da Günah Kavramı*, Hibaş Yay., Konya 1984.
- KÖKNEL, Özcan, *Korkular*, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1990.
- _____, *İnsanı Anlamak*, Altın Kitaplar Yay., 5.bs., İstanbul 1994.
- KÖYLÜ, Mustafa, *Din Görevlilerinin Mesleki Problemleri*, OMÜİF Dergisi, Sayı 5, Samsun 1991.
- _____, *Dini İletişimde Hedef Kitle Sorunu*, DED, c. 1, Sayı 1, 2003.
- _____, *Din Görevlilerinde Bulunması Gereken Nitelikler*, OMÜİF Dergisi, Sayı.4, Samsun 1990.
- KUTUB, Muhammed, *İnsan Psikolojisi Üzerine Etütler* (Çev. Bekir Karlığa), 4. bs., İşaret Yay., İstanbul 1992.
- _____, *İslam'a Göre İnsan Psikolojisi* (Çev. Akif Nuri), 4. bs., Esmâ Yay., İstanbul 1973.
- _____, *İslam Terbiye Metodu ve Ahlak Sistemi* (Çev. Ali Özek), 2. bs., Hisar Yay., İstanbul 1977.

- KUTUB, Seyyid, *Fi Zilali'l- Kur'an* (Çev. Yakup Çiçek ve diğerleri), 1-12, Hikmet Yay., İstanbul 1993.
- _____, *Kur'an'da Edebi Tasvir* (Çev. Mehmet Yolcu), Çizgi Yay., İst.1991.
- Küçük Türk İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1980.
- MEVDUDİ, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l- Kur'an* (Çev. Muhammed Kayani ve diğerleri), c.1-7, İnsan Yay., İstanbul 1996.
- MUKATİL b. Süleyman, *Kur'an Terimleri Sözlüğü* (Çev.M. Beşir Eryarsoy), 1. bs., İşaret Yay., İstanbul 2004.
- OKUMUŞ, Ejder, *Kur'an'da Toplumsal Çöküş*, İnsan Yay., İstanbul 1995.
- OKUYAN, Mehmet, *Kur'an'da Rahmet Kavramı ve Hz. Peygamberin Alemlere Rahmet Oluş Keyfiyeti*, DEAD, Sayı 14, İst. 2004, s.30–35
- ÖZBEK, Abdullah, *Bir Eğitimci Olarak Hz Muhammed*, Esra Yay., Konya 1991.
- _____, *Din Eğitiminin Problemleri*, DEAD, Sayı 6, İstanbul 1999.
- ÖZCAN, Mehmet Tefik, *Ruhi Bunalımlar ve İslam Ruhiyatı*, Bedir Yay., İst. 1975.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Din ve Fitrat*, 2.bs., Yeni Boyut, İstanbul 1992.
- _____, *Fatiha Suresi Tefsiri*, Yeni Boyut, İstanbul 1996.
- PAZARLI, Osman, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Genel Metotlar*, İrfan Yay., İst.1967.
- RAĞIB, el-İsfehani, *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Kahraman Yay., İstanbul1986.
- SALİH, Subhi, *Ölümden Sonra Diriliş* (Çev. Şerafettin Gölcük), 4. bs., Kayıhan Yay., İstanbul 1992.
- SALİH Udayme, *Mustalahat Kur'aniyye*, Beyrut 1994.
- SİDDİKİ, Mazharuddin, *Kuran'da Tarih Kavramı* (Çev. Süleyman Kalkan), 3. bs., Pınar Yay., İstanbul 1990.
- SOYSALDI, Mehmet, *Kur'an'ı Anlama Metodolojisi*, Fecr Yay., Ankara 2001.

- TAVUKÇUOĞLU, Mustafa, *Avrupa'da Türk Ailesi ve Din Eğitimi*, Mehir Vakfı Yay., Konya 2000.
- TAVUKÇUOĞLU, Mustafa, *Belçika'da Türk Ailesi ve Din Eğitimi*, Mehir Vakfı Yay., Konya 2000.
- TEBER, Serol, *Davranışlarımızın Kökeni*, 7. bs., Say Yay., İstanbul 1997.
- TERZİ, İdris, *Kur'an'da "Allah Korkusu" Kavramı*, Uludağ Ün. Sosyal bilimler Enst., Bursa 1989 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi)
- TOPALOĞLU, Bekir, "İrşad", *DİA*, c.22, İstanbul 2000.
- TOSUN, Cemal, *Din ve Kimlik*, 2. bs., TDV Yay., Ankara 1996.
- ULUDAĞ, Süleyman, *İslam'da İrşad*, Marifet Yay., İstanbul 1992.
- ÜNVER, Mustafa, *Kur'an Ekseninde Din Görevlisinin Dikkate Alması Gereken Hususlar*, Diyanet İlmi Dergi, c.41, Sayı 3, Ankara 2005.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, "Azap", *DİA*, c.4, İstanbul 1991.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili* (Sadeleştiren, İsmail Karaçam ve diğerleri), 1-10, Azaim Dağıtım, İstanbul Tarihsiz.
- ZÜLLİGER, Hans, *Çocuklarımızın Korkuları* (Çev. Kamuran Sıpal), Bozak Yay., İstanbul 1975.